

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԵՂԻԱԶԱՐՈՎ ԱՐՏԱՇԵՍ ԱՐՄԵՆԱԿԻ

**ՌԻՍԿԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՏՎԱԾՈՒՄ**

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

**Ը. 00.02. - «Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում»
մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի
գիտական աստիճանի հայցման համար**

**Գիտական ղեկավար
տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ ԱՇՈՏ ԽԱԶԱՏՈՒՐԻ**

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	3
ԳԼՈՒԽ I. ՌԻՍԿԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ	9
1.1. Ռիսկի հասկացությունը և տնտեսագիտական բովանդակությունը	9
1.2. Ռիսկ հասկացության սահմանումը՝ ընդունելի ռիսկի հայեցակարգի սահմաններում	25
ԳԼՈՒԽ II. ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԵՎ ՌԻՍԿԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ	38
2.1. Հայաստանի Հանրապետությունում շինարարության զարգացման արդյունքները և հիմնախնդիրները	38
2.1.1. Շինարարության դերը տնտեսության մեջ և բնակչության առաջնային պահանջմունքների շարքում	38
2.1.2. Շինարարության ցուցանիշները մակրոտնտեսական ցուցանիշների համակարգում	43
2.1.3. Շինարարության զարգացման ընթացքը 2000-2014 թվականներին	63
2.1.4. Հայաստանի Հանրապետության անշարժ գույքի շուկայում շինարարության արտադրանքի իրացման հիմնախնդիրները	77
2.2. Ռիսկերի գնահատումը Հայաստանի Հանրապետության շինարարության ոլորտում	84
ԳԼՈՒԽ III. ՌԻՍԿԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ	93
3.1. Ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների պրակտիկան Հայաստանի Հանրապետությունում	93
3.2. Շինարարության թույլտվությունների տրամադրման դյուրինացման բարեփոխումները և դրա հնարավորությունը Հայաստանի Հանրապետությունում	110
3.3. Իրական հատվածի համար ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիության ավելացման և ներդրումների գրավչության բարձրացման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում	127
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	137
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ	153
ՀԱՎԵԼՎԱԾ	162

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Համաշխարհային տնտեսության գլոբալացումը և ինտեգրումն իր առավելություններին զուգահեռ ուղեկցվում են նաև ազգային տնտեսությունների կախվածությունների խորացմամբ և նրանց միջև տնտեսական կապերի ավելացմամբ, ինչն էլ մեծացնում է անորոշության (ռիսկի) գործոնը ինչպես երկրների, այնպես էլ տնտեսավարող սուբյեկտների միջև: Արդյունքում ստացվում է, որ բոլորը կախված են բոլորից, ինչի հետևանքով նվազում են սեփական ռեսուրսներով և ուժերով սոցիալ-տնտեսական հիմնախնդիրների լուծման հնարավորությունները:

Տնտեսության մեջ ռիսկերի գնահատումը և դրանց կառավարումը դասվում է այն հիմնախնդիրների շարքին, որոնք, հատկապես անորոշության և արագ փոփոխվող հանգամանքների պայմաններում ձեռք են բերում էական նշանակություն, քանի որ վերջիններիս հետ կապված գործոնների ընթացքը կարող է մեծ ազդեցություն ունենալ երկրի հետագա զարգացման վրա: Ռիսկերի կայունության և դրանց կանխատեսելիության ապահովումը հնարավորություն է տալիս ունենալ հավասարակշռված, արդյունավետ սոցիալ-տնտեսական զարգացում, որն իր հերթին հնարավորություն է ստեղծում ձևավորել ռացիոնալ և արդյունավետ զբաղվածություն, քաղաքացիների բարեկեցության և սոցիալական պաշտպանվածության, ինչպես նաև տնտեսական հավասարակշռված քաղաքականություն:

Ներկայումս ձեռնարկատիրության զարգացումը կարևորվում է ոչ միայն պետական մարմինների և տնտեսավարող սուբյեկտների, այլև հասարակության բոլոր անդամների կողմից այն պատճառով, որ հենց ձեռնարկատիրության զարգացմամբ է հնարավոր հասնել տնտեսության աշխուժացման, մակրոտնտեսական ցուցանիշների բարելավման և երկարատև տնտեսական կայուն աճի, որոնք անշուշտ հասարակության բարեկեցության բարձրացման կարևորագույն նախապայմաններն են և 2008թ.-ի համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի բացասական հետևանքների հաղթահարման մայրուղին: Ուստի ՀՀ իրական հատվածում (ներառյալ՝ շինարարությունում) ձեռնարկատիրության զարգացման հիմնախնդիրների ուսումնասիրություններն առավել քան արդիական են և ունեն խիստ կարևոր գիտագործնական նշանակություն:

Թե՛ զարգացած շուկայական տնտեսություն ունեցող և թե՛ զարգացող երկրներում իրական հատվածների ու առանձին ոլորտների գործունեության վերլուծությունից հետևում է, որ ռիսկերի գնահատման և կառավարման գործընթացները դեռևս գտնվում են կատարելագործման փուլում, մանավանդ որ ռիսկերի կառավարման հիմնական մեթոդներն ու մոտեցումները չկարողացան ապահովել համապատասխան ճկունություն և արդյունավետություն, ինչը դարձավ համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի (2008թ.-ի) հիմնական պատճառներից մեկը: Այս տեսանկյունից վճռորոշ են դառնում ինչպես տնտեսության առանձին ոլորտների, այդ թվում՝ շինարարության, որպես ամենառիսկայիններից մեկի, այնպես էլ հիմնական բջիջների՝ տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ռիսկայնության գնահատման և կառավարման հիմնահարցերը:

Եթե նկատի ունենանք, որ 2009թ.-ին ՀՀ տնտեսության մեջ նկատվեց աշխարհում տնտեսական աճի անկման ամենաբարձր ցուցանիշներից մեկը (14.1%), որի ավելի քան 80%-ի պատճառը շինարարության ոլորտի ցուցանիշներն էին, ապա պարզ կդառնա, թե ինչպիսի դերակատարում է ունեցել շինարարությունը ՀՀ-ում մինչճգնաժամային ժամանակահատվածում՝ տնտեսական աճի երկնիշ ցուցանիշների ապահովման գործում: Սակայն սկսած 2009թ.-ից (երբ շինարարության ծավալը նախորդ տարվա նկատմամբ նվազեց 32.5%-ով) նկատվում է շինարարության ծավալների նկատելի և շարունակական նվազում: Բավական է նշել, որ 2014թ.-ին շինարարության ծավալը (433.2 մլրդ դրամ) կազմել է 2008թ.-ի ծավալի (858.7 մլրդ դրամ) 50.4%-ը: Իսկ 2014թ.-ին շահագործման հանձնված բնակելի շենքերի ընդհանուր մակերեսը կազմել է 257.3 հազ. մ³, ինչը կազմում է 2008թ.-ի ցուցանիշի (521.1 հազ. մ³) 49.4%-ը [33, էջ 316 և 24, էջ 25, 29]: Նման իրավիճակում թեև բացարձակ արժեքով ավելացավ պետական շինարարությունը (2008թ.-ին կազմելով 62.9 մլրդ դրամ, 2009թ.-ին՝ 76.2 մլրդ դրամ, 2011թ.-ին՝ 87.1 մլրդ դրամ, 2013թ.-ին՝ 80.4 մլրդ դրամ), սակայն շինարարության ոչ պետական հատվածն ունեցավ շարունակական անկում՝ համապատասխանաբար՝ 795.8 մլրդ դրամ, 503.6 մլրդ դրամ, 417.7 մլրդ դրամ, 373.0 մլրդ դրամ (դրանցից բնակչությանը՝ 599.1 մլրդ դրամ, 185.0 մլրդ դրամ, 77.3 մլրդ դրամ, 131.0 մլրդ դրամ) [34, էջ 313]: Այս հանգամանքը բերեց նաև ՀՀ-ում ըստ

Ֆինանսավորման աղբյուրների շինարարության ծավալների կառուցվածքի էական փոփոխության: Եթե 2008թ.-ին պետական բյուջեի բաժինը շինարարության ֆինանսավորման մեջ կազմում էր 7.3%, կազմակերպությունների միջոցներինը՝ 19.5%, բնակչության միջոցներինը՝ 69.8%, օտարերկրյա ներդրողներինը՝ 3.3%, այլը՝ 0.1%, ապա 2013թ.-ին այդ ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար՝ 17.7%, 42.5%, 28.9%, 8.5% և 2.4% [33, էջ 318 և 34, էջ 314], 2014թ.-ին՝ 13.8%, 46.1%, 25.1%, 8.7% և 6.3% [24, էջ 26]: Ինչպես տեսնում ենք, շինարարության ծավալների անկման գործում վճռական է եղել բնակչության միջոցների նվազումը: Այդ ամենով հանդերձ շինարարությունը շարունակում է մնալ ՀՀ տնտեսության առաջատար ոլորտներից մեկը (2014թ.-ին ՀՀ ՀՆԱ-ում շինարարության բաժինը կազմել է շուրջ 10% [25, էջ 11]):

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Աշխատության հիմնական նպատակն է, հետազոտել շինարարության, որպես իրական հատվածի հիմնական ոլորտներից մեկի (և դրանում գործող առևտրային կազմակերպությունների) ռիսկերի գնահատման և կառավարման միջազգային փորձը, բացահայտել շինարարությունում առաջացող ռիսկերի բնույթը և կանխորոշել դրանց կառավարման գործընթացը, ինչպես նաև հաշվի առնելով Հայաստանի Հանրապետության առանձնահատկությունները՝ բացահայտել հանրապետության շինարարության հատվածի ռիսկերի կառավարման հիմնախնդիրները և հիմնավորել վերոնշյալ գործընթացի կատարելագործման անհրաժեշտությունը և ուղիները:

Ատենախոսության ուսումնասիրության նպատակին հասնելու համար դրվել և լուծվել են հետևյալ խնդիրները.

- ուսումնասիրել ու վերլուծել իրական հատվածի և տնտեսավարող սուբյեկտների ռիսկերի կառավարման արդի միջազգային հիմնախնդիրները,
- հետազոտել <<ռիսկ>> հասկացությունը և բացահայտել դրա տնտեսագիտական բովանդակությունը,
- ընդունելի ռիսկի հայեցակարգի շրջանակներում տալ <<ռիսկ>> հասկացության սահմանումը,
- ներկայացնել առևտրային կազմակերպությունների ռիսկի տեսակները և կառավարման փուլերը,

- ուսումնասիրել հանրապետության շինարարության զարգացման ցուցանիշները և բացահայտել այդ ոլորտի ռիսկերի գնահատման ու կառավարման մեթոդների առանձնահատկությունները,
- վերլուծել ՀՀ շինարարության զարգացման արդյունքներն ու հիմնախնդիրները 2000-2014թթ. ընկած ժամանակահատվածում և ներկայացնել շինարարության ցուցանիշները մակրոտնտեսական զարգացման համակարգում,
- տնտեսաչափական մոդելի օգտագործմամբ գնահատել Հայաստանի Հանրապետության շինարարության ոլորտի ռիսկերը,
- հետազոտել ՀՀ շինարարության ոլորտում ռիսկերի գնահատման մեթոդները և դրանց կառավարման կատարելագործման ուղիներն ու արդյունավետ կառավարման չափանիշները,
- գնահատել ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների պրակտիկան Հայաստանի Հանրապետությունում,
- բացահայտել շինարարության թույլտվությունների տրամադրման դյուրինացման բարեփոխումները և դրանց իրագործման հնարավորությունները,
- կոնկրետացնել իրական հատվածի, այդ թվում նաև շինարարության համար ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիության ավելացման և ներդրումների գրավչության բարձրացման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում:

Ուսումնասիրության օբյեկտը և առարկան: Հետազոտության օբյեկտը Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության շինարարության ոլորտն է, իսկ առարկան՝ այդ ոլորտի և տնտեսավարող սուբյեկտների ռիսկերի գնահատման և կառավարման հիմնական մեթոդներն ու մոտեցումներն են, ինչպես նաև ռիսկերի նվազեցման և կառավարման կատարելագործման ուղիները:

Հետազոտության տեսական և մեթոդաբանական հիմքերը: Հետազոտության համար տեսական և մեթոդաբանական հիմք են ծառայել արտասահմանյան և հայրենական հեղինակների հրապարակումները, ՀՀ քաղաքաշինության նախարարության, ՀՀ ֆինանսների նախարարության, ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության, շինարարական կազմակերպությունների նյութերը: Կատարված

հետազոտության համար օրենսդրական հիմքեր են հանդիսացել ՀՀ օրենքները, ՀՀ կառավարության որոշումներն ու մյուս իրավավական ակտերը:

Ուսումնասիրության ընթացքում կիրառվել են երևույթների ուսումնասիրության համակարգային մոտեցման և վերլուծության մեթոդները: Կիրառվել են հետազոտությունների տնտեսաչափական, վարկանիշային և փորձագիտական գնահատման, գրաֆիկական, վերլուծության ու համադրման, վիճակագրական տեղեկատվության համեմատական վերլուծության և պատճառահետևանքային կապերի ուսումնասիրության մեթոդները:

Ատենախոսության գիտական նորույթը: Ատենախոսությունում հիմնական գիտական արդյունքներն ունեն տեսական և գործնական նշանակություն, որոնց գիտական նորույթը կայանում է հետևյալում՝

- հստակեցվել և կոնկրետացվել են շինարարության ոլորտում ռիսկերի գնահատման մոտեցումները՝ նպատակ ունենալով բարձրացնելու ռիսկերի կառավարման արդյունավետությունը և ընտրություն կատարել շինարարության զարգացման նախընտրելի տարբերակների օգտին,

- բացահայտվել են Հայաստանի Հանրապետությունում շինարարության ծավալների մեծության վրա ազդող գործոններն ու շինարարության զարգացմանը խոչընդոտող հիմնական վտանգները և առաջարկվել են շինարարության ոլորտում (ներառյալ շինարարության պլանավորման ժամանակ) ռիսկերի կառավարման ձևերի զարգացման հիմնական ուղղություններն ու դրանց կիրառման հիմնական մոտեցումները,

- Հայաստանի Հանրապետության շինարարության ոլորտում ռիսկերի գնահատման ու կառավարման առանձնահատկությունների բացահայտման և այդ ուղղությամբ կիրառվող մոտեցումների վերլուծության արդյունքում մշակվել են ոլորտի ռիսկի մակարդակը ձևավորող գործոններն ու ներկայացվել են դրանց նվազեցման և գոյություն ունեցող հիմնախնդիրների լուծմանն ուղղված միջոցառումները,

- գնահատվել է Հայաստանի Հանրապետությունում ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների պրակտիկան և մշակվել են առաջարկություններ շինարարության թույլտվությունների տրամադրման դյուրինացման, ինչպես նաև ֆինանսական

ռեսուրսների հասանելիության ավելացման և ներդրումների գրավչության բարձրացման ուղղությամբ:

Հետազոտության արդյունքների գործնական նշանակությունը և օգտագործումը: Ատենախոսության գործնական նշանակությունը կայանում է նրանում, որ աշխատանքում մշակված տեսական և մեթոդական դրույթները, ինչպես նաև ՀՀ շինարարության ոլորտի և դրանում գործող տնտեսավարող սուբյեկտների ռիսկերի կառավարման վերլուծության և գնահատման արդյունքները կարող են օգտագործվել տվյալ ոլորտի և շինարարություն իրականացնող տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության կանխատեսելիության բարձրացման, հետևաբար նաև՝ տնտեսության կայուն և հավասարակշռված զարգացման ապահովման համար:

Ատենախոսության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները: Ատենախոսության հիմնական դրույթները քննարկվել են Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի ազգային համալսարանում 2014-2015 թվականներին: Ատենախոսության մեջ ստացված գիտական ու կիրառական արդյունքները հեղինակի կողմից ներկայացվել են «Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները ՀՀ-ում» (Երևան, ՀՀ ԳԱԱ ՏԻ, 2007թ.), «ՀՀ տնտեսական իրադրությունը և զարգացման հիմնախնդիրները» (Երևան, Եվրասիա միջազգային համալսարան, 2012թ.) և «ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնախնդիրները և առաջնահերթությունները» գիտաժողովներում (Երևան, Եվրասիա միջազգային համալսարան, 2013թ. և 2014թ.): Քննարկվող հիմնախնդիրներին առնչվող թեմայով տպագրվել է տասը գիտական հոդված:

Ատենախոսության ծավալն ու կառուցվածքը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից և հավելվածից: Ատենախոսության ծավալը (առանց հավելվածների) կազմում է 161 էջ:

ԳԼՈՒԽ I. ՌԻՍԿԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ

1.1. Ռիսկի հասկացությունը և տնտեսագիտական բովանդակությունը

Ռիսկերի և վերջիններիս կառավարմանն առնչվող տեսական մոտեցումները երևան եկան XX դարի սկզբին: Զ.Մ.Քեյնսը, իր <<Զբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսությունը>> աշխատությունում, մոտեցումներ առաջադրեց, որտեղ անդրադարձավ նաև ռիսկի գնահատման հիմնահարցին: Համաձայն Զ.Մ.Քեյնսի մոտեցման. <<Սխալը կայանում է նրանում, որ տոկոսի նորման դիտվում է որպես սպասման պարզևատրում որպես այդպիսին, այլ ոչ թե որպես խնայողությունից հրաժարվելու պարզևատրում, նման այն բանին, երբ փոխառություններից կամ տարբեր աստիճանի ռիսկայնության ներդրումներից եկամտի դրույքները միանգամայն արդարացիորեն դիտվում են որպես պարզևատրություն ոչ թե սպասման համար, այլ ռիսկի գնալու պատրաստակամության համար: Իրականում գոյություն չունի ճշգրիտ սահման եկամտի այդ երկու դրույքների և այսպես կոչված տոկոսի <<զուտ>> նորմայի միջև, քանի որ դրանք բոլորն էլ փոխհատուցումներ են այս կամ այն բնույթի անորոշության հետ կապված ռիսկի համար: Միայն այն դեպքում, երբ փողը միայն շրջանառության միջոց է ծառայում, բայց ոչ ամենևին որպես արժեքի պահեստարան, կհամապատասխանի այլ տեսություն:>> [48, էջ 190]:

Ձեռնարկատիրական ռիսկը կամ կորպորատիվ ռիսկը (business risk = corporate risk) անվանում են նաև ընդհանուր ռիսկ, որը կարող է առաջանալ գործարարության ընթացքում: Այն ընդգրկում է ռիսկի երկու տեսակ՝ ֆինանսական ռիսկը, որը պարտքով ֆինանսավորման (debt finance) հետևանք է, և ձեռնարկատիրական ռիսկը, որն առևտրային կազմակերպության ամենօրյա գործունեության ժամանակ առաջացող հիմնական ռիսկն է [77, էջ 101 և 80, էջ 16-17]:

Ապահովագրությունը թույլ է տալիս անհատին մեծ կորուստներ կրելու ռիսկը փոխանակել փոքր կորուստներ կրելու հավանականության հետ: Առավել հաճախ ապահովագրվում է սեփականության և եկամուտների կորուստը և կյանքը: Ապահովագրության ձեռքբերումը ապահովագրական վճարների իրականացման միջոցով թույլ է տալիս ցանկացած հավանականությամբ առաջացող ռիսկը

վերաբաշխել մեծ թվով մարդկանց միջև: Նշում են, որ ապահովագրությունը <<ազնիվ է>>, եթե ապահովագրության ձեռքբերման արդյունքում շահույթ ստանալու մաթեմատիկական սպասումը հավասար է զրոյի: Ապահովագրական շուկայում վարչական ծախսերի առկայությունը և կատարյալ մրցակցային պայմաններից ցանկացած շեղումը ստեղծում են այնպիսի միտումներ, որպեսզի ապահովագրությունը դառնա ոչ այդքան <<ազնիվ>>, թեև այս դրույթը հաճախակի հավասարակշռվում է ապահովագրական վճարների նկատմամբ կիրառվող հարկերով: Գործնականում ապահովագրությունը կարող է լինել ավելի քան <<ազնիվ>>, այսինքն՝ եկամուտ ստանալու մաթեմատիկական սպասումը դրական է դառնում: Ապահովագրությունը համարվում է նաև ռիսկերի բաշխում [77, էջ 247]:

Բարոյական ռիսկն այն արդյունքն է, որն առաջանում է ապահովագրության որոշակի համակարգերում՝ առանձին գործողության մասնավոր սահմանային ծախսերի (marginal cost) և այդ նույն գործողության հասարակական սահմանային ծախսերի (social cost) տարբերությունների արդյունքում, ինչի հետևանքով տեղի է ունենում ռեսուրսների ոչ արդյունավետ (ոչ օպտիմալ) բաշխում: Օրինակ, անհատը կարող է ապահովագրված լինի հիվանդությունից այնպես, որ լրացուցիչ բժշկական ծառայությունների սպառմանն ուղղված նրա ծախսերն ավելի պակաս լինեն, քան հասարակության ծախսերը: Ուստի նա կարող է ավելացնի իր կողմից բժշկական ծառայությունների սպառման ծավալը այնքան, որ դա կգերազանցի հասարակության համար օպտիմալ համարվող ծավալը: Այս հանգամանքը կստիպի, որպեսզի ապահովագրական ընկերությունները վերանայեն ապահովագրական վճարումների չափը և ավելացնեն բժշկական ապահովագրության արժեքը բոլոր սպառողների համար: Բարոյական ռիսկի հիմնախնդիրը, որը հանգեցնում է առողջապահական կազմակերպությունների գերբեռնվածության, գոյություն ունի ինչպես մասնավոր ապահովագրական համակարգերում, այնպես էլ պետական, ինչպիսին է, օրինակ, Առողջապահության բրիտանական պետական ծառայությունը [77, էջ 339]:

Ռիսկը նշանակում է իրավիճակ, երբ իրադարձությունը կարող է տեղի ունենալ կամ որոշակի հավանականությամբ (probability), կամ որոշակի գործոնը (իրադարձությունն) ունի հավանականության բաշխում (probability distribution):

Օրինակ, ներդրումներից սպասվող եկամուտը կարող է <<ռիսկային>> լինել, եթե տասը դեպքից մեկում կարող են կորուստներ սպասվել (հավանականությունը հավասար է 0.1-ի), 10 դեպքից 5-ում եկամուտը որոշակի մեծություն կունենա և 10 դեպքից 4-ում՝ ավելի մեծ կլինի: Անհրաժեշտ է տարբերակել <<ռիսկ>> հասկացությունը <<հավանականություն>> հասկացությունից, քանի որ ռիսկը հաշվի է առնում և՛ իրադարձության հավանականությունը և՛ դրա արդյունքը: Եթե գերկորուստներ ունենալու հավանականությունը հնարավոր է 10 դեպքից մեկում, ապա այն ավելի ռիսկային իրավիճակ է համարվում, քան այն դեպքը, երբ գերշահույթներ ստանալու հավանականությունը նույնն է, սակայն միևնույն՝ 1/10 հավանականության պայմաններում, կորուստների մեծությունը զգալիորեն փոքր է:

Ռիսկի նկատմամբ վերաբերմունքը կարող է տարբեր լինել, այն մեծապես կախված է որոշումներ ընդունող անձի հոգեբանական խառնվածքից և որոշումների հավանական արդյունքներից:

Ռիսկի բացառումը (risk aversion)՝ իրավիճակ, երբ ռիսկը չի ընդունվում: Ներդրողները պահանջում են (ակնկալում են) զգալի սպասվելիք եկամուտներ՝ որպես ռիսկի ավելացման հակակշիռ: <<Ռիսկը բացառողը>> կարող է իրեն դրսևորել որպես դիվերսիֆիկատոր (diversifier)՝ սեփական միջոցները վերաբաշխելով բազմաթիվ ակտիվների մեջ, կամ կարող է իր միջոցները պահել միայն պարտատոմսերի կամ փողերի տեսքով: <<Ռիսկ սիրողը>> կամ ռիսկն ընդունողը՝ ընդունում է ռիսկի ավելի բարձր մակարդակը՝ սպասվող եկամուտի անփոփոխ մակարդակի պարագայում: Եթե անհատը <<չեզոք>> է ռիսկի առկայության նկատմամբ, ապա նա անտարբեր է նաև այն հանգամանքի նկատմամբ, թե արդյոք նա <<արդարացի>> է ապահովագրված ռիսկից (fair insurance): Անհատների մեծ մասը սովորաբար ռիսկ չընդունողների շարքին է պատկանում:

Ռիսկային կամ վենչուրային կապիտալ հասկացությունը ավանդաբար կիրառվում է այնպիսի ներդրումների նկատմամբ, որոնք կատարվել են սնանկացման բարձր ռիսկայնություն ունեցող ընկերություններում: Առևտրային կազմակերպությունների ֆինանսական կապիտալի տարբեր ձևերին բնորոշ են ռիսկի տարբեր աստիճաններ: Օրինակ, ընկերության պարտատոմսերի տերերն ունեն

առաջնահերթության իրավունքներ [13, 44], ուստի և նվազագույն ռիսկն են կրում: Արտոնյալ բաժնետոմսերի տերերն իրենց եկամուտները ստանում են երկրորդ հերթին, իսկ սովորական բաժնետոմսերի տերերը՝ վերջին հերթին, ուստի և նրանք են կրում ամենամեծ ռիսկը: Եթե ընկերության շահույթներն աճում են, ապա սովորական բաժնետոմսերի տերերը առավելություններ են ստանում, քանի որ նրանց միջև է բաշխվում պարտատոմսերի տերերին՝ սահմանված տոկոսները վճարելուց և արտոնյալ բաժնետոմսերի տերերին՝ շահութաբաժինները վճարելուց հետո ընկերության շահույթի մնացած մասը:

Պետական արժեթղթերում ներդրված կապիտալն ավանդաբար համարվում է ոչ ռիսկային ներդրում, սակայն արագացող սղաճը ստեղծեց այդպիսի ներդրումների համար ռիսկի ևս մեկ տեսակ:

Ռիսկի դիմաց պարգևավճար (risk premium) հասկացությունն ունի հետևյալ մեկնաբանությունները՝

1. Դիսկոնտավորման <<գուտ>> նորմային հավելում՝ նախագծի ապագա օգուտների կամ եկամուտների հետ կապված անորոշությունները հաշվի առնելու նպատակով: Դրա կիրառումը նշանակում է, որ ժամանակի ընթացքում ռիսկն ավելանում է՝ տոկոսների գումարման կանոնին համապատասխան, ինչը քիչ հավանական է: Ռիսկի համար այդպիսի պարգևավճարի սահմանումը կարող է արդարացված լինել միայն այն դեպքում, երբ ռիսկը կայանում է միայն նրանում, որ նախագիծը կարող է տապալվել ցանկացած ժամանակ և անհաջողություններ ունենալու հավանականությունը տարբեր ժամանակահատվածներում միևնույնն են և կախված չեն միմյանցից:

2. Անորոշության պայմաններում կապիտալից ստացվող շահույթի այն մասն է, որը փոխհատուցում է սեփականատիրոջ (ներդրողի) ռիսկը՝ կապված ռիսկային գործարար նախաձեռնության մեջ սեփականատիրոջ կապիտալն օգտագործելու հետ [77, էջ 438 և 83, էջ 110-111]:

Ռիսկի տնտեսական և օրենսդրական տեսակետը: Ռիսկի խնդրին բավականաչափ ուշադրություն է դարձվել դասական տնտեսագիտության ներկայացուցիչների կողմից: Զոն Միլը և Վիլյամ Սենիորը ձեռնարկատիրական

եկամուտի կառուցվածքում տարբերում էին տոկոսը (որպես ներդրված կապիտալի բաժին), ձեռնարկատիրոջ աշխատավարձը և ռիսկի համար վճարումը (որպես ձեռնարկատիրական գործունեության հետ կապված հնարավոր ռիսկի հատուցում): Միևնույն գործոնները՝ չափավորությունը, ռիսկը, լարված աշխատանքը՝ պահանջում են համապատասխան վարձահատուցում և այն պետք է ստանան համապատասխան շահույթից: Շահույթի երեք մասերը, որոնք բաշխվում են նման ձևով, կարող են ներկայացվել որպես տոկոս ըստ կապիտալի, ապահովագին և աշխատավարձ ձեռնարկության կառավարման համար, որտեղ ռիսկը նույնացվում է այն կորուստների մաթեմատիկական սպասումի հետ, որոնք կարող են տեղի ունենալ ընտրված որոշման արդյունքում:

Սակայն ռիսկի էության այդպիսի մեկնաբանումը լուրջ առարկություններ էր առաջացրել տնտեսագետների մի մասի շրջանում:

XX դարի 30-ական թվականներին տնտեսագետներ Ալֆրեդ Մարշալն ու Արթուր Պիգուն մշակել էին ձեռնարկատիրական ռիսկի նոր դասական տեսության հիմունքները: Այդ տեսության հիմունքները կայանում են հետևյալում՝ ձեռնարկատերերը, որոնք աշխատում են անորոշության պայմաններում և որոնց շահույթը պատահական փոփոխական է, գործարք կնքելիս ղեկավարվում են երկու չափանիշներով՝

- ակնկալվող շահույթի չափերով,
- շահույթի հնարավոր տատանումների արժեքով:

Շատ հաճախ տնտեսագիտական գրականության մեջ ռիսկը զուգորդվում է միայն անորոշ պայմաններում տնտեսավարման անբարենպաստ հետևանքների հետ: Ռիսկը ներկայացվում է, որպես կանոն, հնարավոր անհաջողության, նյութական և այլ կորուստների տեսքով, որոնք կարող են առաջանալ ընտրված որոշման կենսագործման արդյունքում [89, էջ 517]:

Միևնույն ժամանակ ռիսկը դիտվում է որպես անորոշության մի տարր, որը կարող է անդրադառնալ այս կամ այն սուբյեկտի գործունեության վրա: Այդ իսկ պատճառով տնտեսական գործունեություն իրականացնող սուբյեկտը չի կարող իրականացնել իր գործունեությունը առանց ռիսկի, ինչպես նաև ռիսկերի տեսականներից

ոչ մեկը չի կարող լիովին չեզոքացվել նրա կողմից: Եթե հաշվի առնենք, որ միևնույն ժամանակ, սուբյեկտի գործունեության նպատակը հանդիսանում է առավելագույն շահույթի ստացումը, ապա նա պետք է հսկայական ուշադրություն դարձնի հավանական ռիսկերի ներքո իր գործունեության իրականացմանը:

Բազմաթիվ տեսակետների համաձայն ռիսկը կապված է անբավարար արդյունքների, ռեսուրսների և շահույթի կորուստի հետ: Սակայն ռիսկի նկատմամբ այդպիսի միակողմանի մոտեցումը հիմնված է միայն ողջամտության, այլ ոչ թե գիտական հիմնավորվածության վրա: Եթե ռիսկը կապված լիներ միայն բացասական արդյունքների հետ, կատարելապես անբացատրելի կլիներ սուբյեկտի պատրաստակամությունը դիմելու նրան: Այն կարող է արդարացված լինել և իրականում արդարացվում է նրանով, որ այստեղ գոյություն ունի հզոր մի խթան: Ռիսկը ենթադրվող հնարավոր անհաջողության հետ մեկտեղ զուգակցվում է նաև բարենպաստ ելքի հետ: Բարձր շահույթը յուրահատուկ եկամուտ է, որը հատուկ է ռիսկային տնտեսական գործունեությանը:

Ուշագրավ է, որ տնտեսագիտության տեսության մեջ ռիսկը կապված է <<շահույթի>> հասկացության՝ այն բաց թողնելու և կորուստներ կրելու հետ: Սուբյեկտիվը, որը ցանկանում է մեծ շահույթ ստանալ, պետք է ստանձնի ռիսկը, որը թույլ է տալիս ինչպես մեծ հատուցման, այնպես էլ մեծ կորուստների հնարավորությունը:

Ռիսկի խնդիրը բավականաչափ <<հասունացել է>> և ռիսկի տեսությունը սկսել է ակտիվ զարգանալ 1950-ական թվականների սկզբին: Ռիսկի վերլուծությանը նվիրված ուսումնասիրությունների մեծ մասը պատկանում է ԱՄՆ-ի գիտնականներին, չնայած այդ խնդիրը ուսումնասիրվել է նաև արևմուտքի այլ երկրներում [97, 103, 106, 109]:

Տնտեսագիտական տեսությունում ռիսկը առավել հաճախ ներկայացվում է մի քանի տարբեր տեսակետներից՝ ռիսկ որպես հնարավորություն, ռիսկ որպես վտանգ և սպառնալիք, և ռիսկ որպես անորոշություն: Սակայն այդ հայեցակարգերը մեկուսացված չեն և իրենցից ներկայացնում են ռիսկի կառավարման ամբողջական տարածությունը կամ կոնտինիումը:

Առաջինը ռիսկին, որպես տնտեսագիտական կատեգորիայի, անդրադարձել է Զ.Մ.Քեյնսը: <<Զբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսություն>> աշխատության տասնմեկերորդ (<<Կապիտալի սահմանային արդյունավետությունը>>) գլխում նա նշում է հետևյալ ռիսկերի տեսակները.

Ներդրումների ծավալի վրա ազդում է ռիսկի երկու տեսակ, որոնք, սովորաբար, շփոթում են, բայց որոնք անհրաժեշտ է տարբերել: Դրանցից առաջինը ձեռնարկատիրոջ կամ փոխառուի ռիսկն է, որն առաջանում է սպասվող եկամուտը ստանալու կասկածների արդյունքում: Եթե մարդ խաղաքարտի վրա է դնում իր սեփական փողը, այդ դեպքում խոսքը միայն ռիսկի այս տեսակի մասին է:

Բայց այնտեղ, որտեղ գոյություն ունի փողի փոխատվության և պարտք տալու համակարգ, որի տակ ես հասկանում եմ իրական ապահովվածության կամ փոխառուի ազնիվ անունի պայմանով փոխատվություն, գործում է ռիսկի երկրորդ տեսակը, որը մենք կարող ենք անվանել փոխատուի ռիսկ: Այն կարող է կապված լինել կա՛մ փոխառուի ազնվությանը կասկածելու, այսինքն՝ կանխամտածված սնանկացման վտանգի, կա՛մ պարտավորությունների կատարումից խուսափելու այլ փորձերի հետ, կա՛մ էլ ապահովվածության չափը բավարար չլինելու հնարավորության, այսինքն՝ փոխառուի չարդարացված ծախսերի պատճառով ակամա սնանկության վտանգի հետ: Կարելի էր այստեղ ավելացնել նաև 3-րդ տեսակի ռիսկը, որը կապված է դրամական ստանդարտի միավորի արժեքի հնարավոր փոփոխության հետ, որի հետևանքով դրամական փոխառությունը որոշ չափով հարստության պակաս հուսալի ձև է, քան իրական գույքը: Ի միջիայլոց, նման հնարավորությունը պետք է ամբողջությամբ կամ գրեթե ամբողջությամբ արտացոլվի և, հետևաբար, փոխհատուցվի երկարաժամկետ օգտագործման իրական գույքի գնի մեջ:

Այժմ նկատենք, որ ռիսկի առաջին տեսակն իրենից ներկայացնում է, որոշ իմաստով, անհրաժեշտ հասարակական ծախսեր, չնայած դրանք նվազեցվում են ինչպես ռիսկի փոխադարձ հարթեցման, այնպես էլ կանխատեսման ճշգրտության բարձրացման միջոցով: Բայց ռիսկի երկրորդ տեսակը համարվում է զուտ հավելում ներդրումների արժեքին, որը չէր լինի, եթե վարկատուն և փոխառուն հանդես գային որպես մեկ անձ: Բացի այդ, այստեղ առաջանում է ձեռնարկատիրական ռիսկի

մասնակի կրկնօրինակում, որի գնահատականը ներդրման որոշում ընդունելու համար բավարար սպասվող եկամտի նվազագույն մեծության որոշման ժամանակ *երկու անգամ* ավելանում է տոկոսի զուտ նորմայի վրա: Չէ որ, եթե ձեռնարկությունը ռիսկային է, ապա փոխառուն կցանկանա, որ սպասվող եկամտի և տոկոսի նորմայի միջև տարբերությունը, որի դեպքում նա խելամիտ կհամարի դրամ փոխ առնել, լինի առավել զգալի: Միաժամանակ, հենց այդ նույն դրդապատճառը փոխատուին կստիպի պնդել տոկոսի զուտ նորմայի նկատմամբ իր կողմից նշանակվող դրույքի ավելի բարձրացման վրա, որպեսզի նրան շահավետ լինի փոխ տալ դրամը (բացառությամբ այն դեպքերի, երբ փոխառուն այնքան ամուր դիրք և հարստություն ունի, որ ի վիճակի է առաջարկել ամենահուսալի ապահովվածություն): Բավականին բարենպաստ արդյունքի հույսը, որը ինչ-որ կերպ ռիսկը հավասարակշռում է փոխառուի տեսանկյունից, փոխատուի համար չի կարող մխիթարանք լինել:

Ռիսկի որոշակի մասի այդ կրկնապատկմանը, ինչքան ես գիտեմ, մինչև այժմ էական նշանակություն չեն տվել, բայց որոշակի հանգամանքներում այն կարող է լինել կարևոր: Վերելքի ժամանակ ռիսկի աստիճանի ընդհանուր տարածված գնահատականը և՛ պարտապանի, և՛ պարտատերի կողմից միտում ունի դառնալու անսովոր և ոչ խելամիտ ցածր [48, էջ 153-154]:

Ռիսկ հասկացության համար գոյություն չունի միանշանակ և համընդհանուր սահմանում՝ սակայն ռիսկի հատկանշական բնույթն այն է, որ ռիսկը կապված է անցանկալի հետևանքների հետ: Միևնույն ժամանակ հարց է առաջանում, եթե նախկինում ռիսկ հասկացությանը չի տրվել սահմանում, արդյո՞ք անհրաժեշտ է տվյալ հասկացությանը տալ գիտական հիմնավորում: Միգուցե ռիսկը ինքնին ըմբռնելի հասկացություն է, որը չի կարող երկիմաստություն ունենալ և ի՞նչ դեր է խաղում ռիսկը տնտեսական գործունեության ժամանակ:

Տնտեսական գործունեության նախապատրաստման և իրականացման ժամանակ անխուսափելիորեն և օբյեկտիվորեն գոյություն ունի պատահականության գործոնը, որը սուբյեկտը կարող է մասամբ կանխատեսել, բայց կարող են լինել նաև անկանխատեսելի դեպքեր:

Այդ պատահականության տարրը բերում է անցանկալի հետևանքների (վնասներ) և կարող է ունենալ տարբեր բնույթի (տնտեսական, քաղաքական, աղետային, իրավական և այլն): Այլ կերպ ասած՝ տնտեսական գործունեության ժամանակ կարող են տեղի ունենալ անբարենպաստ իրադարձություններ, որոնք վտանգ են պարունակում սուբյեկտի համար:

Պետությունը՝ մի կողմից շահագրգռված լինելով տնտեսության կայուն զարգացման մեջ, մյուս կողմից ինքնին մասնակցելով՝ լիազորված մարմինների միջոցով, տնտեսական (ներքին և արտաքին) շրջանառությանը, օգտագործելով ռիսկի ինստիտուտը կանոնակարգեր է հաստատում, որոնք արտահայտված են տարբեր իրավական նորմերում, որոնք թույլ են տալիս նվազեցնել վնասակար իրադարձությունները:

Ճեռնարկատիրական ռիսկի գնահատականը համալիր այնպիսի ցուցանիշ է, որը հաշվի է առնում ձեռնարկատիրական միջավայրը ձևավորող գրեթե բոլոր գործոնների ազդեցությունը, ընդ որում՝ ինչպես մակրո-, այնպես էլ միկրոմակարդակներում: Հետևաբար, այս գնահատականը ոչ միայն ցույց է տալիս ձեռնարկատիրական միջավայրի կորստաբերության կամ օգտակարության աստիճանը, այլև հնարավորություն է ընձեռում կողմնորոշվելու ձեռնարկության և, ընդհանրապես, ողջ տնտեսության զարգացման ռացիոնալ ուղու ընտրության հարցում: Մյուս հանգամանքը կայանում է նրանում, որ բացի մակրոտնտեսական ռիսկից, ամբողջ տնտեսության մասշտաբով շատ մեծ է նաև առանձին ձեռնարկությունների ռիսկի մակարդակների նվազեցման դերը, քանի որ բարձր ռիսկի առկայության դեպքում մեծանում են ձեռնարկությունների նյութական ու դրամական կորուստների հնարավորությունը, որն էլ, ի վերջո, նվազեցնում է տնտեսության արդյունավետության մակարդակը:

Այսինքն, կարևորվում է ձեռնարկատիրական ռիսկի գնահատման անհրաժեշտությունը ոչ միայն նշված մակարդակներում, այլև այդ գնահատականների միջև քանակական կապերի բացահայտումը: Երրորդ հանգամանքն էլ, այս հարցում, Հայաստանի յուրահատուկ տնտեսական և քաղաքական պայմաններն արտացոլող ձեռնարկատիրական ռիսկի քանակական գնահատման մեթոդական բազայի

բացակայությունն է, ինչի պատճառով այս կարևոր ցուցանիշը դեռևս չի հաշվարկվում մեր հանրապետությունում:

Հաշվի առնելով վերոհիշյալ հանգամանքները և այս կապակցությամբ արտասահմանյան հարուստ փորձը, նախ անդրադառնանք ձեռնարկատիրական ռիսկի քանակական գնահատմանը մակրոմակարդակում:

Տնտեսագիտական գրականության [81, 99, 100, 102, 105, 107, 108]: վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այս մակարդակում ձեռնարկատիրական ռիսկի գնահատականը գործնականում կիրառելի կամ օգտագործելի է այնքանով, որքանով այն դինամիկ է: Այսինքն, տվյալ գնահատականից հնարավոր է օգտվել այն դեպքում, երբ այն ցույց է տալիս ռիսկի մակարդակը ոչ միայն կոնկրետ օրվա, ամսվա կամ տարվա դրությամբ, այլև դրանից հետո ընկած որոշակի ժամանակահատվածում: Սրա հիմնական պատճառը մակրոմակարդակում ռիսկը ձևավորող գործոնների մեծ թվաքանակն է: Ուստի, եթե հաշվի առնենք, որ մակրոմակարդակում ձեռնարկատիրական ռիսկի քանակական գնահատման վերլուծական-հաշվարկային մեթոդներ ըստ էության գոյություն չունեն, և եթե նույնիսկ լինեն էլ, դրանք լավագույն դեպքում ռիսկի մակարդակը կարող են արտացոլել որոշակի անցած ժամանակաշրջանի դրությամբ, ապա այս հիմնահարցի լուծման միակ իրական ելքը կհանդիսանա փորձագիտական գնահատումների մեթոդը: Վերջինիս տարբերակները բավականին խորությամբ արդեն մշակվել են արևմտյան երկրներում, իսկ դրանցից մեկը լայն տարածում է գտել աշխարհի ավելի քան 150 երկրներում և լիովին կիրառելի է նաև Հայաստանում: Այստեղ միակ խնդիրը կայանում է ՀՀ պայմաններում դրա տեղայնացման մեջ, և քանի որ ռիսկը ձևավորող բոլոր գործոնների ազդեցությունը միանգամից հնարավոր չէ հաշվի առնել, ուստի վերցվում են դրանցից միայն հիմնականները (ընդ որում՝ այդ գործոնները ժամանակ առ ժամանակ կարող են վերանայվել, ինչը, բնականաբար, կբարձրացնի ստացվող գնահատականների արժանահավատության մակարդակը):

Նշված փորձագիտական գնահատման մեթոդի էությունը, ձեռնարկատիրական ռիսկի մակարդակի որոշման բնագավառում, հանգեցնում է հետևյալին:

Ռիսկը ձևավորող հիմնական գործոնները բաժանվում են երեք խմբի (սոցիալ-քաղաքական, արտաքին տնտեսական և ներտնտեսական), որոնցից յուրաքանչյուրին փորձագետների կողմից տրվում են կշիռներ և գնահատականներ: Տվյալ գործոնին տրված գնահատականը ցույց է տալիս դրա ազդեցության չափը համապատասխան խմբի ռիսկի վրա, իսկ կշիռը՝ ընդհանրապես ձեռնարկատիրական ռիսկի վրա: Յուրաքանչյուր գործոնի կշիռը չափվում է 0-ից մինչև 1, իսկ գնահատականը՝ 1-ից մինչև 10 բալային համակարգով: Ընդ որում, եթե կշիռների գումարը տվյալ խմբում պետք է անպայման հավասար լինի 1-ի, ապա գնահատականների գումարը չի սահմանափակվում: Յուրաքանչյուր գործոնի ազդեցության չափը որոշվում է նրա կշռի և գնահատականի արտադրյալով, իսկ խմբի ազդեցության չափը՝ դրանում ընդգրկված գործոնների գնահատականների հանրագումարով: Ամենավերջում երեք խումբ գործոնների ազդեցության չափերը ընդհանրացվում են՝ դրանք կշռված միջինի բերելով ճանապարհով, որն էլ իրենից ներկայացնում է մակրոտնտեսական մասշտաբով ձեռնարկատիրական ռիսկի գնահատականը:

Ինչ վերաբերում է փորձագետներին և նրանց թվին, ապա նրանց ընտրությունը պետք է կատարվի այն մասնագետներից և պաշտոնատար անձանցից, որոնք իրենց ամենօրյա աշխատանքի ընթացքում շփվում են ձեռնարկատիրական գործունեության հիմնահարցերի հետ և (կամ) ունեն անհրաժեշտ տեղեկատվություն (խոսքն առաջին հերթին վերաբերում է մակրոտնտեսական ցուցանիշներին):

Խնդիրը համեմատաբար բարդանում է, երբ փորձում ենք գնահատել ձեռնարկատիրական ռիսկը միկրոմակարդակում կամ մեկ ձեռնարկության մասշտաբով: Խնդիրն այն է, որ եթե մակրոմակարդակում գոյություն ունեն այնպիսի ստանդարտ գործոններ, որոնք մշտապես ազդում են ռիսկի մեծության վրա և նույնիսկ համընդհանուր են մի շարք երկրների համար (օրինակ՝ ազգային դրամի կտրուկ արժեզրկումը կամ արժևորումը, վարկային տոկոսադրույքները, գրեթե բոլոր սոցիալ-քաղաքական գործոնները և այլն), ապա դրա կողքին յուրաքանչյուր ձեռնարկատեր շուկայում հանդես է գալիս իր անհատականությամբ, սեփական մտածելակերպով և վարքի անկանխատեսելիությամբ: Այս հանգամանքը հուշում է այն մասին, որ առանձին ձեռնարկատիրոջ համար ռիսկի համեմատաբար ճիշտ գնահատումը կարող

է իրականացվել հենց իր՝ ձեռնարկատիրոջ կողմից: Այս դեպքում մնում է միայն նրան «զինել» համապատասխան մեթոդով, որը պետք է ունենա համընդհանուր բնույթ: Այսինքն, գնահատման մեթոդը պետք է լինի այնպիսին, որ դրանից հնարավորություն ունենան օգտվելու բոլոր ձեռնարկատերերը՝ անկախ նրանց ձեռնարկության (կապիտալի) չափերից և կազմակերպական-իրավական ձևից:

Այս մակարդակով գոյություն ունեցող մեթոդների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դրանցից ոչ մեկը, ըստ էության, չի համապատասխանում տեսական այն մոտեցումներին և սկզբունքներին, որոնք բնորոշ են «ձեռնարկատիրական ոիսկ» հասկացության համապարփակ բնորոշմանը: Նշենք, որ այդ մեթոդները շատ են և բազմազան, սակայն այդ մեթոդների գերակշիռ մեծամասնությունը հիմնված է հնարավոր կորուստների և դրանց ի հայտ գալու հավանականության միջև գոյություն ունեցող կապի վրա [12, էջ 80-85, 5 և 84]:

Հաշվի առնելով այն փաստը, որ ցանկացած տնտեսական գործունեություն շուկայական հարաբերությունների ժամանակ կանոնակարգվում են ազգային օրենսդրություններով և միջազգային նորմերով, ապա տնտեսական բարեփոխումների սկզբից օրենսդիրը ավելի հաճախ է ներգրավում ոիսկ եզրույթը օրենսդրական ակտերի տեքստերի մեջ: Որպես օրինակ կարելի է թվարկել, որ <<Անհատ ձեռնարկատիրոջ մասին>> ՀՀ օրենքում [1] <<ոիսկ>> եզրույթը օգտագործվում է մեկ անգամ (նշվում է, որ անհատ ձեռնարկատերն այն ֆիզիկական անձն է, որն իրավունք ունի, առանց իրավաբանական անձ կազմավորելու, ինքնուրույն, իր անունից և իր ոիսկով գործունեություն իրականացնել), <<Բաժնետիրական ընկերությունների մասին>> ՀՀ օրենքում [3] մեկ անգամ (որտեղ նշվում է, որ ընկերության բաժնետերերը պատասխանատվություն չեն կրում նրա պարտավորությունների համար և իրենց պատկանող բաժնետոմսերի արժեքի սահմաններում կրում են ընկերության գործունեության հետ կապված վնասների ոիսկը), <<Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին>> ՀՀ օրենքում [41] մեկ անգամ (նշվում է, որ ընկերության մասնակիցները պատասխանատու չեն ընկերության պարտավորությունների համար և իրենց ներդրած ավանդների արժեքի սահմաններում կրում են ընկերության գործունեության հետ կապված վնասների ոիսկը),

<<Օտարերկրյա ներդրումների մասին>> ՀՀ օրենքում [49]՝ մեկ անգամ (նշվում է, որ օտարերկրյա ներդրողի գույքի և ռիսկի ապահովագրությունը կատարվում է նրա հայեցողությամբ, եթե այլ կարգ չի նախատեսված Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ), <<Բանկերի և բանկային գործունեության մասին>> ՀՀ օրենքում [8] 24 անգամ:

Համաձայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի <<Ձեռնարկատիրական է համարվում անձի ինքնուրույն, իր ռիսկով իրականացվող գործունեությունը, որի հիմնական նպատակն է գույք օգտագործելուց, ապրանքներ վաճառելուց, աշխատանքներ կատարելուց կամ ծառայություններ մատուցելուց շահույթ ստանալ>>: Հատկանշական է, որ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքում ռիսկ եզրույթը օգտագործվում է 72 անգամ [27, 111]:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի որոշ հոդվածներում ռիսկը նշվում է որպես <<հնարավոր վնասի չափ>>, <<ձեռնարկատիրական ռիսկի համար՝ ձեռնարկատիրական գործունեության վնասներ>>, միևնույն ժամանակ ռիսկի հասկացությունը ոչ մի տեղ չի բացվում:

Այսպիսով, տնտեսական բարեփոխումների ընթացքում օրենսդիրն ուշադրություն է դարձնում ռիսկի հասկացությանը և ռիսկայնության գաղափարին, ըստ որում, վերջին 4-5 տարիների ընթացքում տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ռիսկայնության բացահայտմանը, ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների իրականացման գաղափարներին զգալի տեղ է տրվում:

Ռիսկ հասկացությունը օգտագործվում է միջազգային իրավական փաստաթղթերում, որոնք կարգավորում են սուբյեկտների տնտեսական հարաբերությունները ավելի հաճախ, քան Հայաստանի իրավական համակարգում:

Սակայն նշենք, որ միջազգային տնտեսական իրավունքի նորմերը նույնպես չեն տալիս ռիսկ հասկացության սահմանումը [11, էջ 15-20]:

XX դարի երկրորդ կեսի վերջում ի հայտ եկած տեխնիկական և տեխնոլոգիական նոր լուծումները, ֆինանսական շուկայի լայնացումը, մրցակցության ուժգնացումը, գլոբալացմանը, ֆինանսական գործիքների ակտիվ զարգացումը,

ինչպես նաև մարդկության ամբողջ փորձը՝ նախադրյալ ծառայեց ռիսկերի կառավարման մասին նոր գիտության ծագման համար:

Ռիսկերը միշտ գոյություն են ունեցել, սակայն որպես համակարգված մոտեցում և նոր կառավարչական գիտություն ռիսկ-մենեջմենթի ծննդյան թիվ կարելի է համարել XX դարի կեսը: 1955թ.-ին ամերիկյան Տեմպլի համալսարանի պրոֆեսոր Ուեյն Սնայդերը առաջին անգամ առաջարկեց <<ռիսկ-մենեջմենթ>> եզրույթը, իսկ Ռասել Գլահերը 1956թ.-ի <<Հարվարդ Բիզնես Ռեվյուի>> 34-րդ հատորում առաջին անգամ տվեց <<ռիսկ-մենեջեր>> մասնագիտության նկարագրությունը: Կարելի է ասել, որ այդ ժամանակից սկսվեց մարդկության՝ ռիսկերի մասին բոլոր գիտելիքների ամփոփումը և ակտիվ վերլուծությունը՝ սկիզբ առավ կառավարչական նոր գիտության ձևավորումը [97]:

Ռիսկ-մենեջմենթի նշանակությունը դժվար կլինի վերագնահատել: Ռիսկերի կառավարման արդյունավետ կառուցվածքի բացակայությունը որպես որոշումների կայացման համակարգի մի մաս, բերում է անցանկալի հետևանքների և խոշորագույն ընկերությունների սնանկացմանը [14]:

Ռիսկ-մենեջմենթի կիրառումը անհրաժեշտ է դարձել մեծ դրամական հոսքերի և հիմնական ակտիվների կառավարման ոլորտներում, այսինքն՝ բանկերում, ապահովագրական ընկերություններում, ներդրումային հիմնադրամներում և այլն:

Ֆինանսական ինստիտուտների կողմից ռիսկ-մենեջմենթի արագ կիրառումը պայմանավորված է հիմնական երկու պատճառներով՝ մի կողմից, հնարավորություն է ընձեռնվում ռիսկերի ոչ միայն որակական, այլ նաև քանակական գնահատումը, ինչը իր հերթին թույլ է տալիս կիրառել մոդելավորման տարբեր մաթեմատիկական մեթոդներ և կառավարման հավանական մեծություններ [87]: Մյուս կողմից, առկա են վերահսկման մարմինների պահանջները: Օրինակ, բանկային վերահսկողության Բազելյան կոմիտեն կարգադրում է բանկերին գնահատել հնարավոր ռիսկերը՝ վարկային կազմակերպության կապիտալի բավականության որոշման նպատակով: Արդյունքում՝ ռիսկերի կառավարումը ֆինանսական ոլորտում զարգացած է շատ ավելի լավ, քան թե տնտեսագիտության այլ ոլորտներում [51, 56]:

Պետք է նշել, որ ռիսկ-մենեջմենթը միջառարկայական գիտություն է, որը միաձուլում է գիտելիքների տեխնիկական, տնտեսական, իրավաբանական և մի շարք այլ ոլորտները: Ռիսկ-մենեջերի հիմնախնդիրն է ռիսկ-մենեջմենթ գործընթացի կազմակերպումը: Ռիսկ-մենեջերի ամբողջ աշխատանքն ուղղված է բացասական հետևանքներից խուսափման կամ հնարավոր կորուստների նվազեցման մեջ: Խիստ կարևոր է նաև ռիսկ-մենեջմենթի այնպիսի ինտեգրումը ընկերության բոլոր գործողությունների մեջ, որի ընթացքում ընկերության յուրաքանչյուր պատասխանատու անձ՝ բարձրագույն օղակի մենեջերից մինչև ճարտարապետը, պետք է իրենց գործողությունները գնահատեն ռիսկի և հնարավոր հետևանքների տեսակետից:

Յուրաքանչյուր ստորաբաժանման ղեկավար իր հերթին պետք է լինի նաև ռիսկ-մենեջեր, բայց որպես գլխավոր ռիսկ-մենեջեր միևնույն է հանդես է գալիս ձեռնարկության ղեկավարը, քանի որ նա ընդունում վերջնական որոշումը՝ լինի դա նոր գործարք, թե նոր նախագիծ:

Տեխնիկական և տեխնոլոգիական առաջընթացի հետ զուգընթաց ավելանում են նաև անորոշության գործոնները՝ քանակական և որակական առումով: Համապատասխանաբար, իր զարգացման տվյալ փուլում ռիսկ-մենեջմենթը հանդես է գալիս որպես մենեջմենթի նոր փոխադասություն, որը հիմնվում է բիզնեսի նկատմամբ ամբողջական ըմբռնման վրա: Անշուշտ, ռիսկ-մենեջմենթը որպես գիտություն դեռ նոր է ձևավորվում, սակայն արդեն պարզ է, որ մարդու կենսագրության ոչ մի տեսակ տարանջատված չէ ռիսկից և հետևաբար անհրաժեշտ է ռիսկերի կառավարում: Ռիսկ-մենեջերի հիմնական գործիքը պետք է լինի պատճառա-հետևանքային կապերի հասկացողությունը: Ռիսկ-մենեջերը, բժշկի նման պատասխանատու է ընկերության առողջության համար, ուստի և ընկերությունը պետք է ընկալվի որպես միասնական ամբողջական մարմին, որտեղ բոլոր գործընթացները և համակարգերը գտնվում են փոխադարձ կապի և կախվածության մեջ: Բժշկության մեջ առկա է այնպիսի հասկացություն ինչպիսին է <<դիսպանսերիզացիան>>, երբ ուսանողները, ծառայողները կամ բանվորները տարին մեկ անգամ անցնում են լիակատար բժշկական զննում հիվանդությունների բացահայտման նպատակով: Նման կերպով, ցանկացած ձեռնարկություն նույնպես պետք է գտնվի ռիսկ-մենեջերի մշտական

հսկողության տակ՝ պարբերաբար անցնի ռիսկերի ախտանշում, որպեսզի հնարավոր լինի նոր որոշումներ ներմուծել բացահայտված ռիսկերի կառավարման խնդիրների մեջ, հսկել և վերահսկել նրանց կատարման արդյունքները, քանի որ բիզնեսի առանձին տարրերի նկատմամբ հատուկ ուշադրության դեպքում մնացած տարրերը վաղ թե ուշ կխափանվեն: Ըստ որում, այդ խափանումը կարող է պայմանավորված լինել ինչպես ռիսկերի թերագնահատմամբ, այնպես էլ ներմուծած որոշումների կողմնակի ազդեցությամբ: Վնասի ծավալները ուղղակիորեն կախված կլինի այդ գործոնների արժեքականությունից և ընդհանուր առմամբ ընկերության բիզնեսի վրա ազդեցության աստիճանից:

Եթե ֆինանսական ինստիտուտների (բանկերի, ներդրումային հիմնադրամների և այլն) համար ֆինանսները հանդես են գալիս որպես հիմնական միջոց, ապա նրանց համար բնական է գնահատել ռիսկերը կապված հենց ֆինանսների՝ որպես հիմնական միջոցների հետ: Սակայն, երբ նույնատիպ մոտեցումը կիրառվում է արդյունաբերական կամ շինարարության ոլորտի ընկերությունների նկատմամբ, որոնց հիմնական միջոցները ոչ թե ֆինանսներն են այլ գույքային ակտիվները (շենքեր և շինություններ, մեքենաներ և այլն), ապա նման մոտեցումը կարելի է առնվազն անհեռատես համարել:

Վերջին հաշվով, ռիսկ-մենեջմենթը մեկանգամյան գործընթաց չէ, այն լուրջ կառավարչական գործիք է, որը թույլ է տալիս բացահայտել և նվազեցնել հնարավոր ռիսկերի դրսևորումը: Չնայած մեթոդաբանությունների, լուծումների և մոտեցումների բազմազանությանը, ռիսկ-մենեջմենթն ունի երեք սկզբունքային մաս՝ ռիսկերի ախտորոշում, լուծման ընտրություն և մոնիթորինգ: Համապատասխանաբար, այդ երեք բաղադրիչ մասերը պետք է կրկնվեն որոշակի պարբերականությամբ: Ռիսկ-մենեջմենթի բոլոր գործողությունները պետք է ցիկլային բնույթ կրեն, հաշվի առնելով այն փաստը, որ ռիսկ-մենեջմենթի հաջողակ զարգացման համար անհրաժեշտ է առնվազն երեք տարի: Հնարավոր չէ վերացնել բոլոր ռիսկերը, բայց հնարավոր է հսկողության տակ պահել ավելի առաջնահերթները: Ընկերության կողմից՝ նրա ռազմավարական նպատակներին ուղղված արդյունավետ մենեջմենթի և այլ ընկերությունների նկատմամբ մրցակցային առավելության ստեղծումը հնարավոր է միայն ռիսկերի կառավարման ամբողջական համակարգի կազմակերպման և

ներմուծման դեպքում: Շուկան ինքն է թելադրում ընկերություններին ռիսկերի կառավարման ինտեգրված համակարգի անհրաժեշտությունը, թեպետ, տվյալ հարցում նորմատիվ կարգավորումը կարող է ավելի շատ ազդեցություն ունենալ:

Այդ կապակցությամբ, հարկ է ևս մեկ անգամ նշել, որ ռիսկ-մենեջմենթը՝ միջառարկայական գիտություն է՝ դեռ երիտասարդ, բայց շատ կարևոր, արագ զարգացող և հեռանկարային [11, էջ 33-37]:

1.2. Ռիսկ հասկացության սահմանումը՝ ընդունելի ռիսկի հայեցակարգի սահմաններում

Ձեռնարկատիրական գործունեության ընթացքում որոշումների ընդունման գործընթացը տեղի է ունենում անորոշության պայմաններում: Անորոշությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ տնտեսավարող սուբյեկտները չեն տիրապետում ամբողջական տեղեկատվությանը, որն անհրաժեշտ է որոշումներ ընդունելու համար, ինչպես նաև հնարավորություն չունեն պատշաճ կերպով վերամշակել, վերլուծել իրենց տրամադրության տակ գտնվող տեղեկատվությունը: Ռիսկը, այս պայմաններում, հանդես է գալիս որպես անորոշության հայտանիշ:

Տնտեսագիտության տեսության մեջ ռիսկի և անորոշության գործոնին բավականին երկար ժամանակ առանձնակի ուշադրություն չի դարձվել: Ռեսուրսների տեղաբաշխման արդյունավետության հիմնախնդիրներին նվիրված ուսումնասիրություններն իրականացվում էին առանց ռիսկի գործոնը հաշվի առնելու [53, 62]:

Տնտեսության մեջ ռիսկի տեսականորեն իմաստավորման սկիզբը կարելի է համարել դասական տնտեսագիտության ներկայացուցիչների՝ Ադամ Սմիթի, Դ.Ռիկարդոյի, Զ.Միլի, Ի.Ս.Սենիորի աշխատությունները [50, 78, 79, 88]: Նրանց կողմից մշակվել է ձեռնարկատիրական ռիսկի դասական տեսությունը:

Դասական տեսության հիմնական դրույթները կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ.

- ձեռնարկատիրական շահույթը ներառում է ներդրված կապիտալի նկատմամբ հաշվարկվող տոկոսը, ձեռնարկատիրոջ աշխատավարձը և ռիսկի դիմաց

վճարումները (ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացմամբ պայմանավորված հնարավոր վնասների փոխհատուցումը),

- ռիսկի մեծացման հետ աճում է նաև շահույթը, սակայն ավելի ցածր տեմպերով,
- վարձու աշխատողը ռիսկեր չի կրում, այդ պատճառով էլ ստանում է ոչ թե շահույթ, այլ սահմանված մեծության աշխատավարձ,
- ռիսկը մեկնաբանվում է որպես կորուստների հնարավոր մեծություն:

Այս տեսությունը, սակայն, քննադատության ենթարկվեց և դրա թերություններից համարվեց այն, որ հաշվի չէին առնվում դրական (բարենպաստ) շեղումները սպասվող արդյունքից: Արդյունքում մշակվեց ձեռնարկատիրական ռիսկի նոր դասական տեսությունը, որի հեղինակներն են Ա.Մարշալը [69] և Ա.Պիգուն [89]:

Նոր դասական տեսության հիմնական դրույթները հետևյալն են՝

- ռիսկը դասակարգվում է ձեռնարկատիրականի (որը պայմանավորված է շուկայի իրավիճակով) և անձնականի (որն առաջանում է փոխառու կապիտալի օգտագործման դեպքում),
- անորոշության պայմաններում որոշումներ ընդունող ձեռնարկատերը հաշվի է առնում սպասվող շահույթի մեծությունը և շահույթի հնարավոր տատանումների չափը:

Այսպիսով, ձեռնարկատիրական ռիսկի դասական և նոր դասական տեսությունների հիմնական տարբերությունը կայանում է նրանում, որ տարբեր մոտեցում է ցուցաբերվում սպասվող շահույթի դրական շեղումների նկատմամբ: Այդ տեսություններում չի դիտարկվում <<ռիսկ>> և <<անորոշություն>> հասկացությունների հարաբերությունը:

Ռիսկ և անորոշություն հասկացությունների սահմանազատումն առաջին անգամ հանդիպում ենք Ֆ.Նայթի [72] աշխատություններում, որտեղ ռիսկը մեկնաբանվում է որպես ցանկացած ձևով գնահատված հավանականություն, իսկ անորոշությունը՝ որպես իրավիճակ, երբ հնարավոր չէ կատարել ոչ հաշվարկներ, ոչ էլ տալ որևէ, անգամ սուբյեկտիվ ձևով գնահատված, թվային հավանականություն:

Ռիսկի տեսության զարգացման գործում կարևոր քայլ արեց Զ.Քեյնսը [48]: Նա առաջարկեց նոր եզրույթ՝ <<ռիսկի ծախսերը>> սահմանելով որպես ծախսեր, որոնք

փոխհատուցում են փաստացի եկամուտի շեղումը սպասվող եկամուտից: Ջ.Քեյնսը առանձնացնում էր ռիսկի երեք տեսակ՝ ձեռնարկատիրոջ ռիսկ (փոխառուի ռիսկ), վարկատուի ռիսկ և արժեզրկման (ինֆլյացիայի) ռիսկ: Քեյնսի հիմնական հետևությունը կայանում է նրանում, որ ռիսկերի նվազեցման նպատակով անհրաժեշտ է ուժեղացնել պետության դերը տնտեսությունում:

Ջ.Նեյմանը [73], մշակելով ռազմավարական խաղերի տեսությունը, ցույց տվեց, որ այլ գործոններից բացի, անորոշության աղբյուր կարող են լինել նաև մյուս տնտեսավարող սուբյեկտների մտադրությունները:

Հ.Մարկովիցը իր <<Պորտֆելի ձևավորումը>> [101] աշխատության մեջ ռիսկի գնահատման համար ներմուծեց ցրվածության (դիսպերսիայի) ցուցանիշը՝ փոխարինելով բնագիտական ընդունվող որոշումները վիճակագրական հաշվարկներով, ինչպես նաև առաջարկեց արդյունավետ պորտֆելի ձևավորման ընթացակարգը:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ միասնական տեսակետ գոյություն չունի <<ռիսկ>> հասկացության էության վերաբերյալ: Աղյուսակ 1.1-ում ներկայացված է գոյություն ունեցող մի շարք տեսակետների համեմատությունը:

Աղյուսակ 1.1

Ռիսկի մի շարք սահմանումների վերլուծությունը

	Ֆ.Նայթ	Ի.Շում-պետեր	Է.Դոլան, Դ.Լինդսեյ	Մ.Մեսկոն	Ջ.Ս.Միլ, Ն.Սենիոր	Ա.Դամո-դարան	Վ.Շարպ
Ռիսկը հնարավոր է գնահատել	+	-	+	+	-	-	+
Ռիսկի հիմքը՝ վնասներ կրելու հնարավորությունն է	-	-	-	-	+	-	-
Ռիսկի առկայությունը բերում է արդյունքի անորոշության	+	+	+	+	+	+	+

Հեղինակների մեծ մասի կարծիքով ռիսկը հնարավոր է գնահատել: Այսպես՝

Ֆրենկ Նայթը նշում է, որ ռիսկի դեպքում <<արդյունքների բաշխումը խմբի ներսում հայտնի է>>, իսկ անորոշության դեպքում՝ անհայտ [72]:

Է.Ջ.Դոլանը և Դ.Լինդսեյը պնդում են, որ ռիսկն իրենից ներկայացնում է <<իրավիճակ, երբ մարդիկ հաստատ չգիտեն, թե ինչ է պատահելու, սակայն պատկերացնում են յուրաքանչյուր հնարավոր հետևանքի հավանականությունը>> [60]:

Մ.Մեսկոնը ռիսկը սահմանում է որպես կառավարչական որոշումների ընդունման գործընթացի վերլուծության ժամանակ <<արդյունքի կանխատեսման գործում անորոշության մակարդակը>>, ինչը նույնպես թույլ է տալիս գնահատել ռիսկը [71]:

Վ.Շարպի կարծիքով ռիսկը՝ <<... իրական արդյունքի շեղման հնարավորության աստիճանն է ցանկալի արդյունքից, իսկ ստանդարտ շեղումը՝ այն միջոցն է, որը թույլ է տալիս դա անել>> [82]:

Հատկապես ռիսկի ընդհանուր տեսության կողմնակիցների շարքում տարածված է նաև տեսակետ, որը կապում է ռիսկի հասկացությունը ոչ բարեհաջող վերջնական արդյունքի հնարավորության հետ: Ռիսկի ընդհանուր տեսության համաձայն ռիսկ հասկացությունը բնութագրվում է որպես, մի կողմից, իրադարձությունը տեղի ունենալու հավանականություն, և, մյուս կողմից, հնարավոր կորուստների մեծություն:

Միևնույն ժամանակ շատ հեղինակներ նշելով, որ ռիսկը տնտեսության անբաժանելի մասն է կազմում, չեն ընդգծում, որի ռիսկերի առաջացման արդյունքում տնտեսավարող սուբյեկտների մոտ կորուստներ են առաջանում:

Ջ.Ս.Միլը և Ն.Վ.Սենիորը ձեռնարկատիրական ռիսկի դասական տեսության շրջանակներում ռիսկը սահմանում են հետևյալ կերպ. <<... դա տնտեսական գործունեության արդյունքում հնարավոր կորուստն է, կամ այլ կերպ ասած՝ կորուստների մաթեմատիկական սպասումն է, որոնք կարող է կրի սուբյեկտը՝ իր կողմից ընդունված որոշման արդյունքում:>> [79]:

Մյուս հետազոտողները, օրինակ, Ա.Դամոդարանը, ռիսկը նույնականացնում են ոչ թե կորուստներ կրելու հավանականության հետ, այլ իրական արդյունքները սպասվելիք արդյունքներից շեղվելու հավանականության հետ. <<... ռիսկը նշանակում է այն բանի հավանականություն, որ կատարված ներդրումների դիմաց եկամուտը տարբերվելու է սպասվող եկամուտից:>> [57]:

Բոլոր հեղինակների կարծիքը համընկնում է այն փաստի շուրջ, որ ռիսկը կապված է սպասվող արդյունքից փաստացի արդյունքի շեղման հնարավորության հետ: Այս հանգամանքը այն ընդհանուր կետն է, որն ընդհանրապես թույլ է տալիս հաստատել, որ խոսքը վերաբերում է միևնույն հասկացությանը:

Ամփոփելով ռիսկ հասկացության տարբեր մեկնաբանությունները կարող ենք նշել, որ այն բնութագրվում է հետևյալ հատկանիշներով՝

- իրադարձությունները զարգանում են անորոշ ձևով,
- հնարավոր են կորուստներ և բացթողումներ,
- իրավիճակին հնարավոր է որակական և քանակական գնահատական

տալ:

Ընդ որում, ելնելով մեր հետազոտության նպատակից, <<ռիսկ>> հասկացությունը կարող ենք ներկայացնել հետևյալ կերպ. <<Ռիսկը՝ անորոշության իրավիճակ է, երբ հնարավոր են կորուստներ, սակայն այդ իրավիճակը կարելի է գնահատել:>>:

Մեր կողմից ուսումնասիրվող հասկացության էությունը բացահայտելու համար անհրաժեշտ է այն համադրել անորոշության հասկացության հետ: Առաջին անգամ այս երկու հասկացությունների միջև տարբերությունը ձևակերպել է Ֆ.Նայթը [72]: Նրա մոտեցման հիմքում դրված է այն պատկերացումը, որ ռիսկի և անորոշության միջև տարբերությունները կարելի է բացատրել իրավիճակի մասին մատչելի տեղեկատվության ծավալով:

Այսպիսով, <<անորոշություն>> հասկացությունը մոտ է <<ռիսկ>> հասկացությանը, և, ընդհանուր դեպքում, ռիսկը կարելի է բնութագրել որպես չափելի անորոշություն, որը կապված է կորուստներ կրելու հնարավորության հետ:

Ռիսկերի հիմնախնդրի ուսումնասիրությամբ զբաղվող բազմաթիվ տնտեսագետներ ուսումնասիրել են նաև ռիսկի ազդեցությունը տնտեսության վրա: Գոյություն ունեցող մի շարք տեսակետների համեմատությունը ներկայացված է աղյուսակ 1.2-ում:

Վերլուծելով տարբեր հեղինակների կարծիքները, կարող ենք ներկայացնել տնտեսության մեջ ռիսկի հետևյալ գործառույթները՝

1. Նորարարական (խթանող): Գոյություն ունեցող ռիսկը նոր, ոչ ավանդական լուծումներ փնտրելու խթան է հանդիսանում, ինչի արդյունքում բարձրանում է արտադրության արդյունավետությունը:

2. Կարգավորիչ: Մի կողմից ռիսկի առկայությունը օժանդակում է կարծրացած լուծումներից և նորամուծություններին խանգարող արգելքներից խուսափելու գործում, մյուս կողմից՝ ռիսկի առկայությունը կարող է խթան հանդիսանալ այնպիսի լուծումներ գտնելու համար, որոնց ժամանակ հաշվի չեն առնվում զարգացման օրինաչափությունները:

3. Պաշտպանիչ: Ռիսկերից պաշտպանվելու համար ստեղծվում են պահուստային ֆոնդեր, զարգացվում են ապահովագրության ձևերը: Իրավունքի տարբեր ոլորտներում ներդրվում են ռիսկի օրինաչափության մասին պատկերացումները:

4. Վերլուծական: Ռիսկերի առկայությունը ստիպում է այնպիսի որոշումներ ընդունել, որոնց հիմքում ընկած է բոլոր հնարավոր այլընտրանքների վերլուծությունը:

Աղյուսակ 1.2

Ռիսկի գործառույթների վերաբերյալ մոտեցումները [74]

Գործառույթը	Վ.Վ.Գրեբենիկ, Ս.Վ.Շկոդինսկի	Վ.Վ.Գլուշենկո	Ն.Ա.Մեդվեդևա	Ն.Յու.Կրուգլովա
Վերլուծական (այլընտրանքի ընտրության)	+	-	+	+
Կարգավորիչ (ձեռնարկատերերի վրա ներգործող), սոցիալ-տնտեսական	+	+	+	+
Պաշտպանիչ (սնանկացումից խուսափելու ցանկություն)	+	+	+	+
Նորարարական (նոր լուծումներ պահանջող), խթանիչ	+	+	+	+
Պաշտպանիչ (ռիսկի օրենսդրական ամրագրում)	-	+	-	-
Փոխհատուցող (լրացուցիչ շահույթ ստանալու հնարավորություն)	-	+	-	-

Աղբյուրը՝ Попова Т.А. “Определение понятия риска в рамках концепции приемлемого риска”, Научные записки НГУЭУ: [Электронное научное издание], выпуск 4, 2008г.

Յուրաքանչյուր անձ գնահատում է ռիսկը, ելնելով իր ներքին չափանիշներից և արտաքին միջավայրի հատկանիշներից՝ դրանով իսկ սահմանում է ընդունելի ռիսկի սահմանները: Այս դրույթն է դրված ընդունելի ռիսկի հայեցակարգի հիմքում: Գրականության մեջ այդ հայեցակարգն առավել լիարժեքորեն նկարագրված է Գ.Կլեյների, Վ.Տամբովցևի և Ռ.Կաչալովի հեղինակած <<Ձեռնարկությունն անկայուն

տնտեսական միջավայրում. ռիսկեր, հայեցակարգեր, անվտանգություն>> աշխատությունում [63]:

Ընդունելի ռիսկի հայեցակարգի առաջադրմանը նախորդել է բացարձակ անվտանգության կամ զրոյական ռիսկի հայեցակարգը: Այդ հայեցակարգի հիմնավորումը ներկայումս գրականության մեջ չկա, քանի որ դրա էությունը ձևակերպվել է միայն այն բանից հետո, երբ այդ հայեցակարգը ժխտվեց: Բացարձակ անվտանգության հայեցակարգի շրջանակներում նախատեսվում է, որ հնարավոր է հասնել ռիսկի զրոյական մակարդակի, այսինքն այնպիսի իրավիճակի, երբ ռիսկերը բացակայում են: Այդ պնդումը հակասում է ներկայումս ընդունված ռիսկերի կառավարման աքսիոմներին: Բացարձակ անվտանգության տեսության հետագա զարգացումը և գործնական կյանքն ապացուցեցին դրա անիրատեսական լինելը և առաջացավ նոր հայեցակարգի մշակման անհրաժեշտությունը:

Ընդունելի ռիսկի հայեցակարգի շրջանակներում ռիսկերի կառավարման նպատակն է՝ ռիսկի նվազեցումը մինչև այն մակարդակը, երբ ռիսկն այլևս իրենից սպառնալիք չի ներկայացնում: Ընդ որում, ամենաբարդ հարցը ռիսկի ընդունելի և անընդունելի մակարդակների սահմանազատումն է:

Ընդհանուր դեպքի համար, ընդունելի ռիսկի մակարդակը կարելի է որոշել հետևյալ գործոնների օգնությամբ.

- ռիսկերի չափման և վերլուծության մեթոդաբանությունները,
- գործարարության պրակտիկան, նորմատիվային պահանջները,
- ռիսկերի կառավարման գործող համակարգի առանձնահատկությունները:

Ընդունելի ռիսկի հայեցակարգը թույլ է տալիս առանձնացնել ռիսկի հետևյալ տիրույթները (աղյուսակ 1.3):

Այսպիսով, ռիսկերի կառավարման նպատակը կարող ենք ձևակերպել որպես գործունեության հնարավոր ֆինանսական արդյունքների պահպանումը ընդունելի սահմաններում:

Անորոշության հետ կապված ռիսկի քանակական չափման համար գոյություն ունեն մի շարք մոտեցումներ: Ծախսերի և արդյունքների վերլուծության տեսանկյունից

կիրառվում են ֆինանսական և տնտեսական ռիսկերի որոշման հետևյալ մոտեցումները.

- տարբերակների ակնկալվող արժեքները (որոշակիության համարժեքները),
- ռիսկերի հիման վրա ճշգրտված զեղչադրույքները,
- ռիսկերի վերլուծությունը մոդելավորման միջոցով:

Ներկայիս կարողությունների պայմաններում առաջին երկու մոտեցումների կիրառելիությունը սահմանափակ է: Միայն երրորդ մեթոդը՝ մոդելավորումն է ծրագրի ընդհանուր ռիսկի վերլուծության գործնական միջոցը:

Աղյուսակ 1.3

Ռիսկի առանձին տիրույթների բնութագրական կողմերը [74]

Տիրույթի Անվանումը	Սահմանները	Ֆինանսական արդյունքը	Բնութագրական կողմը
Կորուստների բացակայության տիրույթը	Կորուստների բացակայության իրավիճակ	Դրական է, հնարավոր է հաշվարկային շահույթի հավելում	Սպասվում են կորուստներ՝ հաշվարկային շահույթի սահմաններում
Հնարավոր (ընդունելի) ռիսկի տիրույթը	Կորուստների մակարդակը հավասար է սպասվելիք շահույթի մակարդակին	Դրական է, սակայն տեղի է ունենում շահույթի նվազում	Հնարավոր կորուստների մեծությունը չի գերազանցում սպասվելիք շահույթը
Ճգնաժամային (կրիտիկական) ռիսկի տիրույթը	Կորուստներ, որոնք հավասար են ամբողջ հասույթի մեծությանը	Առկա են ուղղակի կորուստներ	Կորուստները գերազանցում են սպասվելիք շահույթի մեծությունը
Աղետալի (կատաստրոֆիկ) ռիսկի տիրույթը	Կորուստներ, որոնք հավասար են կազմակերպության սեփական կապիտալի մեծությանը	Կորուստներն աղետալի են, ընդհուպ մինչև՝ հնարավոր է սնանկությունը	Կորուստները գերազանցում են կրիտիկական (սահմանային) մակարդակը

Աղբյուրը՝ Попова Т.А. “Определение понятия риска в рамках концепции приемлемого риска”, Научные записки НГУЭУ: [Электронное научное издание], выпуск 4, 2008г.

Տարբերակների ակնկալվող արժեքները: Եթե ներդրումն ունի երկու հնարավոր արդյունք՝ 10 և 100 ԱՄՆ դոլար, իսկ նրանց հավանականությունները համապատասխանաբար 30 և 70 տոկոս են, ապա ներդրման ակնկալվող արժեքը կամ որոշակիության համարժեքը հետևյալն է. $(0.3 \times 10\$) + (0.7 \times 100\$) = 3\$ + 70\$ = 73\$$: Ռիսկերի նկատմամբ միանգամային ռացիոնալ մոտեցում ցուցաբերելու դեպքում ձեզ չպետք է մտահոգի այն, կատարել ներդրումը, թե փոխարենը վերցնել 73\$ գումարը:

Ծախսերի և արդյունքների վերլուծաբաններից քչերն են դիմում նման տարբերակներին, քանի որ այնքան շատ են հնարավոր արդյունքները, որ դժվար է հստակորեն քննության առնել դրանցից յուրաքանչյուրն առանձին: Հնարավոր է նաև, որ տարբերակների միջոցով կարելի է ռիսկերի վերաբերյալ օգտակար տեղեկատվություն ստանալ:

Ռիսկերի հիման վրա ճշգրտված զեղչադրույքներ: Ռիսկերի հիման վրա ճշգրտված զեղչադրույքները նույնպես կարող են կիրառվել դրանց վերլուծության ժամանակ: Նման մոտեցման հիմնական գաղափարն այն է, որ կատարյալ շուկայում բոլոր ներդրողները ունեն շահույթի միևնույն նորման: Այլ կերպ՝ կապիտալը կհոսի դեպի բարձր շահույթ ապահովող ոլորտները՝ միջին շահույթները նվազեցնելով այնքան, մինչև նորմաները կհավասարվեն: Հետևաբար, շահույթի տարբեր նորմաները պետք է ներառեն բազայինը՝ գումարած ռիսկի հավելավճարը, որպեսզի, ի վերջո, ներդրողը ստանա բազային շահույթը: Այս դեպքում համապատասխան զեղչադրույքը (կապիտալի արժեքը) բազային նորման է՝ գումարած ռիսկի համար հավելավճարը: Նման համակցումը իրենից ներկայացնում է ռիսկերի հիման վրա ճշգրտված զեղչադրույքը:

Վերը նշված մոտեցումն ունի մի քանի թերություններ: Նախ, տնտեսավարողը չի գործում կատարյալ շուկայի պայմաններում, այնպես որ շահույթի նորմաների փոփոխականները կարող են պայմանավորված լինել այլ պարբերական կամ պատահական գործոններով, և ոչ մի կապ չունենալ ծրագրի ռիսկի հետ: Բացի այդ, ներդրողին տրամադրվող փոխատու կապիտալի հետ կապված փոխատուի ռիսկը և առաջարկվող ծրագրի հետ կապված ռիսկը իրար հետ են շփոթում, մինչդեռ դրանք տարբեր են:

Ավելին, զեղչադրույքի նկատմամբ ռիսկի հավելավճարի կիրառումը (որը բաղադրյալ տոկոսադրույք է) կարող է տալ թերի արդյունքներ: Զեղչադրույքների գծով ռիսկերի հավելավճարը նշանակում է, որ դոլարով արտահայտված ռիսկի հավելավճարի բացարձակ արժեքը ժամանակի ընթացքում աճում է: Այս ենթադրությունը ճիշտ չէ այն բազմաթիվ ներդրումների դեպքում, որոնց սկզբնական շրջանում բնորոշ է անորոշությունը, սակայն որոնք աստիճանաբար հասնում են

ծախսերի և եկամուտների որոշակիորեն հայտնի վարքագծի և, հետևաբար, ռիսկի ցածր մակարդակի (օրինակ՝ անշարժ գույքի զարգացման ծրագրերը):

Ռիսկի հավելավճարի սուբյեկտիվ գնահատումը նպատակահարմար չէ երկու պատճառով: Նախ, ինչպես արդեն նշվել է, այս հարցում բացակայում են տվյալները և հստակ փորձագիտական հմտությունները: Երկրորդ, երբ ռիսկի հավելավճարը գումարվում է զեղչադրույքին, ապա վերլուծության արդյունքը դառնում է անհստակ: Զեղչադրույքի վրա ռիսկի համար հավելավճարի հաշվարկման միջոցով ստացվող ռիսկերի ազդեցության գնահատականը չափազանց բարդ է՝ այն զգայականորեն ընթռնելու համար: Ընդհանուր առմամբ, զեղչադրույքի ճշգրտումը հավանականությունների և ռիսկի ըմբռնման լավ եղանակ չէ [15, էջ 134-139]:

Ֆինանսական և տնտեսական ռիսկերի վերլուծության միակ գործնական մոտեցումը **մոդելավորումն է**: Դրա միջոցով կանխատեսվում են ծախսերի և արդյունքների մոդելի հնարավոր արդյունքները՝ հաշվի առնելով դրանց վրա ազդող փոփոխությունները: Մոդելավորումը հնարավորություն է տալիս վերլուծաբանին համակողմանի և իրատեսական կարծիք ներկայացնել որոշում կայացնողներին: Ծախսերի և արդյունքների ավելի հին պատճառահետևանքային մեթոդի կիրառման դեպքում վերլուծաբանն առաջարկում է մեկ թվով արտահայտված զուտ բերված արժեք¹, սակայն վերլուծության այդ արդյունքի հավանականությունը երբեք հայտնի չէր: Որոշում կայացնողին պարզ չէ, թե որքանով կարելի է հիմնվել այդ արդյունքի վրա (հատկապես հաշվի առնելով այն էզոթերիկ² հաշվարկները, որոնց միջոցով ստացվել է այն) և, հետևաբար, որոշում կայացնողները հակված են ընդունել սուբյեկտիվ որոշում:

Մոդելավորումը ցույց է տալիս զուտ բերված արժեքի հնարավոր տիրույթները՝ հաշվի առնելով փոփոխվող գործոնները: Այն տրամադրում է տվյալ տիրույթի սահմաններում հավանականությունների ընդհանուր նկարագիրը: Որոշում կայացնողները գիտեն, որ ամեն որոշում կապված է ռիսկի հետ: Երաշխիքներ չկան: Երբեմն ճիշտ որոշումն ավարտվում է ծախողմամբ, քանի որ փոփոխվող գործոնները դառնում են անբարենպաստ: Հնարավոր ռիսկերի և օգուտների հնարավորինս

¹ Զուտ բերված արժեքը բոլոր արդյունքների բերված արժեքն է՝ զեղչված համապատասխան զեղչատոկոսով, հանած բոլոր ծախսերի բերված արժեքը՝ զեղչված նույն դրույքով:

² Որոշակի հմտություններ և մասնագիտություն ունեցող մարդկանց համար հասկանալի:

ամբողջական և հավաստի պատկերը ստանալու համար որոշում կայացնողները հիմնվում են վերլուծաբանների վրա [15, էջ 140-141]:

Մեկ այլ սահմանմամբ ռիսկը՝ տնտեսավարող սուբյեկտի հավանական կորուստների մեծությունն է՝ կապված չստացված եկամուտների, լրացուցիչ ծախսերի և այլ տեսակի վնասների առաջացման հետ [55, էջ 58]: Տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության ընթացքում առաջանում են ռիսկի մի քանի տեսակներ:

Ձեռնարկատիրական ռիսկի հիմնական տեսակներին կարելի է վերագրել արտադրական, առևտրային, ֆինանսական (վարկային), ներդրումային, շուկայական, ապահովագրական և հարկային ռիսկերը:

Արտադրական ռիսկը կապված է արտադրական տարբեր գործունեություններում արտադրանքի ստացման, կատարվող աշխատանքների և ծառայությունների հետ: Արտադրական ռիսկի ծագման պատճառներն են՝ արտադրության ծավալի նվազումը (ավելացումը), նյութական ծախսերի աճը, աշխատողների դժգոհությունը, հարկային վճարումների ավելացումը և այլն: Արտադրական ռիսկը կապված է նաև տնտեսավարող սուբյեկտի պարտավորությունների չկատարման հետ:

Առևտրային ռիսկը ծագում է ապրանքների իրացման և ծառայությունների մատուցման գործընթացում, և ռիսկի այս տեսակի առաջացման պատճառներն են՝ արտադրանքի իրացման ծավալի նվազումը, նյութական ռեսուրսների ձեռքբերման գների բարձրացումը, շրջանառության ծախսերի ավելացումը, մրցակցությունը և այլն,

Ֆինանսական (վարկային) ռիսկը դրսևորվում է տնտեսավարող սուբյեկտների, բանկերի ու ֆինանսական այլ բնույթի կազմակերպությունների միջև տեղի ունեցող փոխհարաբերությունների ոլորտում: Այն կապված է բյուջեի մշակման, եկամուտների և ծախսերի կազմման, ֆինանսական միջոցների բաշխման ու օգտագործման, երկարատև ֆինանսական ներդրումների պլանավորման, ինչպես նաև չնախատեսված ծախսումների կատարման հետ: Ֆինանսական ռիսկի պատճառներն են՝ փոխառու և սեփական կապիտալի հարաբերակցության մեծացումը, կրեդիտորներից (վարկատուներից, փոխառուներից) կախվածությունը, կապիտալի պասիվ օգտագործումը և այլն:

Ներդրումային ռիսկը կապված է տնտեսավարող սուբյեկտի ներդրումային պորտֆելի արժեզրկման հնարավորության և սպասվելիք եկամտի ստացման հետ:

Շուկայական ռիսկը կապված է ապրանքների և ծառայությունների շուկայական գների տատանումների, ինչպես նաև սեփական և օտարերկրյա արժույթների փոխարժեքների ու փոխատվության շուկայական տոկոսադրույքների տատանումների հետ:

Համաձայն Ա.Հ.Բայադյանի՝ տնտեսավարող սուբյեկտների ռիսկերի հաշվառումը և վերլուծությունը կարելի է իրականացնել տրամաբանական հետևյալ հաջորդականությամբ.

1. ներքին և արտաքին գործոնների բացահայտում, որոնք մեծացնում կամ փոքրացնում են ռիսկի կոնկրետ որևէ տեսակի մեծությունը,

2. բացահայտված գործոնների վերլուծությունը,

3. ռիսկի յուրաքանչյուր տեսակի գնահատումը ֆինանսական տեսանկյունով, որը կատարվում է երկու եղանակով՝

ա) ֆինանսական միջոցների ներդրումների արդյունավետության որոշման (տնտեսական նպատակահարմարություն),

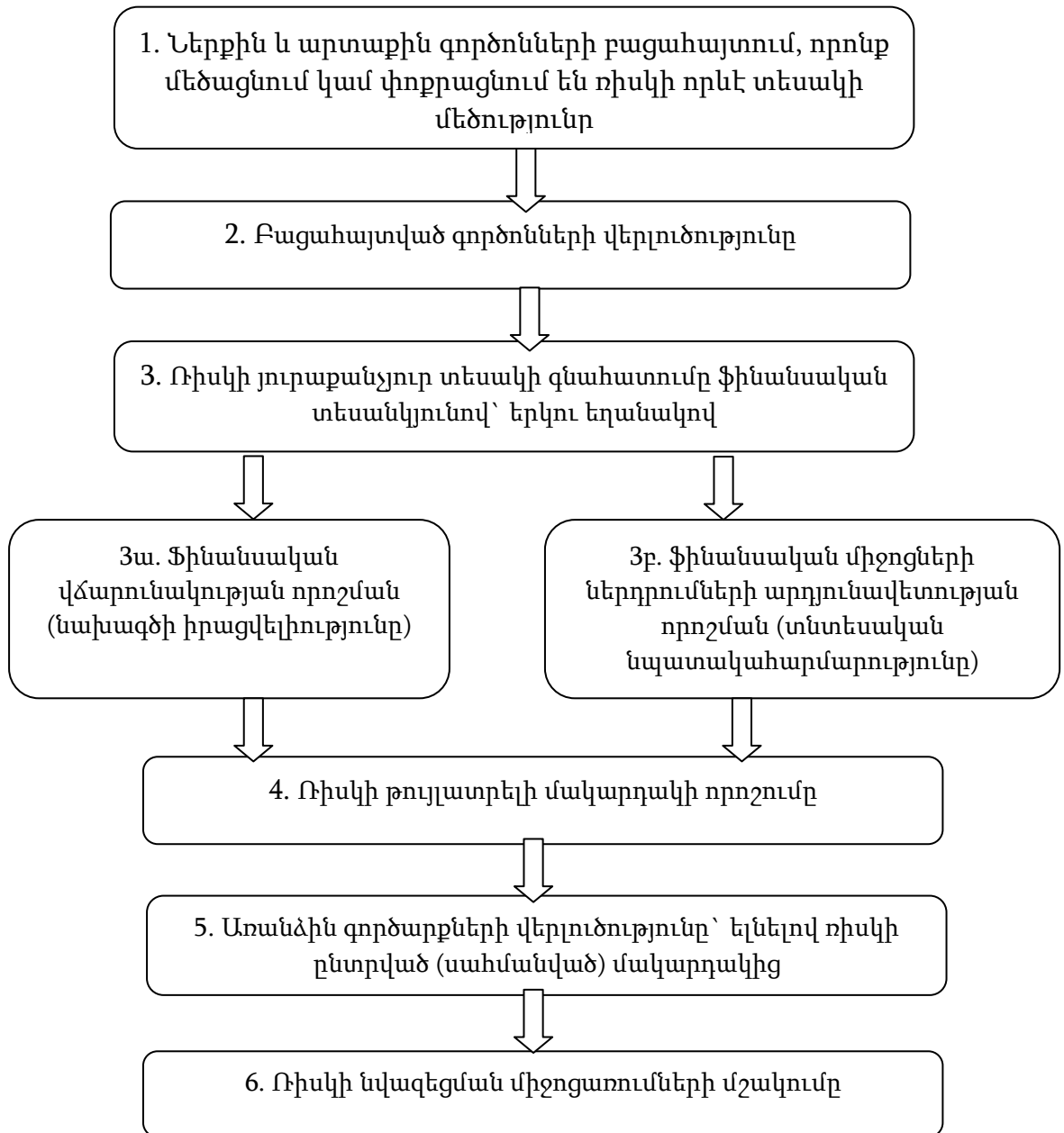
բ) ֆինանսական վճարունակության որոշման (նախագծի իրացվելիություն),

4. ռիսկի թույլատրելի մակարդակի որոշումը,

5. առանձին գործարքների վերլուծությունը՝ ելնելով ռիսկի ընտրված (սահմանված) մակարդակից,

6. ռիսկի նվազեցման միջոցառումների մշակումը [7, էջ 238]:

Թվարկված փոխկապակցությունները ներկայացված են նաև գծանկարի տեսքով (գծանկար 1.1):

Գծանկար 1.1. Ռիսկի վերլուծության հաջորդականությունը [7, էջ 239]

ԳԼՈՒԽ II. ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԵՎ ՌԻՍԿԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

2.1. Հայաստանի Հանրապետությունում շինարարության զարգացման արդյունքները և հիմնախնդիրները

2.1.1. Շինարարության դերը տնտեսության մեջ և բնակչության առաջնային պահանջմունքների շարքում

Արժեքի ստեղծման դասական տնտեսագիտության սկզբունքների համաձայն շինարարությունը պատկանում է տնտեսական գործունեության այն տեսակներին, որոնցում ստեղծվում են իրական բարիքներ: Գյուղատնտեսության և արդյունաբերության հետ միասին շինարարությունը ձևավորում է ցանկացած երկրի տնտեսության իրական հատվածը: Ըստ էության շինարարության միջոցով ստեղծվում է այն նյութաիրային հիմնականաբար, որի օգնությամբ ստեղծված շենքերում և շինություններում ապահովվում է վերարտադրության (այդ թվում նաև ընդլայնված) գործընթացը: Ինչպես արտադրական, այնպես էլ սոցիալական նշանակության ենթակառուցվածքները ներկայումս դարձել են մրցունակ տնտեսության ապահովման պայմանները, այլ նախադրյալները, որոնք նույնպես ստեղծվում են շինարարության միջոցով:

ՀՀ ԱՎԾ կողմից շինարարության ծավալում ընդգրկվում են տնտեսության բոլոր որոտներում (արդյունաբերություն, գյուղատնտեսություն, տրանսպորտ, առևտուր, հեռահաղորդակցություն և կապ և այլ) իրականացված շինմոնտաժային՝ նոր շինարարության, գործող շենքերի և շինությունների վերակառուցման, ընդլայնման և տեխնիկական վերազինման, ամրացման, վերանորոգման և տարբեր տեսակի սարքավորումների տեղադրման աշխատանքների արժեքները, ինչպես նաև սարքավորումների, գործիքների, գույքի ձեռքբերման համար կատարված ծախսերը և այլ շինարարական աշխատանքները:

Շինարարության ծավալին վերաբերում են բոլոր տեսակի շինարարական աշխատանքների ծախսերը, շինարարության նախահաշվով նախատեսված սարքավորումների մոնտաժի, մոնտաժման կարիք ունեցող կամ չունեցող

սարքավորումների, շինարարության նախահաշվի մեջ մտցվող արտադրության գործիքների և տնտեսական գույքի, շինարարության նախահաշվի մեջ չմտնող մեքենաների և սարքավորումների ձեռքբերման ծախսերը, այլ շինարարական աշխատանքների ծախսերը:

Շինարարության օգնությամբ ստեղծվում են հիմնական միջոցները, որոնք կազմում են յուրաքանչյուր երկրի ազգային հարստության հիմնական և կարևորագույն մասը: Հիմնական միջոցներն են հանդիսանում շենքերը, շինությունները, մեքենաներն ու սարքավորումները, փոխադրամիջոցները և հիմնական միջոցների այլ տեսակները: Հիմնական միջոցների մեջ են ներառվում նաև պետական և մասնավոր հատվածների կազմակերպությունների բոլոր հիմնական միջոցները, ինչպես նաև ֆիզիկական անձանց սեփականության իրավունքով պատկանող հիմնական միջոցները: Այդ միջոցների մեջ ներառվում են բնակելի տները, բնակչության անձնական օժանդակ տնտեսությունների, ինչպես նաև գյուղացիական տնտեսությունների տնտեսական շենքերի հիմնական միջոցները և այլն [34, էջ 310-311]:

Ասվածից հետևում է, որ առանց շինարարության գործնականում անհնար է ապահովել ընդլայնված վերարտադրությունը, հատկապես, նոր ռեսուրսների ընդգրկման և տարածքների ավելացման գործում: Հատկապես տնտեսական նոր տարածքների ավելացման կարելի է հասնել շինարարության միջոցով: Կարևոր հանգամանք է նաև այն, որ տնտեսության բազային ճյուղերի (արդյունաբերության և գյուղատնտեսության) համեմատությամբ շինարարությունում ապահովվում է աշխատանքի ավելի բարձր արտադրողականություն, ինչը նշանակում է, որ իրական հատվածի այդ ոլորտում բարձր է ներդրված ռեսուրսների տնտեսական հատույցի մակարդակը, ինչը նշանակալիորեն ավելացնում է ազգային հարստության մեծությունն ավելի արագ տեմպերով, քան տնտեսության մյուս ոլորտներում: Շինարարության միջոցով ստեղծված անշարժ գույքի ցուցանիշները դարձել են երկրի շուկայական տնտեսության և բնակչության կենսամակարդակը բնութագրող կարևոր ինդիկատորներ:

Տնային տնտեսությունների կենսամակարդակի ամբողջացված հետազոտության արդյունքում ստացվել են նաև տնային տնտեսությունների սուբյեկտիվ գնահատականներն իրենց բնակարանային պայմանների վերաբերյալ (աղյուսակ 2.1):

Աղյուսակ 2.1

Բնակարանային պայմանների վերաբերյալ տնային տնտեսությունների սուբյեկտիվ գնահատականները ՀՀ-ում 2013 թվականին, %-ով [29, էջ 173]

	Ընդամենը	Բնակարանային պայմանների վերաբերյալ տնային տնտեսությունների սուբյեկտիվ գնահատականները				
		շատ լավ	լավ	բավարար	վատ	շատ վատ
Ըստ բնակության վայրի						
Քաղաք	100	0.9	16.7	65.6	13.8	3.0
այդ թվում՝ ք. Երևան	100	0.8	9.5	74.0	12.2	3.5
այլ քաղաք	100	1.1	24.1	56.8	15.6	2.4
Գյուղ	100	0.7	14.9	58.0	21.4	5.0
Ընդամենը	100	0.8	16.1	63.1	16.4	3.6
Ըստ աղքատության մակարդակի						
Ոչ աղքատ	100	1.1	18.1	64.2	13.7	2.9
Աղքատ	100	0.2	11.1	60.6	23.3	4.8
Ծայրահեղ աղքատ	100	-	1.0	50.8	32.5	15.7
Ըստ սպառման ագրեգատի քվինտիլային խմբերի						
Առաջին	100	0.3	9.4	57.0	27.2	6.1
Երկրորդ	100	-	12.4	62.7	20.6	4.3
Երրորդ	100	1.0	14.1	64.1	16.6	4.2
Չորրորդ	100	0.7	16.3	65.7	14.4	2.9
Հինգերորդ	100	1.7	23.7	63.9	8.7	2.0

Նշում. աղքատներն այս աղյուսակում գնահատվել են որպես ընդամենը աղքատ տնային տնտեսություններից հանած ծայրահեղ աղքատ տնային տնտեսությունների համամասնություն:

2013թ.-ին տնային տնտեսությունների մեծ մասի՝ 63.1%-ի գնահատմամբ իրենց բնակարանային պայմանները բավարար են (2008թ.-ի 60.2%-ի, 2009թ.-ի՝ 62.2%-ի, 2010թ.-ի՝ 63.3%-ի, 2011թ.-ի՝ 64.8%-ի, 2012թ.-ի՝ 62.4%-ի, դիմաց): Յուրաքանչյուր վեցերորդ տնային տնտեսություն՝ մոտ 16%-ը, իր բնակարանային պայմանները գնահատել է վատ, իսկ 3.6%-ը՝ շատ վատ: Միայն 16.9%-ն է իր բնակարանային պայմաններին տվել լավ կամ շատ լավ գնահատական (2008թ.-ի 12.2%-ի, 2009թ.-ի՝ 12.3%-ի, 2010թ.-ի՝ 13.2%-ի, 2011թ.-ի՝ 12.4%-ի և 2012թ.-ի՝ 14.5%-ի դիմաց): Բնակարանային պայմանների վերաբերյալ տնային տնտեսությունների սուբյեկտիվ

գնահատականները դիտարկվել են նաև ըստ բնակության վայրի, աղքատության մակարդակի և ըստ սպառման ագրեգատի քվինտիլային խմբերի: 2013թ.-ին քաղաքաբնակ տնային տնտեսություններն ավելի բավարարված են իրենց բնակարանային պայմաններից, քան նմանատիպ գյուղաբնակ տնային տնտեսությունները (աղյուսակ 2.1):

Առավել աղքատ տնային տնտեսությունները, որոնք գտնվում են ամենացածր քվինտիլային խմբերում, իրենց բնակարանային պայմաններից ավելի դժգոհ են, քան ոչ աղքատները, ամենավերին քվինտիլում բնակարանային պայմաններից բավարարվածության մակարդակն ավելի բարձր է: Ամենաստորին սպառման քվինտիլում ամեն երրորդը (33%-ն) իր բնակարանային պայմանները գնահատել է վատ կամ շատ վատ, իսկ ամենավերին քվինտիլում նման տնային տնտեսությունները կազմել են 11% [29, էջ 172]:

Բնակարանային պայմանները համեմատաբար ավելի վատ են աղքատ և հատկապես ծայրահեղ աղքատ տնային տնտեսությունների մոտ: Եթե, ընդհանուր առմամբ, բնակարանի մակերեսի սակավությունից դժգոհել է հարցմանը մասնակից տնային տնտեսությունների 21.6%-ն, ապա աղքատ տնային տնտեսությունների շրջանում բնակմակերեսի չափից դժգոհ է եղել տնային տնտեսությունների 28.2%-ը, ծայրահեղ աղքատ տնային տնտեսությունների 46.6%-ը (աղյուսակ 2.2): Նույն կերպ ծայրահեղ աղքատների համար խնդիր է հանդիսացել ջեռուցման պակասը և խոնավությունը. ինչպես նաև՝ վատ լուսավորվածությունը. կաթոլ տանիքը և վատ ջրամատակարարումը:

2013թ.-ի հետազոտության ընթացքում տնային տնտեսությունների 16 և բարձր տարիքի առկա անդամներին տրվել են մի շարք հարցեր, որոնց հիման վրա գնահատվել են կենսամակարդակի առաջնային խնդիրները (աղյուսակ 2.3):

2013թ.-ին սննդի ապահովման հարցը հիմնական խնդիր համարող տնային տնտեսությունների անդամների մասնաբաժինը կազմել է 15%: Բնակչության շուրջ 34%-ի գնահատմամբ ոչ պարենային առաջնային կարիքներից բավարարվածությունը կարևոր հիմնախնդիր է: Ամեն հինգերորդի (20%) համար 2013թ.-ին ամենակարևորը բնակարանային հիմնահարցն է: Տնային տնտեսությունների 7.4% անդամների համար

ամենաառաջնային խնդիրն առողջապահական ծառայություններից օգտվելու հնարավորությունից զուրկ լինելն է: Հարցվողների մոտ 2%-ը նշել է երեխաներին բավարար կրթությամբ ապահովելու անկարողությունը. իսկ 22%-ը նշել է այլ առաջնային խնդիրներ [29, էջ 185]:

Աղյուսակ 2.2

Բնակարանային պայմանների հետ կապված տնային տնտեսությունների բողոքները 2013 թվականին՝ ըստ աղքատության մակարդակի ՀՀ-ում, %-ով [29, էջ 173]

	Ոչ աղքատ	Աղքատ	Ծայրահեղ աղքատ
Ընդամենը	100*	100*	100*
Մակերեսի սակավություն	18.8	28.2	46.6
Աղմուկ հարևաններից և շրջապատից	4.5	4.2	0.7
Վատ լուսավորվածություն	9.1	15.1	27.7
Ջեռուցման պակաս	37.6	50.9	60.0
Խոնավություն	26.7	35.4	51.2
Կաթոլ տանիք	14.0	20.4	25.8
Քանդված պատեր և հատակ	19.4	34.1	43.9
Քանդված փեղկեր և դռներ	16.3	30.6	44.2
Երթևեկության խցանում	1.5	1.5	4.6
Արդյունաբերական արտանետում	2.4	3.2	3.6
Վերելակը հաճախակի չի գործում	4.1	4.0	1.3
Ջրամատակարարումը վատ է	17.7	21.3	25.4
Աղբահանությունը վատ է	14.4	18.8	15.6
Բազմաբնակարան շենքի ընդհանուր օգտագործման տարածքների և բակերի սպասարկումը վատն է	12.5	11.0	6.1
Այլ	4.1	5.8	8.6

Նշում. *գումարը գերազանցում է 100%-ը, քանի որ տնային տնտեսությունները կարող էին նշել մի քանի պատասխան:

Աղյուսակ 2.3

Տնային տնտեսությունների անդամների համար առավել առաջնային խնդիրները 2013 թվականին, %-ով [29, էջ 185]

Առաջնային խնդիրները	2013թ.
Մենդի ապահովման խնդիր	15.1
Ոչ պարենային առաջնային կարիքներ	33.5
Բնակարանային հիմնահարց	20.4
Երեխաներին բավարար կրթությամբ ապահովելու խնդիր	1.6
Առողջության խնդիր	7.4
Այլ	22.0

2.1.2. Շինարարության ցուցանիշները մակրոտնտեսական ցուցանիշների համակարգում

Տնտեսության այս կամ այն ոլորտի տեղը հնարավոր է բնութագրել մակրոտնտեսական ցուցանիշների և դրանց համակարգի միջոցով:

Աղյուսակ 2.4-ում բերված են ՀՀ և ԼՂՀ հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշների դինամիկան 2008-2014 թվականներին:

Աղյուսակ 2.4

ՀՀ և ԼՂՀ հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշների դինամիկան 2008-2014 թվականներին

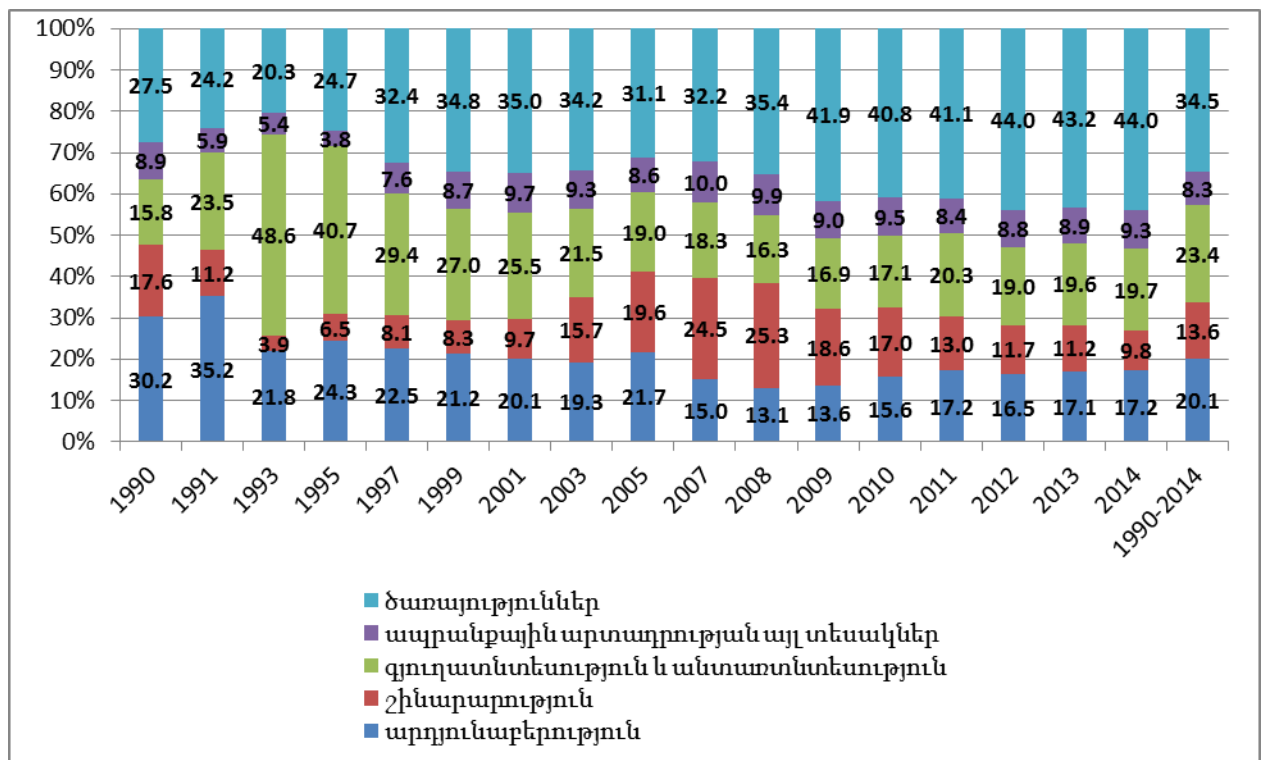
Ցուցանիշները	Երկրները	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Տնտեսական աճ	ՀՀ	6.9	-14.1	2.2	4.7	7.2	3.5	3.4
	ԼՂՀ	14.3	13.1	5.5	9.1	9.9	9.3	8.9
ՀՆԱ ճյուղային կառուցվածքը								
Արդյունաբերություն	ՀՀ	13.1	13.6	15.6	17.2	16.5	17.1	17.2
	ԼՂՀ	13.9	16.4	17.2	16.2	13.6	13.3	12.9
Շինարարություն	ՀՀ	25.3	18.6	17.0	13.0	11.7	11.2	9.8
	ԼՂՀ	9.8	11.1	12.4	11.0	8.7	9.2	9.5
Գյուղատնտեսություն և անտառտնտեսություն	ՀՀ	16.3	16.9	17.1	20.3	19.0	19.6	19.7
	ԼՂՀ	16.1	13.9	11.3	12.8	14.5	14.2	13.2
Ծառայություններ	ՀՀ	35.4	41.9	40.8	41.1	44.0	43.2	44.0
	ԼՂՀ	54.0	53.7	55.0	57.4	61.2	62.8	63.3
Մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն (ԱՄՆ դոլարով)	ՀՀ	126.4	73.9	106.7	109.1	104.3	104.8	104.6
	ԼՂՀ	136.7	97.8	110.6	114.1	101.3	109.1	109.8
Հարկեր / ՀՆԱ (%-ով)	ՀՀ	16.8	16.0	16.6	16.7	17.1	15.4	20.9
	ԼՂՀ	14.3	13.0	12.8	12.3	12.4	10.8	15.8
Վարկեր / ՀՆԱ (%-ով)	ՀՀ	17.6	23.1	25.8	33.1	38.2	41.6	47.5
	ԼՂՀ	19.9	28.3	35.7	43.9	52.6	49.2	52.0
Ավանդներ / ՀՆԱ (%-ով)	ՀՀ	5.7	9.3	10.3	12.8	16.0	18.5	19.7
	ԼՂՀ	7.8	8.9	9.2	10.2	13.2	15.2	16.2
Արտահանում / ՀՆԱ (%-ով)	ՀՀ	9.2	8.2	10.9	13.1	14.4	14.2	13.9
	ԼՂՀ	19.3	20.7	23.5	21.9	15.5	14.5	14.3
Ներմուծում / ՀՆԱ (%-ով)	ՀՀ	37.8	38.5	40.7	41.0	42.9	42.9	40.4
	ԼՂՀ	87.7	84.4	85.9	86.2	78.1	65.3	66.6

Աղբյուրը. աղյուսակներ 2.4-2.5-ի և գծանկարներ 2.1-2.2-ի կազմման համար հիմք են հանդիսացել ՀՀ և ԼՂՀ ԱՎԾ տվյալները:

Աղյուսակի տվյալներից հետևում է, որ նշված ժամանակահատվածում տնտեսական աճի ցուցանիշը (նույնիսկ ճգնաժամային համարվող 2009թ.-ին) ԼՂՀ-ում զգալիորեն ավելի բարձր է եղել, քան Հայաստանի Հանրապետությունում: Ինչ վերաբերում է նշված երկու հանրապետությունների ՀՆԱ-ի ճյուղային կառուցվածքին, ապա ՀՀ-ում շինարարության բաժինն էականորեն բարձր է եղել ԼՂՀ-ի ՀՆԱ-ում

շինարարության բաժնից: Ըստ որում, եթե 2008թ.-ին այդ ցուցանիշը կազմել է 25.3%, իսկ ԼՂՀ –ում՝ 8.9%, ապա 2014թ.-ին նկատվել է այդ ցուցանիշների մերձեցում և 2014թ.-ին դրանք կազմել են համապատասխանաբար 9.8% և 9.5%: Նշված ճյուղային կառուցվածքից բխում է, որ եթե ՀՀ-ում տնտեսական աճի գործում մեծ է եղել շինարարության դերն., ապա ԼՂՀ-ում տնտեսական աճը ձեռք է բերվել տնտեսության մյուս ճյուղերի (ծառայությունների, գյուղատնտեսության և անտառտնտեսության) հաշվին, որի հետևանքով դրանց բաժինը 2014թ.-ին 2008թ.-ի համեմատ նկատելիորեն ավելացել է:

Գծանկար 2.1-ում բերված են ՀՀ տնտեսության ճյուղային կառուցվածքի տվյալները ավելի երկարատև ժամանակահատվածի՝ 1990-2014 թվականների համար:

Աղբյուրը. կազմվել և հաշվարկվել է 24, էջ 12-ի, 30, էջ 221-233-ի, 110-ը՝ www.armstat.am-ի տվյալների հիման վրա:

Գծանկար 2.1. ՀՀ տնտեսության ճյուղերի ապրանքային կառուցվածքը 1990-2014 թվականներին (%-ով)

Տվյալներից հետևում է, որ նշված ժամանակահատվածում շինարարության բաժինը տնտեսության ապրանքային կառուցվածքում ունեցել է տարբեր կշիռներ.

1993թ.-ին՝ 3.9%, 2008թ.-ին՝ 25.3%: Նման կտրուկ վայրիվերումները կապված են ՀՀ տնտեսությունում տեղի ունեցած ինչպես ներդրումային քաղաքականության պայմանների փոփոխմամբ, այնպես էլ 2008թ.-ի համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետևանքներով և այլ (այդ թվում՝ աշխարհաքաղաքական) զարգացումներով, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի ազդեցություն են ունեցել և՛ ՀՀ-ի, և՛ նրա քաղաքացիների եկամուտների մակարդակի վրա: 1990-2014թթ.-ի միջինով շինարարության բաժինը ՀՆԱ-ում կազմել է 13.6%, ինչը բավականին բարձր ցուցանիշ է:

Աղյուսակ 2.5-ում բերված են ՀՀ և ԼՂՀ տնտեսության հիմնական ճյուղերի իրական աճի ցուցանիշները (նախորդ տարվա նկատմամբ %-ով):

Աղյուսակ 2.5

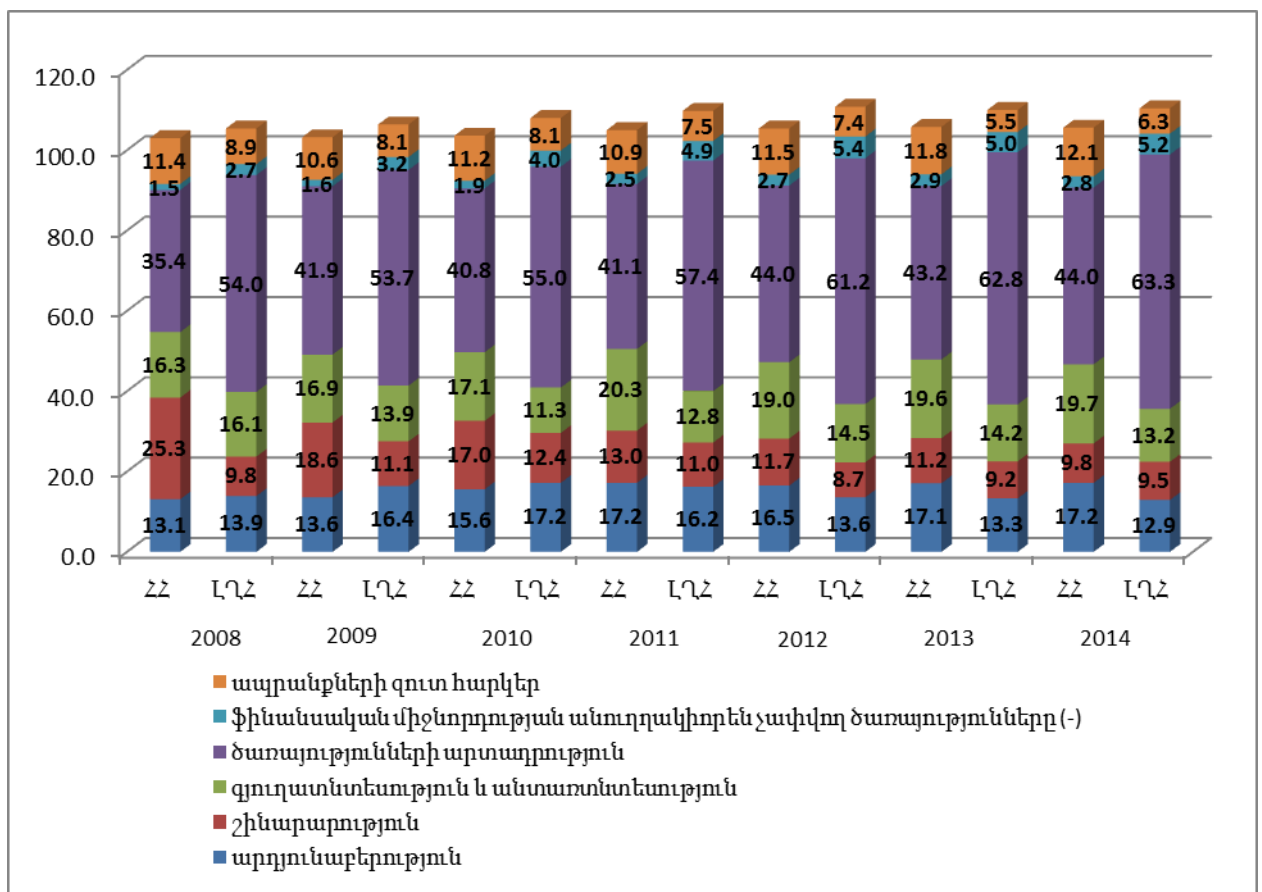
**ՀՀ և ԼՂՀ տնտեսությունների հիմնական ճյուղերի
իրական աճի ցուցանիշները (նախորդ տարվա համեմատ, %)**

Ցուցանիշները	Երկր-ները	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Արդյունաբերություն	ՀՀ	101.7	92.4	109.7	113.9	108.8	106.8	102.7
	ԼՂՀ	111.6	115.6	105.3	100.8	99.2	110.0	117.2
Շինարարություն	ՀՀ	103.1	62.6	97.5	91.1	100.2	91.9	95.7
	ԼՂՀ	124.2	133.5	124.0	101.4	87.4	118.1	111.7
Գյուղատնտեսություն	ՀՀ	103.1	99.5	86.4	113.8	109.5	107.1	107.2
	ԼՂՀ	125.4	101.1	88.7	120.1	123.9	109.2	95.7
Ծառայություններ, որից՝	ՀՀ	113.8	100.9	103.4	106.1	110.8	103.6	107.8
	ԼՂՀ	128.3	117.1	107.4	108.3	110.2	102.5	103.0
տեղեկատվական տեխնո- լոգիաներ և տեղեկատվա- կան ծառայություններ	ՀՀ	106.6	83.5	104.5	110.6	103.1	119.4	107.5
	ԼՂՀ	94.8	140.1	54.2	132.5	144.4	123.2	2.1 անգ.
Զբոսաշրջություն	ՀՀ	109.4	103.0	118.9	110.8	111.3	109.7	111.3
	ԼՂՀ	114.7	103.6	142.9	143.4	136.9	104.9	111.9

Հատկանշական է, որ եթե 2009թ.-ին ՀՀ-ում շինարարության ծավալը նախորդ տարվա ցուցանիշի նկատմամբ կազմել է 62.6%, ապա ԼՂՀ-ում այն աճել է՝ կազմելով 133.5%: Համանման պատկեր է նկատվել նաև 2010 և 2011 թվականներին, միայն այն վերապահումներով, որ եթե ՀՀ-ում նշված տարիներին շինարարության վերելք է գրանցվել, ապա ԼՂՀ-ում՝ հակառակը, իսկ 2012թ.-ին ԼՂՀ-ում նախորդ տարվա նկատմամբ շինարարության ծավալները նվազել են 12.6%-ով, ՀՀ-ում նկատվել է թեև

ցածր, բայց աճ (0.2%-ով): 2013-2014թթ.-ին ՀՀ-ում շինարարության ծավալները նվազել են, մինչդեռ ԼՂՀ-ում նկատվել է շինարարության ծավալների էական աճ (համապատասխանաբար 118.1% և 111.7%): Նման տարբերությունները բացատրվում են ԼՂՀ-ում ստեղծված իրավիճակով և դրան համապատասխան (ադեկվատ) միջոցառումներով՝ ԼՂՀ պաշտպանունակության ամրապնդման և բնակչության կենսամակարդակի ապահովման համար:

Գծանկար 2.2-ում բերված է ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում արտադրված ՀՆԱ-ի կառուցվածքը 2008-2014 թվականներին: Ակնհայտ է, որ ապրանքների զուտ հարկերի բաժինը ՀՆԱ-ի կառուցվածքում ՀՀ-ում ավելի բարձր է եղել, քան ԼՂՀ-ում, ինչը բացատրվում է երկու հանրապետությունների զարգացման առանձնահատկություններով (ԼՂՀ-ն, ըստ էության, գործում է արտակարգ (կիսապատերազմական) պայմաններում):

Գծանկար 2.2. Արտադրված համախառն ներքին արդյունքի կառուցվածքը ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում (%) [110]

Շինարարությունը ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնական ցուցանիշների համակարգում հանդես է գալիս ընդհանրական 3 ցուցանիշների միջոցով. ա) շինարարության ծավալը, բ) հիմնական միջոցների գործարկումը շինարարությունում, գ) բնակելի շենքերի ընդհանուր մակերեսի գործարկումը (աղյուսակ 2.6):

2000-2014 թվականների ընթացքում շինարարության ծավալը զգալիորեն աճել է: Իսկ այդ ժամանակահատվածի ամենամեծ ծավալը գրանցվել է 2008թ.-ին, երբ շինարարության ծավալը կազմեց 858.7 մլրդ դրամ: Այդ թվականին շինարարության ծավալը գերազանցեց ինչպես արդյունաբերական (739.1 մլրդ դրամ), այնպես էլ գյուղատնտեսական արտադրանքի (628.0 մլրդ դրամ) ծավալներին: Շինարարության ծավալը 2008թ.-ին գերազանցեց 2000թ.-ի ցուցանիշը շուրջ 8.5 անգամ: Սակայն սկսած 2009թ.-ից նկատվում է շինարարության ծավալների անընդհատ անկում, ինչի հետևանքով 2014թ.-ին շինարարության արտադրանքի մեծությունը հասավ 453.4 մլրդ դրամի, որը շուրջ երեք անգամ ավելի փոքր էր արդյունաբերական արտադրանքի և շուրջ երկու անգամ՝ գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալներից: Շինարարության ծավալների նման անկումը հետևանք էր 2008թ.-ին սկսված համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի, երբ կտրուկ նվազեցին շինարարության ֆինանսավորման աղբյուրները, իսկ 2009թ.-ին Հայաստանում արձանագրվեց ՀՆԱ-ի 14.1%-անոց անկում, որն աշխարհում ամենաբարձր ցուցանիշներից մեկն էր:

ՀՀ հիմնական սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշների ինդեքսների ուսումնասիրությունը (աղյուսակ 2.7) վկայում է, որ շինարարության ծավալները 2000-2009թթ.-ին նկատելիորեն ավելի արագ են աճել, քան ՀՆԱ-ի ցուցանիշը: 2009թ.-ից սկսված արդյունաբերության և գյուղատնտեսության արտադրանքի համեմատությամբ շինարարության աճը նկատելիորեն զիջում է նշված ճյուղերին և չի գերազանցում 2008 թվականի մակարդակը (տե՛ս աղյուսակ 2.8-ը):

Հետաքրքիր է նշել, որ ՀՀ համախառն ավելացված արժեքում շինարարության բաժինն առավելագույնն է եղել 2008թ.-ին՝ կազմելով է 28.6%, ինչը հաջորդ տարիներին շարունակաբար նվազել է՝ 2013թ.-ին կազմելով 12.6% (աղյուսակ 2.9):

Աղյուսակ 2.6

ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնական ցուցանիշները 2000-2013թթ. [34, էջ 15-17, 31, էջ 16-18, 30, էջ 15-17]

Հ/Հ	Ցուցանիշները	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1.	ՀՆԱ, ընթացիկ գներով, մլրդ. դրամ	1031.3	1175.9	1362.5	1623.3	1907.9	2242.9	2656.2	3149.3	3646.1	3141.7	3460.2	3777.9	4000.7	4272.9
2.	Արդյունաբերական արտադրանքը, մլրդ. դրամ	300.5	309.3	341.1	412.6	535.3	651.9	644.9	716.5	739.3	669.4	824.4	999.0	1121.9	1242.1
3.	Գյուղատնտեսական արտադրանքը, մլրդ. դրամ	281.2	351.0	377.6	410.1	504.1	493.0	555.9	633.9	628.0	552.1	636.7	795.0	841.5	919.1
4.	Շինարարության ծավալը, մլրդ. դրամ	101.0	110.4	166.6	237.8	276.4	435.1	693.8	671.0	858.7	579.7	588.8	504.8	479.4	453.4
5.	Հիմնական միջոցների գործարկումը շինարարությունում, մլրդ. դրամ	89.5	88.1	128.6	221.4	196.7	309.7	470.9	515.1	666.8	365.8	368.8	328.6	567.0	300.6
6.	Բնակելի շենքերի ընդհանուր մակերեսի գործարկումը, հազ մ ²	194	197	285	512	294	353	386	480	521	435.0	520.3	571.2	425.2	320.2
7.	Առևտրի շրջանառությունը, մլրդ. դրամ	422.3	504.3	588.9	710.2	789.0	853.9	820.8	934.4	1059.6	1573.2	1810.2	2049.7	2195.5	2329.0
8.	Ծառայությունների ծավալը, մլրդ. դրամ	178.8	187.6	195.3	216.7	315.3	362.8	498.5	599.4	732.0	736.4	796.7	865.5	974.6	1029.8
9.	Սպառողական գների ինդեքսը (նախորդ տարվա նկատմամբ, %)	99.2	103.1	101.1	104.7	107.0	100.6	102.9	104.4	109.0	103.4	108.2	107.3	102.6	105.8

աղյուսակ 2.6-ի շարունակությունը

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
10.	Արդյունաբերական արտադրանք արտադրողների գների ինդեքսը (նախորդ տարվա նկատմամբ, %)	100.8	99.6	102.5	108.9	121.7	107.7	100.9	100.6	102.2	107.1	122.6	109.1	107.0	104.7
11.	Գյուղմթերք արտադրողների իրացման գների ինդեքսը (նախորդ տարվա նկատմամբ, %)	89.0	109.9	102.1	109.1	109.6	90.7	111.9	103.4	99.2	87.8	132.0	117.1	95.0	99.0
12.	Գների ինդեքսը շինարարությունում (նախորդ տարվա նկատմամբ, %)	100.6	102.9	104.0	101.4	101.3	111.6	106.9	104.3	126.9	108.0	104.2	96.5	97.5	102.5

Աղյուսակ 2.7

ՀՀ հիմնական սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշների ինդեքսները (արժեքային ցուցանիշները համադրելի գներով, տոկոսներով) [34, էջ 20-21, 31, էջ 21-22, 30, էջ 20-21]

Հ/Հ	Ցուցանիշները	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1.	Համախառն ներքին արդյունքը, ընթացիկ գներով	128.5	140.8	159.4	181.6	110.5	125.9	142.5	162.0	173.0	85.9	87.8	91.9	98.5	102.0
2.	Արդյունաբերական արտադրանքը	112.3	118.3	135.6	156.1	102.4	110.2	109.2	112.0	113.9	92.4	101.4	115.5	125.7	134.4
3.	Գյուղատնտեսական արտադրանքը	107.1	113.5	115.8	117.1	114.5	127.3	127.8	140.1	141.9	99.5	86.0	97.9	107.2	114.8
4.	Շինարարության ծավալը	164	174	252	355	115.0	162.0	224.0	269.0	277.0	62.6	61.0	55.6	54.2	50.0
5.	Բնակելի շենքերի ընդհանուր մակերեսի գործարկումը	59	60	86	155	57.0	69.0	75.0	94.0	102.0	83.5	99.2	109.6	81.6	61.4
6.	Ընդհանուր օգտագործման տրանսպորտի բեռնաշրջանառությունը	60.8	61.4	54.7	62.2	115.1	131.9	135.8	164.8	172.8	86.2	102.5	118.8	137.8	135.7
7.	Ընդհանուր օգտագործման տրանսպորտի ուղևորաշրջանառությունը	87.1	103.4	110.4	114.7	113.1	117.6	128.2	138.6	146.5	95.2	98.9	91.2	87.2	71.8
8.	Առևտրի շրջանառությունը	151.2	174.6	201.9	231.3	105.9	113.8	125.8	138.4	144.5	93.4	98.6	101.9	105.7	106.8
9.	Ծառայությունների ծավալը	97.8	101.3	104.4	113.6	123.0	142.1	176.0	214.4	244.0	100.4	103.9	109.5	121.4	125.7
10.	Արտաքին առևտրաշրջանառությունը (ընթացիկ գներով)	49.0*	61.1*	79.1*	81.4*	105.5*	141.2	161.7	224.7	279.0	73.5	87.4	99.9	102.9	107.0

Ծանոթություն. 2000-2003թթ.-երը՝ 1995թ.-ի նկատմամբ, 2004-2008թթ.-երը՝ 2003թ.-ի նկատմամբ, 2009-2013թթ.-երը՝ 2008թ.-ի նկատմամբ:

* Արտաքին առևտրաշրջանառությունը ԱՊՀ երկրների հետ:

Աղյուսակ 2.8

ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնական ցուցանիշները 2000-2013թթ. (արժեքային ցուցանիշները համադրելի գներով, տոկոսներով՝ նախորդ տարվա նկատմամբ) [34, էջ 18-19, 31, էջ 19-20, 30, էջ 18-19]

Հ/Հ	Ցուցանիշները	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1.	ՀՆԱ (համախառն ընթացիկ գներով)	105.9	109.6	113.2	113.9	110.5	113.9	113.2	113.7	106.8	85.9	102.2	104.7	107.2	103.5
2.	Արդյունաբերական արտադրանքը	106.4	105.3	114.6	115.1	102.4	107.6	99.1	102.6	101.7	92.4	109.7	113.9	100.8	106.4
3.	Գյուղատնտեսական արտադրանքը	97.5	111.6	104.4	104.3	114.5	111.2	100.4	109.6	101.3	99.5	86.4	113.9	109.5	107.1
4.	Շինարարության ծավալը	127	106	145	141	115.0	141.0	138.0	120.0	103.0	62.6	97.5	91.1	97.4	92.3
5.	Բնակելի շենքերի ընդհանուր մակերեսի գործարկումը	97	102	145	180	57	120	109	124	109	83.5	119.6	109.8	74.4	75.3
6.	Ընդհանուր օգտագործման տրանսպորտի բեռնաշրջանառությունը	92.4	101.0	89.2	113.6	115.3	114.6	102.9	121.4	104.9	86.2	119.0	115.4	116.0	98.4
7.	Ընդհանուր օգտագործման տրանսպորտի ուղևորաշրջանառությունը	97.6	118.8	106.7	104.0	113.1	104.1	108.9	108.1	105.7	95.2	103.8	92.2	95.6	82.4
8.	Առևտրի շրջանառությունը	108.5	115.5	115.6	114.5	105.9	107.5	110.5	110.0	104.4	93.4	105.6	103.3	103.7	101.1
9.	Ծառայությունների ծավալը	104.0	106.5	109.7	108.9	123.0	115.5	123.9	121.8	113.8	100.4	103.5	105.4	110.8	103.6
10.	Արտաքին առևտրաշրջանառությունը (ընթացիկ գներով)	101.4*	124.5*	129.4*	103.1*	105.5	133.9	114.5	139.1	124.1	73.5	118.8	114.4	103.0	104.0

* Արտաքին առևտրաշրջանառությունը ԱՊՀ երկրների հետ:

Աղյուսակ 2.9

ՀՀ-ում շինարարության բաժինը եկամուտների ձևավորման գործում, %-ով

Ցուցանիշը	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Համախառն ավելացված արժեքում	11.3	10.7	14.0	17.3	17.0	21.5	25.9	27.3	28.6	20.8	19.5	14.2	14.1	12.6
Վարձու աշխատողների աշխատանքի վարձատրությունում	16.5	15.7	16.7	19.9	19.0	23.2	26.3	27.7	28.4	20.8	21.1	16.5	15.8	14.4
Արտադրության այլ զուտ հարկերում	3.6	4.0	9.6	8.8	7.2	7.9	7.9	8.1	7.6	4.9	4.9	4.7	4.7	4.9
Համախառն շահույթում և համախառն խառը եկամուտներում	6.9	6.5	12.0	15.4	15.7	20.5	34.5	27.5	29.2	21.3	18.8	13.5	13.1	11.7
այդ թվում՝ հիմնական կապիտալի սպառման մեջ	5.8	6.1	7.4	9.1	9.3	12.0	14.7	14.2	15.3	10.9	9.9	9.3	8.5	6.2
Տնտեսության զուտ շահույթի և զուտ խառը եկամուտների մեջ	7.3	6.8	14.0	17.9	17.9	23.4	29.6	31.4	33.0	24.2	21.4	14.6	14.4	13.4

Աղբյուրը. աղյուսակը հաշարկվել է <<Հայաստանի ազգային հաշիվները>> 2000-ից 2014 թվականների վիճակագրական ժողովածուների տվյալների հիման վրա [110]:

Արտադրական եղանակով հաշվարկված ՀՀ ՀՆԱ-ի տվյալները 2008-2014 թվականների համար հին և նոր դասակարգումներով բերված են հավելվածներ 1 և 2-ում, ՀՆԱ-ի կառուցվածքը՝ հավելվածներ 3 և 4-ում, իսկ ՀՆԱ-ի իրական ծավալի ինդեքսները նախորդ տարվա նկատմամբ՝ հավելվածներ 5 և 6-ում:

Վերջին տարիներին (2011-2014թթ.) ՀՆԱ-ի հավելածի նպաստման գործում իրական հատվածի ճյուղերի շարքում շինարարության դերը (բացառությամբ 2012թ.-ի) եղել է բացասական (տե՛ս հավելվածներ 7 և 8-ը):

Տնտեսության այս կամ այն ոլորտի նշանակության բացահայտման գործում կարևոր աղբյուր է ազգային հաշիվների համակարգը: Այսպես, ազգային հաշիվների համակարգի <<Արտադրության հաշիվն ըստ ճյուղերի>> բաժնի 2000թ.-ին <<Ապրանքների արտադրության>> ռեսուրսների մեջ (1056632,3 մլն դրամ) շինարարության բաժինը (183655,4) կազմել է 17,4%, ետ մնալով արդյունաբերությունից (43,4%) և գյուղատնտեսությունից (38,9%):

Ռեսուրսների օգտագործման ոլորտում միջանկյալ սպառումը շինարարությունում (ապրանքների արտադրության ոլորտում) կազմել է 16,0% (77337,5 մլն դրամ), զիջելով արդյունաբերությունը՝ 48,1% (232596,3 մլն դրամ) և գյուղատնտեսությանը՝ 35,7% (171915,1 մլն դրամ), իսկ համախառն ավելացված արժեքի ստեղծման գործում այդ ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար՝ 18,5% (106317,9 մլն դրամ), 39,3% (225574,8 մլն դրամ) և 41,8% (239409,5 մլն դրամ): 2000թ.-ին շինարարության ռեսուրսների բաժինը կազմել է ամբողջ տնտեսության ռեսուրսների (1672235,3 մլն դրամ) 11,0%-ը, միջանկյալ սպառման (735133,7 մլն դրամ) 10,5%-ը, համախառն ավելացված արժեքի (ՀՆԱ-ի) (1031338,3 մլն դրամ) 10,3%-ը³:

Մեծ է նաև շինարարության դերը բնակչության եկամուտների ձևավորման գործում: Այսպես, 2000թ.-ին համախառն ավելացված արժեքի ցուցանիշով (106317,9 մլն դրամ) շինարարությունը, ինչպես նշվեց վերևում, զիջել է արդյունաբերությանը և գյուղատնտեսությանը: Շինարարությունը, որպես <<ռեսուրս>> դիտարկելու դեպքում, ապահովում է վարձու աշխատողների աշխատանքի վարձատրությունը, արտադրությունից այլ զուտ հարկերի վճարումը, համախառն շահույթի և համախառն

³ Հաշվարկվել է՝ 30, էջ 225, 227-ի տվյալների հիման վրա:

խառը եկամուտի, այդ թվում՝ հիմնական կապիտալի սպառումը և տնտեսության զուտ շահույթի և զուտ խառը եկամուտների ձևավորումը: Նշված ցուցանիշների մեծությունները 2000թ.-ին կազմել են համապատասխանաբար՝ 72726,7 մլն դրամ (կամ ամբողջի 16,5%-ը), 551,0 մլն դրամ (3,6%-ը), 33040,2 մլն դրամ (6,9%-ը), 8749,2 մլն դրամ (5,8%-ը) և 24290,9 մլն դրամ (7,3%-ը) [30, էջ 239]:

Համաձայն <<Ըստ տնտեսական գործունեության տեսակների արտադրության հաշվի>> 2005թ.-ին շինարարության կշիռը (ընթացիկ գներով) կազմել է 755505,1 մլն դրամ (հիմնական գներով) կամ թողարկման 21,8%-ը, 2006թ.-ին՝ 1085993,5 մլն դրամ կամ թողարկման 26,8%-ը, 2007թ.-ին՝ 1359615,1 մլն դրամ (28,8%-ը), 2008թ.-ին՝ 1542847,3 մլն դրամ (29,7%-ը), 2009թ.-ին՝ 950259,9 մլն դրամ (21,5%-ը), 2010թ.-ին՝ 1001196,9 մլն դրամ (20,5%-ը), 2011թ.-ին՝ 870924,4 մլն դրամ (15,9%-ը), իսկ 2012թ.-ին՝ 868277,4 մլն դրամ (14,9%-ը): Միջանկյալ սպառման մեջ շինարարության բաժինը 2005-2012թթ.-ին կազմել է համապատասխանաբար՝ 315250,8 մլն դրամ (22,3%-ը), 457401,8 մլն դրամ (28,1%), 586827,7 մլն դրամ (31,1%), 639809,1 մլն դրամ (31,4%), 365824,1 մլն դրամ (22,7%), 401701,9 մլն դրամ (22,1%), 379842,1 մլն դրամ (17,9%) և 370292,1 մլն դրամ (16,3%)⁴:

<<2010թ. եկամուտների ձևավորման հաշիվն ըստ տնտեսական գործունեության տեսակների>> շինարարության ռեսուրսները կազմել են 599495,0 մլն դրամ (ընթացիկ գներով) կամ համախառն, հիմնական գներով հաշվարկված ավելացված արժեքի (3071077,2 մլն դրամ) 19,5%-ը, 2011թ.-ին՝ համապատասխանաբար՝ 491082,3 մլն դրամ (3365621,8 մլն դրամ) 14,6%, 2012թ.-ին՝ 497985,3 մլն դրամ (3542487,7 մլն դրամ) 14,1%⁵: Համեմատության համար, այդ ցուցանիշը 2008թ.-ին (երբ շինարարության ռեսուրսներն ընթացիկ գներով կազմում էին 903038,2 մլն դրամ, իսկ համախառն, հիմնական գներով հաշվարկված ավելացված արժեքը՝ 3162945,3 մլն դրամ)⁶ կազմել է 28,6%: Այսինքն 2010թ.-ին 2008թ.-ի համեմատ շինարարության բաժինը նվազել է 9,1 տոկոսային կետով, իսկ 2012թ.-ին՝ 2008թ.-ի համեմատ 14,5 տոկոսային կետով: 2010 թվականին շինարարության որպես <<ռեսուրսի>> օգտագործումից տրվել է. վարձու

⁴ Հաշվարկվել է՝ 31, էջ 240-241-ի, 32, էջ 235-236-ի և 34, էջ 230-232 տվյալների հիման վրա:

⁵ Հաշվարկվել է՝ 34, էջ 238-246-ի տվյալների հիման վրա:

⁶ Հաշվարկվել է՝ 31, էջ 245-246-ի տվյալների հիման վրա:

աշխատողների աշխատանքի վարձատրություն 270615,4 մլն դրամ կամ ամբողջ վարձատրության (1284355,3 մլն դրամ) 21,1%-ը, արտադրության այլ զուտ հարկերին՝ 2564,4 մլն դրամ (կամ ամբողջի 4,9%-ը), համախառն շահույթին և համախառն խառը եկամուտներին 326315,2 մլն դրամ (կամ ամբողջի 18,8%-ը), այդ թվում՝ հիմնական կապիտալի սպառմանը՝ 38567,7 մլն դրամ (կամ ամբողջի 9,9%-ը) և տնտեսության զուտ շահույթին և զուտ խառը եկամուտներին՝ 287747,5 մլն դրամ (կամ ամբողջի 21,4%-ը): Այդ ցուցանիշները 2011թ.-ին կազմել են համապատասխանաբար՝ 228154,3 մլն դրամ, 1383902,6 մլն դրամ, 16,5%, 2508,2 մլն դրամ, 53651,2 մլն դրամ, 4,7%, 260419,8 մլն դրամ, 1928068,0 մլն դրամ, 13,5%, 37546,2 մլն դրամ, 404116,4 մլն դրամ, 9,3%, 222873,6 մլն դրամ, 1523951,6 մլն դրամ, 14,6%, 2012թ.-ին համապատասխանաբար՝ 230477,1 մլն դրամ, 1463056,0 մլն դրամ, 15,8%, 3187,9 մլն դրամ, 68189,9 մլն դրամ, 4,7%, 264320,3 մլն դրամ, 2011241,8 մլն դրամ, 13,1%, 36731,5 մլն դրամ, 429875,6 մլն դրամ, 8,5%, 227588,8 մլն դրամ, 1581366,2 մլն դրամ, 14,4%⁷:

2008 թվականին շինարարության որպես <ռեսուրսի> օգտագործումից տրվել է վարձու աշխատողների աշխատանքի վարձատրություն 377227,9 մլն դրամ կամ ամբողջ վարձատրության (1328404,0 մլն դրամ) 28,4%-ը, արտադրության այլ զուտ հարկերին՝ 3786,4 մլն դրամ (կամ ամբողջի 7,6%-ը), համախառն շահույթին և համախառն խառը եկամուտներին 522023,9 մլն դրամ (կամ ամբողջի 29,2%-ը), այդ թվում հիմնական կապիտալի սպառմանը՝ 57313,3 մլն դրամ (կամ ամբողջի 15,3%-ը) և տնտեսության զուտ շահույթին և զուտ խառը եկամուտներին՝ 464710,6 մլն դրամ (կամ ամբողջի 33,0%-ը)⁸:

2005-2012թթ.-ին ընթացիկ գներով հաշվարկված շինարարության արժեքը կազմել է համապատասխանաբար՝ 440254 մլն դրամ (հանրապետության ՀՆԱ-ի 19,6%-ը), 628591,7 մլն դրամ (23,7%-ը), 772787,4 մլն դրամ (24,5%-ը), 903038,2 մլն դրամ (25,3%-ը), 584435,8 մլն դրամ (18,6%-ը), 599495,0 մլն դրամ (17,3%-ը), 491082,3 մլն դրամ (13,0%-ը) և 497985,3 մլն դրամ (12,4%-ը)⁹: Տվյալները վկայում են, որ եթե 2005-2008թթ. ժամանակահատվածում շինարարության նշանակալից աճ է տեղի

⁷ Հաշվարկվել է՝ 34, էջ 238-246-ի տվյալների հիման վրա:

⁸ Հաշվարկվել է՝ 31, էջ 245-246-ի տվյալների հիման վրա:

⁹ Հաշվարկվել է՝ 31, էջ 247-248-ի, 32, էջ 241-242-ի, 34, էջ 234-ի տվյալների հիման վրա:

ունեցել և 2008թ.-ին հանրապետությունում արտադրված ՀՆԱ-ի չորս դրամից մեկը ստեղծվել է շինարարությունում, իսկ հետագա՝ 2009-2012 թվականներին այդ մասնաբաժինը զգալիորեն նվազել է:

Համախառն ներքին արդյունքի արտադրության մեջ շինարարության ծավալի ինդեքսները (համադրելի գներով, %-ով նախորդ տարվա նկատմամբ) 2005թ.-ին կազմել են 127,9% (ՀՆԱ-ի 113,9% աճի դեպքում), 2006թ.-ին 137,7% (113,2%), 2007թ.-ին՝ 118,2% (113,7%), 2008թ.-ին՝ 111,3% (106,9%), 2009թ.-ին՝ 58,4% (85,9%), 2010թ.-ին՝ 103,3% (102,2%), 2011թ.-ին՝ 87,8% (104,7%), իսկ 2012թ.-ին՝ 104,8% (107,2%) [31, էջ 251-252, 32 էջ 245-246, 34, էջ 236]: Այսպես, 2005-2008թթ.-ին շինարարության արտադրանքի ծավալն իր մեծությամբ գերազանցել է գյուղատնտեսության, որսորդության և անտառային տնտեսության ճյուղի արտադրանքի ծավալին, ինչպես նաև հանքագործական և մշակող արդյունաբերությունների միասին վերցրած արտադրանքի ծավալին: Ըստ որում, 2008թ.-ին շինարարության արտադրանքի ծավալը (903,0 մլրդ դրամ) 2,4 անգամ գերազանցել է հանքագործական արդյունաբերության (55,5 մլրդ դրամ) և մշակող արդյունաբերության (315,5 մլրդ դրամ) միասին վերցրած արտադրանքի ծավալը [31, էջ 247]: Համեմատությունը կատարված է հանքագործական և մշակող արդյունաբերության ճյուղերի հետ այն նկատառումով, որ, ի տարբերություն շինարարության, նշված երկու ճյուղերը ապահովում են հանրապետության արտահանման զգալի մասը: Այսինքն 2005-2008թթ. կարելի է համարել հանրապետությունում շինարարության <<բում>>-ի կամ բումն զարգացման ժամանակահատված, որի ընթացքում շինարարությունը դարձավ տնտեսության առաջատար ճյուղ, ինչն էլ 2009թ.-ի համընդհանուր ճգնաժամի արդյունքում ամենամեծ անկման հիմնական պատճառը դարձավ: Նման վիճակը հանգեցրեց շինարարության արտադրանքի նկատմամբ ամբողջական պահանջարկի էական անկման և ոլորտի տնտեսական լճացման: 2009թ.-ին հանրապետության շինարարության ծավալը (ընթացիկ գներով) կազմել է 584435,8 մլն դրամ, որը 181,0%-ով գերազանցում է մշակող արդյունաբերության (270676,9 մլն դրամ) ու հանքագործական արդյունաբերության և բացահանքերի շահագործման ոլորտի (52252,5 մլն դրամ) միագումար արժեքին (322929,4 մլն դրամ): 2010թ.-ին այդ

ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար՝ 599495,0 մլն դրամ, 141,3%, 335107,6 մլն դրամ, 89251,2 մլն դրամ, 424358,8 մլն դրամ, 2011թ.-ին՝ 491082,3 մլն դրամ, 97,8%, 399271,4 մլն դրամ, 102846,5 մլն դրամ, 502117,9 մլն դրամ, 2012թ.-ին՝ 497985,3 մլն դրամ, 97,3%, 397549,7 մլն դրամ, 114326,8 մլն դրամ, 511876,2 մլն դրամ¹⁰:

2012թ.-ին շինարարության ծավալը կազմել է 467985,3 մլն դրամ, որը նախորդ տարվա համեմատությամբ կազմել է 104,8%: Նշենք նաև, որ 2009թ.-ին տեղի ունեցած ՀՀ ՀՆԱ-ի 14,1%-անոց անկման 10,7 տոկոսային կետը բաժին է ընկել շինարարությանը: 2009թ.-ին նախորդ տարվա համեմատությամբ շինարարության ծավալի ինդեքսը կազմել էր 58,4%, որը տնտեսության մյուս ճյուղերի համեմատությամբ ամենախորը անկումն էր: 2009թ.-ին ՀՆԱ-ի ամենամեծ անկում են ունեցել նաև <<Փոխադրումներ և պահեստային տնտեսություն>> (71,7%) և <<Անշարժ գույքի հետ կապված գործունեություն>> (79,3%) ոլորտները [34, էջ 236-237]: 2010թ.-ին արձանագրված ՀՆԱ-ի աճի 2,6%-ից 0,6%-ը բաժին է ընկնում շինարարությանը, ինչը նշանակում է, որ շինարարության աճը 2010թ.-ին 2009թ.-ի համեմատ կազմել է 103,7%¹¹: 2009-2012թթ.-ին ՀՆԱ-ի կազմում շինարարության բաժինը կազմել է համապատասխանաբար 18,6%, 17,3%, 13,0% և 12,4% (գյուղատնտեսության, անտառային տնտեսության և ձկնորսության համապատասխանաբար՝ 16,6%-ի, 17,0%-ի, 20,3%-ի և 19,1%-ի դիմաց, արդյունաբերության (ներառյալ էներգետիկան) ճյուղի 2009թ.-ի 13,5%-ի, 2010թ.-ի 15,5%-ի, 2011թ.-ի 17,1%-ի և 2012թ.-ի 17,0%-ի դիմաց)¹²: Այսինքն, վերջին տարիներին շինարարությունն իր տեսակարար կշռով շարունակում է մնալ տնտեսության առաջատար ճյուղը, կամ առնվազն դրանցից մեկը (տե՛ս հավելված 9-ը):

Հաջորդ մակրոտնտեսական կարևոր ցուցանիշը, որը բնութագրում է այս կամ այն ոլորտի տեղը և նշանակությունը ըստ տնտեսական գործունեության տեսակների զբաղվածների թվաքանակն է: Այս ցուցանիշը, բացի տնտեսական նշանակությունից ունի նաև սոցիալական կարևորություն (որը ներկայումս կարող ենք առաջնային

¹⁰ Հաշվարկվել է՝ 34, էջ 234-ի տվյալների հիման վրա:

¹¹ Ավելի ուշ հրապարակված վիճակագրական տվյալների համաձայն 2010թ.-ին 2009թ.-ի համեմատ ՀՀ-ում ՀՆԱ-ն ավելացել է 2,2%-ով, իսկ շինարարությունը՝ 3,3%-ով [34, էջ 236]:

¹² Հաշվարկվել է՝ 31, էջ 7, 9-ի, 34, էջ 234-ի տվյալների հիման վրա:

համարել), քանի որ մարդկանց համար աշխատատեղեր են ստեղծվում: 2008թ.-ին շինարարությունում զբաղվածների թվաքանակը կազմել է 105,1 հազար մարդ, ընդամենը զբաղվածների (1183,1 հազար մարդ) 8,9%-ը: Այդ ցուցանիշները 2009թ.-ին կազմել են համապատասխանաբար՝ 82,4 հազար մարդ, 1152,8 հազար մարդ և 7,1%-ը, 2010թ.-ին՝ 85,8 հազար մարդ, 1185,2 հազար մարդ և 7,2%-ը, 2011թ.-ին՝ 67,4 հազար մարդ, 1175,1 հազար մարդ և 5,7%-ը, 2012թ.-ին՝ 69,1 հազար մարդ, 1172,8 հազար մարդ և 5,9%-ը, իսկ 2013թ.-ին՝ 66,1 հազար մարդ, 1163,8 հազար մարդ և 5,7%-ը [2, էջ 54] (տե՛ս հավելված 10-ը):

Շինարարությունում զբաղվածների թվաքանակը 2012թ.-ին կազմել է նախաճգնաժամային 2008 թվականի 65,7%-ը: Ամբողջ տնտեսության համար այդ ցուցանիշը կազմել է 99,1%: Ըստ որում, շինարարությունում մշտական զբաղվածների թվաքանակը 2010թ.-ին կազմել է 36,7 հազար մարդ (2008թ.-ի նկատմամբ 77,4%), իսկ ոչ մշտական զբաղվածներինը՝ 45,7 հազար մարդ (2008թ.-ի նկատմամբ՝ 79,2%): Նկատենք նաև, որ այդ ցուցանիշներն ամբողջ տնտեսության համար կազմել են համապատասխանաբար՝ 898,1 հազար մարդ և 100,4%, 254,7 հազար մարդ և 88,3% [31, էջ 88]: Նշենք, որ 2012 թվականին շինարարությունում մշտական զբաղվածների թվաքանակը կազմել է 29,1 հազար մարդ, 2013թ.-ին՝ 35,0 հազար մարդ, ժամանակավոր, սեզոնային զբաղվածների թվաքանակը համապատասխանաբար՝ 28,1 հազար մարդ և 22,5 հազար մարդ, պատահական, միանգամյա զբաղվածները համապատասխանաբար՝ 12,0 հազար մարդ և 8,5 հազար մարդ: Հատկապես վերջին ցուցանիշները զգալի մեծություն են կազմում հանրապետության ցուցանիշների շարքում: Այսպես, 2012թ.-ին ՀՀ-ում պատահական, միանգամյա զբաղվածների ընդհանուր թվաքանակը կազմել է 19,5 հազար մարդ, որի 61,5%-ը զբաղված է եղել շինարարությունում, իսկ 2013թ.-ին այդ ցուցանիշը կազմել է 59,4% [2, էջ 71]:

2012թ.-ին շինարարությունում զբաղվածների (69,2 հազար մարդ) 97,1%-ը (67,2 հազար մարդը) աշխատել է տնտեսության ոչ պետական հատվածում, իսկ մնացածը՝ պետական: 2013թ.-ին այդ ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար՝ 66,1 հազար մարդ, 99,2% և 65,6 հազար մարդ [2, էջ 64]:

2012թ.-ին շինարարության զբաղվածների 80,8%-ը վարձու աշխատողներ են եղել (ամբողջ տնտեսության համար այդ ցուցանիշը կազմել է 56,5%), 1,4%-ը՝ գործատուներ (0,5%), 16,3%-ը ինքնազբաղվածներ (28,4%), իսկ 1,3%-ը՝ այլ (14,4%): Այդ ցուցանիշները 2013թ.-ին կազմել են համապատասխանաբար՝ 76,2% (57,2%), 0,8% (0,5%), 21,9% (30,1%) և 1,1% (12,3%)¹³:

2008 թվականին ՀՀ ՀՆԱ-ի (շուկայական գներով), 88,6%-ը կազմել է ավելացված արժեքը (համախառն, հիմնական գներով), 11,4%-ը՝ արտադրանքի հարկերը (հանած սուբսիդիաները), -1,8%-ը՝ ֆինանսական միջնորդության անուղղակիորեն չափվող ծառայությունները: Այդ ցուցանիշները 2009թ.-ին կազմել են համապատասխանաբար՝ 89,3%, 10,7%, -1,8%, 2010թ.-ին՝ 88,8%, 11,2%, -1,9%, 2011թ.-ին՝ 89,1%, 10,9%, -2,5%, 2012թ.-ին՝ 88,5%, 11,5%, -2,7%, 2013թ.-ին՝ 88,2%, 11,8%, -2,9%, 2014թ.-ին՝ 87,9%, 12,1%, -2,8% [25, էջ 12, 24, էջ 12, 23, էջ 12, 22, էջ 12, 21, էջ 10]: Նման մոտեցումն անհրաժեշտ է պարզելու, թե առանձին գործունեության տեսակները ինչ մեծության ավելացված արժեք են ստեղծում և դրա հիման վրա ինչպիսին է աշխատանքի արտադրողականությունը (մեկ աշխատողի հաշվով ավելացված արժեքի մեծությունը): Ինչպես տնտեսական գործունեության որևէ ոլորտում ստեղծված ավելացված արժեքի մեծությունը, այնպես էլ դրա հիման վրա հաշվարկված աշխատանքի արտադրողականությունը նույնպես համարվում են կարևոր մակրոտնտեսական ցուցանիշներ: 2010թ.-ին ՀՀ ՀՆԱ-ի շուկայական գներով հաշվարկված մեծությունը կազմել է 3509624,8 մլն դրամ, որի կազմում ավելացած արժեքը կազմել է 3120056,4 մլն դրամ [21, էջ 7, 9]: 2010թ.-ին ՀՀ-ում մեկ զբաղվածի հաշվով ավելացված արժեքի մեծության հաշվարկը բերված է աղյուսակներ 2.10 և 2.11-ում:

Աղյուսակներ 2.10 և 2.11-ի տվյալները վկայում են, որ մեկ զբաղվածի հաշվով ամենաշատ ավելացած արժեք ՀՀ-ում ստեղծվել է շինարարությունում, քանի որ այն 2010թ.-ին 165,6%-ով բարձր էր տնտեսության միջին ցուցանիշից և 5,5 անգամ մեծ է գյուղատնտեսության, որսորդության և անտառային տնտեսության, ձկնորսության ու ձկնաբուծության ճյուղի ցուցանիշից: 2013թ.-ի տվյալներով մեկ զբաղվածի

¹³ Հաշվարկվել է՝ 2, էջ 66-ի տվյալների հիման վրա:

աշխատանքի արտադրողականությունը, 1,4 անգամ ավելի բարձր է եղել, քան արդյունաբերությունում և 3,2 անգամ ավելի, քան գյուղատնտեսությունում: Դա այն դեպքում, երբ 2013թ.-ին 2008թ.-ի համեմատ շինարարությունում աշխատանքի արտադրողականությունը նվազել է 2 անգամ:

Աղյուսակ 2.10

ՀՀ-ում ըստ տնտեսական գործունեության տեսակների մեկ զբաղվածի կողմից ստեղծված ավելացված արժեքի մեծությունը 2010 թվականին [21, էջ 9, 88]

N	Տնտեսական գործունեության տեսակները	Ավելացված արժեքի մեծությունը		Զբաղվածների թիվը, հազ. մարդ	Մեկ զբաղվածի կողմից ստեղծված ավելացված արժեքը, հազ. դրամ
		%-ով ՀՆԱ-ի նկատմամբ	մլն դրամ		
1	Գյուղատնտեսություն, որսորդություն և անտառային տնտեսություն, ձկնորսություն, ձկնաբուծություն	16,9	593126,6	454,8	1304,1
2	Արդյունաբերություն, ներառյալ էներգետիկա	14,9	522934,1	114,5	4567,1
3	Շինարարություն	16,9	593126,6	82,4	7198,1
	Ընդամենը	90,6	3179720,0	1152,8	2758,3

Աղյուսակ 2.11

Աշխատանքի արտադրողականությունը (մեկ միջին զբաղվածի հաշվով արտադրված ավելացված արժեքը (համախառնում հիմնական գներով)) ՀՀ տնտեսությունում և նրա հիմնական ոլորտներում 2008-2013 թվականներին, հազ. դրամ

	Տնտեսական գործունեության տեսակները	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6	7	8
	Մեկ զբաղվածի հաշվով ՀՆԱ (համախառն, շուկայական գներով)	3192.8	2883.8	2954.5	3215.0	3411.3	3674.3
	Մեկ զբաղվածի հաշվով արտադրանքի հարկերը (հանած սուբսիդիաները)	362.6	305.3	328.3	350.9	390.7	435.2
	Մեկ զբաղվածի հաշվով ավելացված արժեքը (համախառն, հիմնական գներով)	2830.1	2578.6	2626.2	2864.1	3020.5	3239.2
	Մեկ զբաղվածի հաշվով ՖՄԱԶԾ	-49.2	-46.4	-44.8	10.3	-93.0	-106.6

աղյուսակ 2.11-ի շարունակությունը

1	2	3	4	5	6	7	8
1	Գյուղատնտեսություն	1179.2	1070.1	1332.0	1678.8	1747.3	1989.2
2	Արդյունաբերություն	3717.4	3661.0	4300.2	5033.5	4909.8	5555.2
3	Շինարարություն	14951.0	11806.8	7012.9	7286.1	7206.7	7209.7
4	Առևտուր, նորոգում, կացության և հանրային սննդի կազմակերպում	3649.0	3837.0	3546.4	4065.7	4193.4	4330.3
5	Փոխադրումներ, պահեստային տնտեսություն, տեղեկատվություն և կապ	4696.3	4201.6	3362.5	2195.5	3741.1	3734.6
6	Ֆինանսական, անշարժ գույքի, մասնագիտական գիտատեխ- նիկական, վարչարարական և օժանդակ գործունեություն	6861.2	7338.4	6716.9	8243.2	11003.0	9480.6
7	Պետական կառավարում, կրթություն, առողջապահություն և բնակչության սոցիալական ապահովում	1556.8	1845.2	1539.5	1653.4	1784.4	2012.8
8	Այլ ծառայություններ	1209.8	1658.1	2055.3	1274.3	1650.9	1727.7

Աղբյուրը՝ կազմվել և հաշվարկվել է հավելվածներ 5, 6 և 10-ում բերված աղյուսակների տվյալներով:

2009թ.-ի հունվար-դեկտեմբերին նախորդ տարվա համեմատությամբ ՀՀ-ում սպառողական գների ինդեքսը (%-ով) կազմել է 103,4%, 2010թ.-ին՝ 108,2%, 2011թ.-ին՝ 107,7%, 2012թ.-ին՝ 102,6%, 2013թ.-ին՝ 105,8%, գների ինդեքսը շինարարությունում 2009-2013 թվականներին կազմել է համապատասխանաբար՝ 108,0%, 104,2%, 96,5%, 97,5% և 102,5%:

Գների և սակագների ամենաբարձր աճը 2009-2013թթ.-ին նկատվել է գյուղատնտեսական մթերք արտադրողների իրացման գներում՝ համապատասխանաբար 87,8%, 132,0%, 117,1%, 95,0%, 99,0%: 2010-2011թթ.-ին տնտեսության մյուս ոլորտների (արդյունաբերության, բեռնափոխադրումների և գյուղատնտեսական մթերք արտադրողների իրացման) համեմատությամբ շինարարության գների ինդեքսը եղել է ամենացածրը (համապատասխանաբար 104,2% և 96,5%), 2012թ.-ին այն կազմել է 97,5%, ինչը նույնպես համեմատաբար ցածր ցուցանիշ է (զիջել է միայն գյուղատնտեսական մթերք արտադրողների իրացման գների ինդեքսին՝ 95,0%): 2013թ.-ին գների ինդեքսը շինարարությունում եղել է

ամենացածրը (աղյուսակ 2.12) [21, էջ 59, 22, էջ 63]: Այդպիսի պատկերը բացատրվում է շինարարության արտադրանքի նկատմամբ ցածր պահանջարկով:

Աղյուսակ 2.12

Գների ինդեքսներն ըստ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության առանձին հատվածների, նախորդ տարվա նկատմամբ, %-ով [10, էջ 6]

	2009	2010	2011	2012	2013
Սպառողական գների ինդեքս	103.4	108.2	107.7	102.6	105.8
Արդյունաբերողների արտադրանքի գների ինդեքս	107.1	122.6	109.1	107.0	104.7
Բեռնափոխադրումների սակագների ինդեքս	111.4	117.8	106.4	102.4	114.9
Գների ինդեքսը շինարարությունում	108.0	104.2	96.5	97.5	102.5
Գյուղատնտեսական մթերք արտադրողների իրացման գների ինդեքս	87.8	132.0	117.1	95.0	99.0
Գյուղատնտեսության արտադրության միջոցների գնման գների ինդեքս	104.7	114.1	111.4	105.3	106.8
Արտաքին առևտրի գների ինդեքս՝					
արտահանման	91.4	119.0	111.5	98.3	99.7
աերմուծման	117.1	102.0	108.6	108.6	103.2

Եթե 2010թ.-ի նոյեմբերին ՀՀ-ում անվանական միջին աշխատավարձը կազմել է 106225 դրամ, գյուղատնտեսությունում, անտառային տնտեսությունում և ձկնորսությունում՝ 72195 դրամ, հանքագործական արդյունաբերությունում և բաց հանքերի շահագործման ոլորտում՝ 216129 դրամ, մշակող արդյունաբերությունում՝ 109120 դրամ, ապա շինարարությունում՝ 141170 դրամ: 2012թ.-ի նոյեմբերին այդ ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար՝ 118375 դրամ, 87177 դրամ, 257114 դրամ, 118733 դրամ և շինարարությունում՝ 145046 դրամ, 2014թ.-ի նոյեմբերին՝ 175246 դրամ, 115774 դրամ, 328110 դրամ, 167545 դրամ և 211524 դրամ: Ի դեպ, այդ նույն ժամանակահատվածում ամենաբարձր անվանական միջին աշխատավարձը նկատվել է ֆինանսական և ապահովագրական գործունեության ոլորտում՝ 2010թ.-ին՝ 273698 դրամ, 2012թ.-ին՝ 305133 դրամ և 2014թ.-ին՝ 373628 դրամ [21, էջ 92, 22, էջ 100, 24, էջ 95]:

2.1.3. Շինարարության զարգացման ընթացքը 2000-2014 թվականներին

Շինարարության հիմնական ցուցանիշները և ոլորտի կազմակերպությունների հիմնական միջոցները: Աղյուսակ 2.13-ում բերված են Հայաստանի Հանրապետության շինարարության հիմնական ցուցանիշները: Այդ ցուցանիշների շարքում առաջին հերթին առանձնանում է շինարարության, որպես տնտեսական գործունեության տեսակի, գործունեության արդյունավետությունն, այն է՝ հիմնական միջոցների գործարկումը: 2000-2013թթ.-ին հիմնական միջոցների գործարկման ծավալներն ավելացել են 335,8%-ով, թեև պետք է նկատել, որ 2009թ.-ին 2008թ.-ի համեմատ հիմնական միջոցների գործարկումը նվազել է 45,1%-ով, 2011թ.-ին 2010թ.-ի համեմատ այդ ցուցանիշը նույնպես ունեցել է նվազման միտում (10,9%-ով), ինչը բացատրվում է համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի հետևանքներով, իսկ նշված ժամանակահատվածում հիմնական միջոցների գործարկման ցուցանիշն իր գագաթնակետին է հասել 2008թ.-ին (կազմելով 666750,3 մլն դրամ, առանց ԱԱՀ-ի), որը 2000թ.-ի ցուցանիշը գերազանցում է շուրջ 7,5 անգամ: Հիմնական միջոցների գործարկման աճ է նկատվել նաև 2009-2012 թվականներին, իսկ 2013թ.-ին՝ նկատելի անկում: Նշված տարիների (2000-2014թթ.) ընթացքում շինարարության ծավալների ամենաբարձր ցուցանիշը գրանցվել է 2008թ.-ին, որը 2000թ.-ի համեմատ ավելացել է 8,5 անգամ:

Կարևոր է նկատել, որ շինարարության ծավալում շինմոնտաժային աշխատանքները 2013թ.-ին 2000թ.-ի համեմատ ավելացել են 448.4%-ով, սարքավորումների, գործիքների և գույքի արժեքը 736,9%-ով, այլ կապիտալ ծախսերինը՝ 274,0%-ով: 2010թ.-ին բնակելի շենքերի ընդհանուր մակերեսի գործարկումը 2000թ.-ի ցուցանիշին գերազանցել է 276,9%-ով, 2013թ.-ին՝ 165,1%: Այսինքն, անցած տասնամյակի ընթացքում հանրապետությունում էապես բարելավվել են շինարարության հիմնական ցուցանիշները, ինչը ոլորտում կատարված ճիշտ ներդրումային քաղաքականության հետևանք է, ինչպես նաև պայմանավորված է շինարարության արդյունաբերության առանցքը կազմող սարքավորումների, գործիքների և գույքի առաջանցիկ աճով, ինչպես շինարարության ծավալների, շինմոնտաժային աշխատանքների, այնպես էլ այլ կապիտալ ծախսերի համեմատությամբ:

Աղյուսակ 2.13

**ՀՀ շինարարության հիմնական ցուցանիշները 2000-2014 թվականներին
(ընթացիկ գներով, մլն դրամ) [30, էջ 317, 32, էջ 310, 33, էջ 316, 34, էջ 312, 24, էջ 25, 29]**

Ցուցանիշը	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Հիմնական միջոցների գործարկումը	89514	309683.3	515089.0	666750.3	365830.2	368767.5	328635.0	566973.2	300564.8	- *
Շինարարության ծավալը, ընդամենը, այդ թվում՝	100990	435124.8	671029.0	858680.1	579740.7	588807.7	504824.5	479415.6	453449.3	433209.4
շինմոնտաժային աշխատանքներ	88211	396852.0	609712.4	785472.3	469199.6	504150.7	405705.8	417046.3	395572.8	385548.4
սարքավորումներ, գործիքներ, գույք	4940	22783.5	25993.1	25548.2	85018.9	38413.9	77407.6	42250.1	36400.5	-
այլ կապիտալ ծախսեր	7839	15489.3	35323.5	47659.6	25522.2	46243.1	21711.1	20119.2	21476.0	-
Բնակելի շենքերի ընդհանուր մակերեսի գործարկումը, հազ. մ ²	194	353.3	480.5	521.1	435.0	520.3	571.2	425.2	320.2	257.3 **

* Տվյալները բացակայում են, ** շահագործման հանձնված բնակելի շենքերը:

Կարելի է նաև եզրակացնել, որ շինարարության արդյունաբերությունը անցած տարիներին ամրապնդել է իր նյութատեխնիկական բազան և, առանձնապես, դրա ակտիվ մասը, ինչը լուրջ երաշխիք է առաջիկայում շինարարության հնարավորությունների, առաջին հերթին, շինմոնտաժային աշխատանքների, ինչպես նաև հիմնական միջոցների գործարկման ծավալների ընդլայնման համար:

Աղյուսակ 2.14-ում ներկայացված են շինարարության հիմնական ցուցանիշների ինդեքսները (համաթվերը) 2000-2013 թվականներին: Նշված ժամանակահատվածի՝ 2000-2008թթ.-ին հիմնական ցուցանիշների ինդեքսներն ունեցել են աճի միտում, սկսած 2009թ.-ից՝ նվազում, որի պատճառը համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամն է, ինչի հետևանքով նվազել է շինարարության արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկը: Էապես նվազել է հատկապես բնակչության կողմից բնակելի շենքերի գործարկման ցուցանիշը, ինչը և՛ տնտեսական ճգնաժամի, և՛ երկրից բնակչության արտագաղթի արդյունք է:

Աղյուսակ 2.14

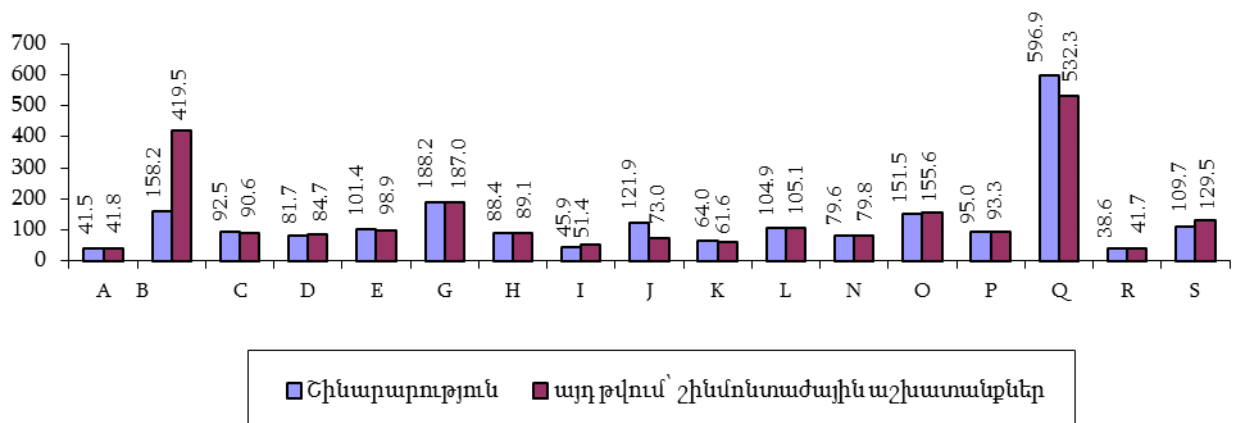
ՀՀ շինարարության հիմնական ցուցանիշների ինդեքսները 2000-2013 թվականներին (համադրելի գներով, նախորդ տարվա նկատմամբ, %)
[30, էջ 321, 31, էջ 317-318, 32, էջ 310-311, 34, էջ 312]

Ցուցանիշը	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Շինարարության ծավալը, ընդամենը, այդ թվում՝	127	141.1	119.7	103.1	62.6	97.5	91.1	97.4	92.3
շինմոնտաժային աշխատանքներ	128	149.4	121.9	108.7	56.8	103.3	84.9	104.9	92.5
սարքավորումներ, գործիքներ, գույք	-	-	54.3	79.1	308.1	43.4	208.8	56.0	84.1
այլ կապիտալ ծախսեր	-	-	147.3	108.6	49.6	173.9	48.7	95.0	104.1
Բնակելի շենքերի գործարկումը, դրանից՝	97	120.2	124.6	108.4	83.5	119.6	109.8	74.4	75.3
բնակչության կողմից	7.0	103.6	124.1	116.6	28.6	61.5	67.6	-	-
Հանրակրթական դպրոցների գործարկումը	196	480.9	-	-	-	-	-	-	-

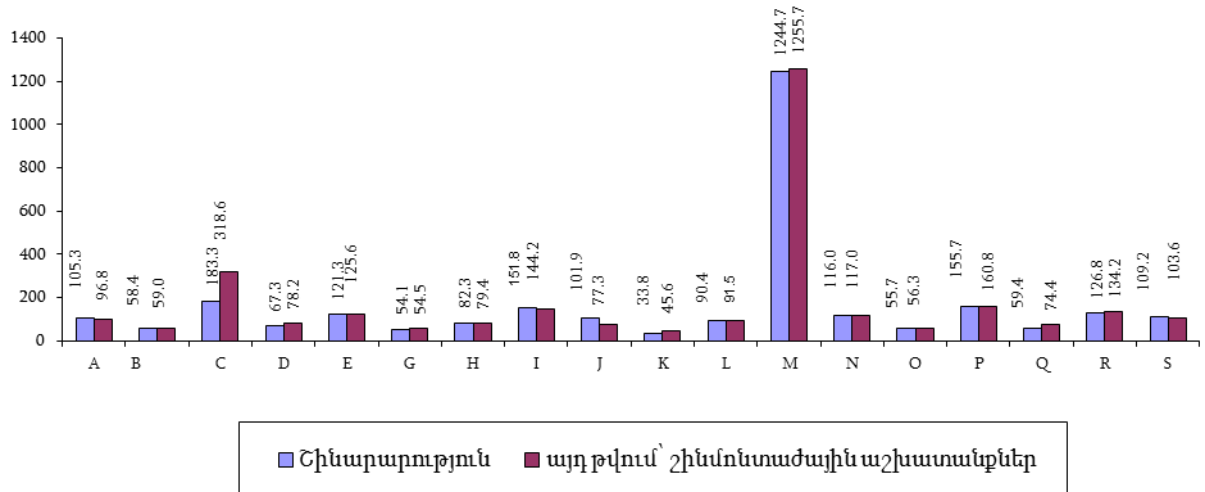
Հավելված 11-ում բերված են 2012-2014 թվականներին ՀՀ-ում իրականացված շինարարության ծավալների մասին տեղեկատվությունը՝ ըստ ֆինանսավորման աղբյուրների: Հավելվածի տվյալները վկայում են, որ 2012թ.-ին շինարարության 49,2%-ը, այդ թվում՝ շինմոնտաժային աշխատանքների 45,3%-ը, կատարվել են

կազմակերպությունների, համապատասխանաբար՝ 20,6%-ը և 22,0%-ը բնակչության, իսկ 15,7%-ը և 17,3%-ը՝ պետական բյուջեի միջոցների հաշվին: 2013թ.-ին այդ ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար՝ 42,6%, 31,3%, 29,6%, 31,3%, 15,3% և 16,8%, 2014թ.-ին համապատասխանաբար՝ 46,1%, 42,2%, 25,1%, 26,3%, 13,8% և 15,2%:

2014թ.-ին կատարված շինարարության ծավալում մեծ են եղել անշարժ գույքի հետ կապված գործունեությունը (ամբողջի 25,8%), տրանսպորտի (13,5%), էլեկտրականության, գազի, գոլորշու և լավորակ օդի մատակարարումը (7,4%) (տե՛ս հավելված 12-ը): Շինարարության, այդ թվում շինմոնտաժային աշխատանքների պատկերը 2013-2014 թվականների չորրորդ եռամսյակի համար բերված է գծանկար 2.3-2.4-ում:

Գծանկար 2.3. Շինարարության ծավալների ինդեքսներն ըստ տնտեսական գործունեության տեսակների՝ 2013թ.-ի չորրորդ եռամսյակը 2012թ.-ի չորրորդ եռամսյակի նկատմամբ [39 և 23, էջ 27]

Գծանկար 2.4. Շինարարության ծավալների ինդեքսներն ըստ տնտեսական գործունեության տեսակների, 2014թ.-ի չորրորդ եռամսյակը 2013թ.-ի չորրորդ եռամսյակի նկատմամբ [40 և 24, էջ 30]

Իրականացված շինարարության ծավալի մեծ մասը բաժին է ընկնում Երևան քաղաքին (աղյուսակ 2.15): Անցած տարիներին զգալիորեն բարելավվել են շինարարական կազմակերպությունների գործունեության հիմնական ցուցանիշները: Այսպես, 2013թ.-ին 2000թ.-ի համեմատ, կապալային աշխատանքների ծավալը, ընթացիկ գներով, ավելացել է 392.9%-ով, իսկ կապալային շինարարական կազմակերպությունների քանակը՝ 227.6%-ով, շինարարությունում աշխատողների միջին ցուցակային թվաքանակը նվազել է 32.2%-ով, ինչն այս ոլորտում, մի կողմից, աշխատանքի արտադրողականության մակարդակի զգալի բարձրացման հետևանք է, իսկ մյուս կողմից՝ ոլորտի արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկի նվազման: Այսպես, եթե 2000թ.-ին միջին ցուցակային մեկ աշխատողի հաշվով կատարվել են 2164,8 հազ. դրամի կապալային աշխատանքներ, ապա 2013թ.-ին՝ 12538.6 հազ. դրամի, այսինքն՝ աշխատանքի արտադրողականության ցուցանիշն ավելացել է 579.2%-ով, որը վկայությունն է այն բանի, որ շինարարական կազմակերպությունների գործունեության հիմնական ցուցանիշները ձեռք են բերվել աճի ոչ թե էքստենսիվ, այլ ինտենսիվ գործոնների շնորհիվ, որի հետևանքով բարձրացել է ոլորտի կազմակերպությունների գործունեության արդյունավետությունը: Հատկապես բարձր է եղել շինարարության ոլորտում միջին ամսական աշխատավարձի հավելաճը 2005-2008 թվականներին, իսկ սկսած 2011 թվականից այդ ցուցանիշը նվազել է (տե՛ս աղյուսակ 2.16-ը):

Աղյուսակ 2.15

Շինարարության ծավալներն ըստ ՀՀ մարզերի և Երևան քաղաքի 2012-2014 թվականներին [22, էջ 30, 23, էջ 28, և 24, էջ 30]

	2012թ. հունվար-դեկտեմբեր				2013թ. հունվար-դեկտեմբեր				2014թ. հունվար-դեկտեմբեր			
	շինարարություն, մլն.դրամ (ընթացիկ գներով)	այդ թվում՝ շինմոն-տաժային աշխատանքներ	ընդհանուրի նկատմամբ, %		շինարարություն, մլն.դրամ (ընթացիկ գներով)	այդ թվում՝ շինմոն-տաժային աշխատանքներ	ընդհանուրի նկատմամբ, %		շինարարություն, մլն.դրամ (ընթացիկ գներով)	այդ թվում՝ շինմոն-տաժային աշխատանքներ	ընդհանուրի նկատմամբ, %	
			շինարարություն	այդ թվում՝ շինմոնտաժային աշխատանքներ			շինարարություն	այդ թվում՝ շինմոնտաժային աշխատանքներ			շինարարություն	այդ թվում՝ շինմոնտաժային աշխատանքներ
ք.Երևան	255 742.4	221 090.8	54.5	53.5	262 353.5	226 630.0	59.3	57.8	246 772.6	212 004.4	57.0	55.0
Արագածոտն	23 664.3	22 311.8	5.0	5.4	12 357.1	12 176.2	2.8	3.1	13 373.9	13 251.3	3.1	3.4
Արարատ	9 112.8	8 991.6	1.9	2.2	16 291.6	16 054.1	3.7	4.1	15 754.9	15 522.5	3.6	4.0
Արմավիր	15 974.7	14 441.8	3.4	3.5	13 989.8	12 018.4	3.2	3.1	8 699.3	8 506.3	2.0	2.2
Գեղարքունիք	13 072.2	12 280.3	2.8	3.0	10 813.3	10 289.5	2.4	2.6	11 780.2	11 430.7	2.7	3.0
Լոռի	13 674.6	13 382.8	2.9	3.2	26 209.8	25 883.5	5.9	6.6	42 292.3	35 101.5	9.8	9.1
Կոտայք	43 556.3	40 979.9	9.3	9.9	29 003.2	27 729.5	6.5	7.1	22 280.8	21 645.2	5.1	5.6
Շիրակ	27 239.0	24 106.0	5.8	5.8	16 705.7	15 198.8	3.8	3.9	11 578.3	10 690.4	2.7	2.8
Սյունիք	26 303.4	15 930.1	5.6	3.9	24 257.9	16 600.4	5.5	4.2	15 871.8	13 612.1	3.7	3.5
Վայոց ձոր	5 597.7	5 353.6	1.2	1.3	5 140.3	4 882.2	1.2	1.2	13 894.2	13 586.2	3.2	3.5
Տավուշ	35 731.5	34 483.4	7.6	8.3	25 161.7	24 534.9	5.7	6.3	30 911.1	30 497.8	7.1	7.9
Ընդամենը ՀՀ	469 68.9	413 352.1	100	100	442 283.9	391 997.5	100	100	433 209.4	385848.4	100	100

**ՀՀ շինարարական կազմակերպությունների գործունեության հիմնական ցուցանիշները
2000-2013 թվականներին [30, էջ 330-331, 31, էջ 325, 32, էջ 318, 33, էջ 320]**

Ցուցանիշը	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Կապալային աշխատանքների ծավալը, ընթացիկ գներով, մլն դրամ	49142.0	69222.1	158175.0	170450.5	184189.2	214476.2	207656.8	201418.9	193094.4
Կապալային շինարարական կազմակերպությունների քանակը	362	620	841	794	805	805	803	830	824
Միջին ամսական աշխատավարձի հավելաճը, %	2.0	17.6	14.9	22.2	2.6	12.0	0.5	-1.7	-1.3
Աշխատողների միջին ցուցակային թվաքանակը շինարարությունում, ընդամենը, 1000 մարդ	22.7	13.7	17.7	17.6	19.0	20.4	18.0	18.6	15.4

Աղյուսակ 2.17-ի տվյալները վկայում են, որ շինարարական կազմակերպությունների մեծ մասը գերփոքր (մինչև 5 մարդ) և փոքր (6-25 մարդ) կազմակերպություններ են: Գերփոքր կազմակերպությունները 2014թ.-ին կազմել են ընդհանուր քանակի 44.6%-ը, իսկ փոքր կազմակերպությունների բաժինը կազմել է 39.5%: Միջին չափի (26-50 մարդ) կազմակերպությունների բաժինը 7.9% է, իսկ խոշորներինը (51 մարդ և ավելի)՝ 8.0%: Մինչդեռ խոշոր շինարարական կազմակերպությունների կողմից իրականացվել է շինմոնտաժային աշխատանքների 58%-ը:

Աղյուսակ 2.17

**ՀՀ-ում շինարարական աշխատանքների ծավալներն
ըստ աշխատողների թվաքանակով որոշվող չափերի,
2012-2014 թվականի հունվար-դեկտեմբերին
[22, էջ 30, 23, էջ 28, և 24, էջ 30]**

	Շինարարական կազմակերպություն- ների քանակը, միավոր			Աշխատողների միջին ցուցակային թվաքանակը, մարդ			Շինմոնտաժային աշխատանքների ծավալը, ընթացիկ գներով, մլն. դրամ*		
	2012	2013	2014	2012	2013	2014	2012	2013	2014
Ընդամենը	830	824	849	18556	15436	15572	201418.9	193185.8	199064.7
այդ թվում՝									
մինչև 5 մարդ (գերփոքր)	335	351	379	864	881	934	36829.0	12892.3	10731.2
6-25 մարդ (փոքր)	348	326	335	4141	3812	4 054	40001.1	36599.7	49105.4
26-50 մարդ (միջին)	62	72	67	2191	2 527	2 459	20611.4	21377.5	23697.8
51 և ավելի մարդ (խոշոր)	85	75	68	11360	8216	8 125	103977.4	122316.3	115530.3

* Ըստ շինարարական կազմակերպությունների կողմից իրականացված աշխատանքների:

Շինարարության ապահովման ռեսուրսները: Ցանկացած մասշտաբի շինարարության իրականացման համար անհրաժեշտ են ինչպես արտադրատեխնոլոգիական, այնպես էլ ֆինանսական ռեսուրսներ: Ըստ էության, շինարարության ապահովման ռեսուրսները ձևավորում են շինարարության արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկը և հասարակական հնարավորությունները (ներուժը) ավելացնելու դրա նկատմամբ ռեսուրսները: Աղյուսակ 2.18-ի տվյալներից

հետևում է, որ ՀՀ-ում շինարարությունն իրականացվում է երկու՝ պետական և ոչ պետական միջոցների հաշվին:

Վերջին 14 տարիներին հանրապետությունում շինարարության ծավալների գերակշռող մասն ապահովվել է ոչ պետական միջոցների հաշվին, ինչպես 2000թ.-ին, այնպես էլ 2013թ.-ին շինարարության ծավալների 17,2-17.7%-ն իրականացվել է պետական, ավելի քան 82,8%-ը՝ ոչ պետական միջոցների հաշվին: Վերջիններիս կազմում բնակչության մասնակցության աստիճանը կազմել է 2000թ.-ին՝ 18,3%, 2011թ.-ին՝ 15,3%, 2013թ.-ին՝ 28,9%: 2005թ.-ին, 2007թ.-ին և 2008թ.-ին բնակչության բաժինը շինարարության ոչ պետական միջոցների մեջ կազմել է համապատասխանաբար՝ 61,0%, 61,7% և 69,8%:

Սկսած 2009թ.-ից այդ բաժինը զգալիորեն նվազել է՝ 2009թ.-ին կազմելով 31,9%, 2010թ.-ին՝ 20,1% և 2011թ.-ին՝ 15,3%, իսկ 2012-2013թթ.-ին այն նորից աճել է: Նման իրավիճակը պայմանավորված է բնակչության եկամուտների զգալի նվազմամբ, որը 2008թ.-ի համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի հետևանքներից է, ինչպես նաև դրսից հանրապետության բնակչությանն ուղարկվող դրամական փոխանցումների ծավալների կրճատմամբ (տե՛ս աղյուսակ 2.18-ը):

ՀՀ-ում շինարարության ծավալները (մլն. դրամով, ընթացիկ գներով)

[30, էջ 321-322, 31, էջ 318, 32, էջ 311, 33, էջ 317, 34, էջ 313]

Ցուցանիշը	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Շինարարության ծավալը, ընդամենը	100990.0	435124.8	671029.0	858680.1	579740.7	588807.7	504824.5	479415.6	453449.3
այդ թվում ի հաշիվ միջոցների՝									
պետական	17339.0	33630.1	67563.0	62878.0	76178.3	78794.8	87086.8	84994.5	80421.3
պետական միջոցների բաժինը շինարարության մեջ, %-ով	17.2	7.7	10.1	7.3	13.1	13.4	17.3	17.7	17.7
ոչ պետական	83651.0	401494.7	603466.0	795802.1	503562.4	510012.9	417737.7	394421.1	373028.0
դրանից՝									
բնակչության	18485.0	265281.2	413808.9	599055.9	184986.6	118487.6	77293.1	98029.5	130975.7
բնակչության միջոցների բաժինը շինարարության մեջ, %-ով	18.3	61.0	61.7	69.8	31.9	20.1	15.3	20.4	28.9
Նախորդ տարվա նկատմամբ, % (համադրելի գներով)									
Շինարարության ծավալը, ընդամենը	127.0	141.1	119.7	103.1	62.6	97.5	91.1	97.4	92.3
այդ թվում ի հաշիվ միջոցների՝									
պետական	12.0	154.5	163.0	74.9	112.2	99.3	115.2	100.1	92.3
ոչ պետական	12.9	140.0	116.3	106.2	58.6	97.2	84.9	96.8	92.3
դրանից՝									
բնակչության	81.0	147.5	124.1	116.6	28.6	61.5	67.6	130.1	130.3

Աղյուսակ 2.19-ում բերված են հանրապետությունում շինարարության ֆինանսավորման աղբյուրներն ու դրանց կառուցվածքը (տոկոսներով): Եթե 2000թ.-ին շինարարության ֆինանսավորման աղբյուրների մեջ զգալի բաժին են կազմել կազմակերպությունների միջոցները (48%), ապա 2005-2008թթ.-ին մեծացել է բնակչության միջոցների բաժինը (2008թ.-ին այն հասել է շուրջ 70%-ի): Ու թեև բնակչության բաժինը շինարարության ֆինանսավորման գործում 2011-2013թթ.-ին թե բացարձակ և թե հարաբերական առումով ավելացել է՝ 2011թ.-ի 77293,1 մլն դրամի փոխարեն 2013թ.-ին հասնելով 130975,7 մլն դրամի (15,3%-ից հասնելով 28,9%-ի), սակայն 2014թ.-ին նույնպես նկատվել է բնակչության միջոցների զգալի նվազում՝ հասնելով 108839,0 մլն դրամի (ամբողջի 25,1%-ը):

Աղյուսակ 2.19

Շինարարության ծավալների կառուցվածքը ըստ ֆինանսավորման աղբյուրների (ընդամենի նկատմամբ, %) [30, էջ 321-322, 31, էջ 319, 32, էջ 312, 33, էջ 318, 34, էջ 314, 24, էջ 26]

Ցուցանիշը	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Շինարարության ծավալը, ընդամենը	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
պետական բյուջեի	18.0	7.7	10.1	7.3	13.1	13.4	17.2	17.7	17.7	13.8
կազմակերպությունների միջոցների	48.0	28.3	25.0	19.5	34.3	48.1	49.9	47.6	42.5	46.1
բնակչության միջոցների	29.0	61.0	61.6	69.8	31.9	20.1	15.3	20.4	28.9	25.1
օտարերկրյա ներդրումների	16.0	2.9	3.2	3.3	20.5	17.5	13.5	9.8	8.5	8.7
Այլ	0.0	0.1	0.1	0.1	0.2	0.9	4.1	4.5	2.4	6.3

Այսինքն, 2014թ.-ին բնակչության կողմից շինարարության ֆինանսավորման բացարձակ արժեքը նվազեց 490216,9 մլն դրամով կամ 5,5 անգամ, ինչն էլ հանգեցրեց շինարարության ծավալների կտրուկ նվազման՝ այստեղից բխող բոլոր բացասական հետևանքներով: 2009-2011թթ.-ին նորից բարձր է եղել կազմակերպությունների միջոցների բաժինը (համապատասխանաբար 34,3%, 48,1% և 49,9%), իսկ 2012-2013թթ.-ին այն նվազել է՝ հասնելով 42.5%-ի, և 2014թ.-ին նորից ավելացել է՝ հասնելով 46,1%-ի: Օտարերկրյա ներդրումների բաժինը շինարարության ֆինանսավորման գործում 2009թ.-ի 20,5%-ի փոխարեն 2011թ.-ին կազմել է 13,5%,

2013թ.-ին՝ 8,5%, իսկ 2014թ.-ին՝ 8,7%, ինչը վկայում է ֆինանսատնտեսական ճգնաժամից հետո ներդրողների զգուշավորության մասին:

Շինարարության ֆինանսական արդյունքները և ցուցանիշները: Աղյուսակ 2.20-ում բերված են ՀՀ շինարարության պարտքերը 2010-2013 թվականներին: Տվյալներից հետևում է, որ 2011թ.-ին 2010թ.-ի համեմատ դեբիտորական պարտքերն ավելացել են 23 մլրդ դրամով՝ հասնելով շուրջ 91 մլրդ դրամի, մինչդեռ այդ նույն ժամանակահատվածում կրեդիտորական պարտքերն ավելացել են շուրջ 16,6 մլրդ դրամով՝ 2010թ.-ի 103,8 մլրդ դրամից 2011թ.-ին հասնելով 120,4 մլրդ դրամի, 2012-2013թթ.-ին նկատվել է այդ պարտքերի ծավալների զգալի նվազում: Նշենք, որ դեբիտորական պարտքը կազմակերպությանը իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձանց կողմից (դեբիտորներից) վճարման ենթակա պարտքի գումարն է, որը ձևավորվել է վերջիններիս միջև տնտեսական փոխհարաբերությունների արդյունքում, իսկ կրեդիտորականը՝ կազմակերպությունների կողմից ժամանակավորապես ներգրավված միջոցներն են, որոնք ենթակա են վերադարձման համապատասխան իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձանց (կրեդիտորներին):

Աղյուսակ 2.21-ում ներկայացված է ՀՀ-ում կազմակերպությունների արտադրանքի (ապրանքների, ծառայությունների) արտադրության և շինարարության ծախսերի կառուցվածքը՝ տոկոսներով ընդամենի նկատմամբ: Բերված տվյալներից հետևում է, որ ՀՀ տնտեսության և շինարարության նյութական ծախսերը էապես միմյանցից տարբերվում են: Շինարարությունում փոքր-ինչ բարձր է եղել աշխատանքի վարձատրության և դրան հավասարեցված այլ վճարների (ներառյալ՝ խթանող և փոխհատուցող վճարները) բաժինը: Բացի այդ, շինարարությունում մեծ է նաև նյութական ծախսերի բաժինը (2013թ.-ին՝ 55,4%, տնտեսության՝ 45,9%-ի փոխարեն):

ՀՀ շինարարական կազմակերպությունների պարտքերը, մլն դրամ
[35, էջ 21 և 24, 36, էջ 22 և 24, 37, էջ 22 և 25, 38, էջ 22 և 25]

Հ/Հ	Ցուցանիշը	Ընդամենը					որից՝ ըստ խոշոր և միջին կազմակերպությունների				
		2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013
1.	Պարտքեր բանկերի վարկերի և փոխառությունների գծով	41 830.6	37 260.7	125 741.2	56 612.5	50 837.6	25 556.6	33 321.4	52 932.5	54 508.2	43 456.0
	որից՝ ոչ ռեզիդենտներին	...	6 389.6	13 697.3	5 038.6	4 295.6	...	6 389.6	13 631.6	5 038.6	4 022.1
	տոկոսով ընդամենի նկատմամբ	...	17.1	10.9	8.9	8.4	...	19.2	25.8	9.2	9.3
2.	Դեբիտորական պարտքեր	49 838.5	68 107.5	91 960.0	40 736.1	36 202.2	30 823.4	81 860.9	82 312.1	38 117.1	27 177.3
	որից՝ ժամկետանց	168.6	1 056.9	111.7	350.0	389.0	168.6	111.7	151.5	348.4	386.3
3.	Կրեդիտորական պարտքեր	39 755.4	103 817.9	120 441.8	64 866.0	68 001.0	32 360.3	112 919.7	113 870.2	57 823.9	62 026.8
	որից՝ ժամկետանց	463.3	55.1	3.4	3.2	2.6	463.3	3.4	45.6	2.3	0.0
4.	Կրեդիտորական պարտքերի գերազանցումը դեբիտորականին	-10 083.1	35 710.4	29 351.8	24 129.9	31 798.7	1 536.9	31 052.8	31 558.1	19 706.9	34 849.5
	որից՝ ժամկետանց	-2 94.7	-1 001.8	-108.3	-346.8	-386.4	294.7	-108.3	-105.9	-346.0	-386.3

**Կազմակերպությունների արտադրանքի (ապրանքների, ծառայությունների) արտադրության և իրացման վրա կատարված ծախսերի կառուցվածքն և շինարարության ծախսերի կառուցվածքը (%-ով ընդամենի նկատմամբ)
[35, էջ 28 և 30, 36, էջ 28 և 30, 37, էջ 30-32, 38, էջ 30-32]**

Հ/Հ	Ցուցանիշը	Ընդամենը					որից՝ ըստ խոշոր և միջին կազմակերպությունների				
		2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013
Կազմակերպությունների արտադրանքի (ապրանքների, ծառայությունների) արտադրության վրա կատարված ծախսերի կառուցվածքը											
	Ծախսեր, ընդամենը , այդ թվում՝	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1	Նյութական ծախսեր	39.6	36.9	37.1	42.1	45.9	36.8	38.9	42.3	42.7	46.9
2	Աշխատանքի վարձատրության և դրան հավասարեցված այլ վճարումներ (ներառյալ՝ խթանող և փոխհատուցող վճարները)	15.3	18.0	14.4	15.2	20.0*	14.9	16.4	15.5	15.0	18.9*
3	Պարտադիր սոցիալական ապահովագրության վճարներ	2.5	2.9	2.4	2.3	-	2.3	2.6	2.3	2.2	-
4	Հիմնական միջոցների ամորտիզացիոն մասհանումներ	7.7	7.5	7.4	8.7	9.3	8.2	8.0	8.7	9.8	10.0
5	Այլ ծախսեր	34.9	34.8	38.7	31.7	24.9	37.7	34.1	31.2	30.3	24.3
Շինարարություն											
	Ծախսեր, ընդամենը, այդ թվում՝	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1	Նյութական ծախսեր	60.5	61.5	56.8	54.6	55.4	61.8	60.1	53.5	52.8	55.8
2	Աշխատանքի վարձատրության և դրան հավասարեցված այլ վճարումներ (ներառյալ՝ խթանող և փոխհատուցող վճարները)	16.0	17.3	14.5	15.8	23.1*	16.0	17.2	15.5	15.8	22.2*
3	Պարտադիր սոցիալական ապահովագրության վճարներ	2.6	2.5	2.2	2.4	-	2.5	2.4	2.2	2.4	-
4	Հիմնական միջոցների ամորտիզացիոն մասհանումներ	4.9	3.6	5.3	4.6	3.6	4.9	4.0	4.3	4.9	4.1
5	Այլ ծախսեր	15.9	15.0	21.2	22.6	17.9	14.8	16.3	24.5	24.0	17.9

* Աշխատանքի վարձատրության և դրան հավասարեցված այլ վճարումների ցուցանիշում ներառված է նաև եկամտային հարկը:

Այսպիսով, ՀՀ-ում շինարարության ծավալները 2000-2008թթ.-ին ավելացան աննախադեպ չափերով: Բավական է նշել, որ 2008թ.-ին 2000թ.-ի համեմատ շինարարության հիմնական միջոցների գործարկման չափերն ավելացել են 7,4 անգամ (որը շուրջ 90 մլրդ դրամից հասավ 667 մլրդ դրամի), շինարարության ծավալները՝ 8,5 անգամ (101 մլրդ դրամից հասնելով 858,7 մլրդ դրամի), բնակելի շենքերի ընդհանուր մակերեսների գործարկումը՝ 2,7 անգամ (194 հազար մ³-ից հասնելով 521,1 հազար մ³-ի), սակայն 2008թ.-ին շինարարության ծավալների 37,4%-անոց անկումը (ինչը համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետևանքն էր) պայմանավորեց ոլորտի զարգացման հետագա ցուցանիշների անկումը. բավական է նշել, որ 2013թ.-ին իրականացված շինարարության ծավալը կազմել է 2008թ.-ի ծավալի 52,8%-ը (ընթացիկ գներով): Իսկ դա նշանակում է, որ շինարարության ոլորտի հետագա զարգացման համար անհրաժեշտ է ունենալ նոր ռազմավարություն և քաղաքականություն:

2.1.4. Հայաստանի Հանրապետության անշարժ գույքի շուկայում

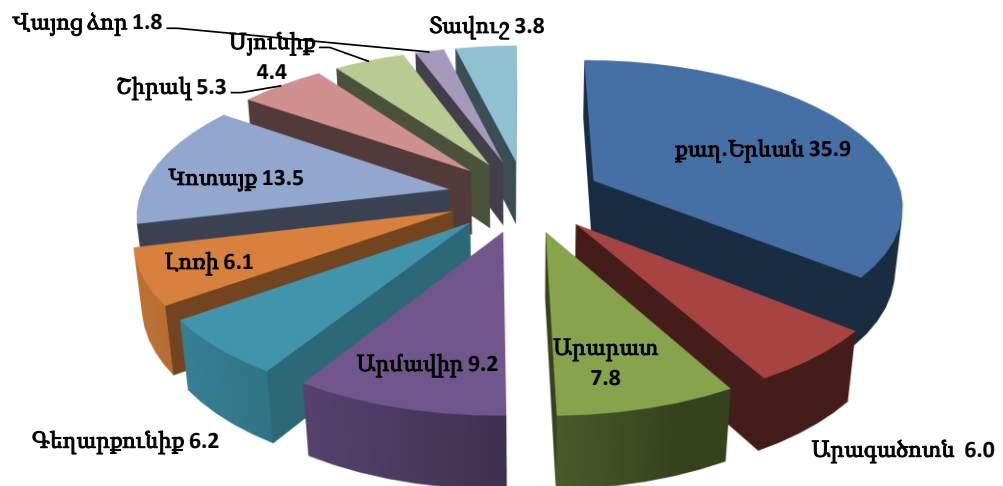
շինարարության արտադրանքի իրացման հիմնախնդիրները

Անշարժ գույքի շուկայի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հանրապետությունում 2000թ.-ից անշարժ գույքի քաղաքացիական շրջանառության գործընթացի ակտիվացման վրա շարունակում են էական ազդեցություն ունենալ.

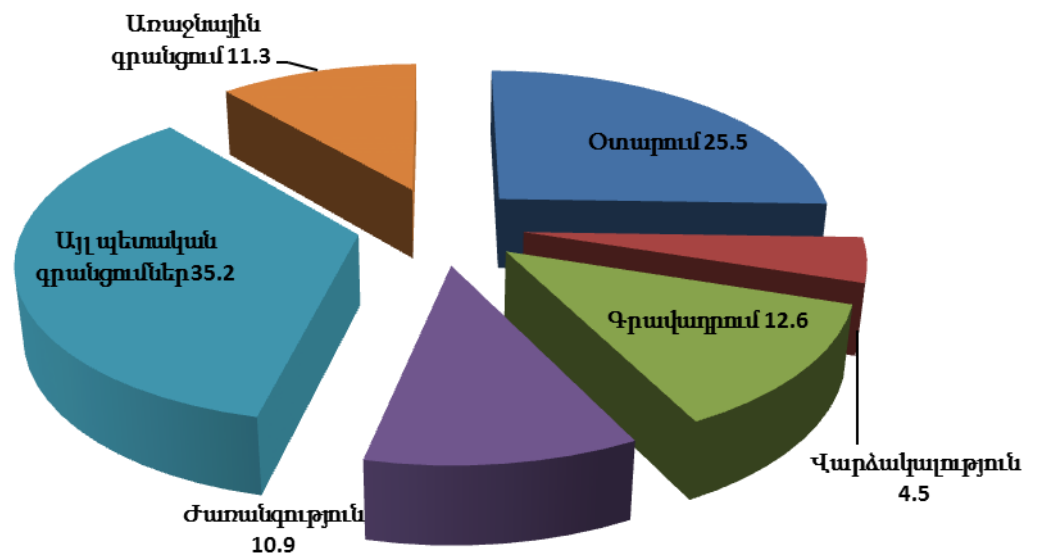
- քաղաքաշինական և ներդրումային ծրագրերի իրականացումը,
- օրենսդրական դաշտի կատարելագործումը,
- գործարքների իրականացման ծառայությունների ժամկետների կրճատումը, գործավարության և գրանցման փաստաթղթերի պարզեցումը,
- ՀՀ հողային օրենսգրքից բխող նորմատիվ իրավական ակտերի ընդունումը,
- ինքնակամ կառույցների օրինականացումը,
- անշարժ գույքի շուկայի մասնակիցներից՝ ռիելթորների, անշարժ գույքի գնահատողների, տեղագրական քարտեզագրման և հողաշինարարական աշխատանքներ իրականացնողների լիցենզավորման գործընթացի իրականացումը:

Անշարժ գույքի նկատմամբ իրականացված գործարքներից ծագող իրավունքների պետական գրանցումների քանակը 2013թ.-ին կազմել է 190690 միավոր, որը 2012թ.-ի համեմատ աճել է 9.8%-ով, ընդ որում, Երևան քաղաքում՝ 9.3%-ով, իսկ մարզերում՝ 10.0%-ով (տե՛ս գծանկար 2.5-ը):

Անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցումներում մեծ տեսակարար կշիռ ունեն օտարման գործարքները՝ 25.5% (գծանկար 2.6):

Գծանկար 2.5. Անշարժ գույքի նկատմամբ իրականացված գործարքներն ըստ ՀՀ մարզերի և Երևան քաղաքի 2013թ.-ին, %-ով [16, էջ 80]

Գծանկար 2.6. Անշարժ գույքի նկատմամբ իրականացված գործարքներն ըստ տեսակների 2013թ.-ին, %-ով [16, էջ 81]

2013թ.-ին անշարժ գույքի օտարման գործարքների քանակը 2012թ.-ի համեմատ աճել է 3.6%-ով: Անշարժ գույքի նկատմամբ իրականացված օտարման 48716 օտարման գործարքների 74.3%-ը կազմել են առուվաճառքները, 25.1%-ը՝ նվիրատվությունները և 0.6%-ը՝ փոխանակությունները: Անշարժ գույքի օտարման գործարքների 40.7%-ն արձանագրվել է Երևան քաղաքում, իսկ 38.6%-ը՝ բազմաբնակարան շենքերի բնակարանների նկատմամբ:

2013թ.-ին Երևան քաղաքում անշարժ գույքի առուվաճառքի 14677 գործարքների 60.5%-ն արձանագրվել է բազմաբնակարան շենքերի բնակարանների նկատմամբ: Երևան քաղաքում 2012թ.-ի համեմատ բազմաբնակարան շենքերի բնակարանների առուվաճառքի գործարքների քանակն աճել է 6.9%-ով:

Աղյուսակ 2.22-ում բերված տվյալներից երևում է, որ 2008-2013թթ.-ին հանրապետությունում անշարժ գույքի շուկայի ակտիվացումը նկատելիորեն նվազել է:

Աղյուսակ 2.22

Անշարժ գույքի նկատմամբ իրականացված գործարքների քանակն ըստ տեսակների 2008-2013 թվականներին, միավոր [16, էջ 91]

	2008	2009	2010	1011	2012	2013
Օտարում	54615	41766	45353	48107	47014	48716
որից՝ ք. Երևան	17543	15629	17296	18191	18560	19841
Վարձակալում	11865	13779	10221	8331	8836	8542
որից՝ ք. Երևան	5230	5378	4305	4064	3955	3727
Գրավադրում	26007	16851	22612	26776	22162	24055
որից՝ ք. Երևան	10169	7579	9950	11945	11679	13195
Ժառանգություն	22511	19227	18170	23633	20249	20754
որից՝ ք. Երևան	5359	5132	4960	5294	5682	5457
Օրինականացում	2006	687	615	1011	1318	1369
որից՝ ք. Երևան	1674	430	234	495	497	485
Մասնավորեցում (այդ թվում՝ սեփականաշնորհման միջոցով)	94	751	398	357	2	-
որից՝ ք. Երևան	22	21	11	10	-	-
Այլ պետական գրանցումներ	42269	61401	76614	83552	74132	87254
որից՝ ք. Երևան	16420	18878	18895	22202	22195	25691
Ընդամենը	159367	154462	173983	191767	173713	190690
որից՝ ք. Երևան	56417	53047	55651	62201	62568	68396

Նման իրավիճակը հանգեցրել է նաև 2008-2013թթ.-ին բազմաբնակարան շենքերի բնակարանների 1 քմ մակերեսի շուկայական միջին գների անկման (տե՛ս աղյուսակ 2.23-ը), նույնը վերաբերում է նաև արտադրական նշանակության

օբյեկտների նկատմամբ իրականացված օտարման գործարքների քանակներին (աղյուսակ 2.24):

Աղյուսակ 2.23

Երևան քաղաքի բազմաբնակարան շենքերի բնակարանների շուկայական միջին գներն ըստ վարչական շրջանների 2008-2013 թվականներին, դրամ [16, էջ 105]

	Բնակարանների 1 քառ. մ մակերեսի հաշվարկով շուկայական միջին գները					
	2008	2009	2010	1011	2012	2013
Կենտրոն	483300	471600	462900	441200	411900	427000
Արաբկիր	403400	358600	377400	343800	341300	355100
Քանաքեռ-Զեյթուն	305700	276300	285700	266000	268900	281900
Նոր-Նորք	270700	230800	236000	226600	232300	249800
Ավան	268900	232800	240300	238400	241600	258400
Էրեբունի	269800	247100	248700	234000	237700	248100
Շենգավիթ	277900	241900	250900	230700	237900	253900
Դավթաշեն	292200	261100	272300	257500	261800	273500
Աջափնյակ	271800	235900	235900	224500	229300	246600
Մալաթիա-Սեբաստիա	260500	226400	239300	222600	227000	239500
Նուբարաշեն	154500	141800	146600	146200	141100	150900
Միջինը Երևանում (բացի Նորք - Մարաշից)	296300	265800	272400	257400	257300	271300

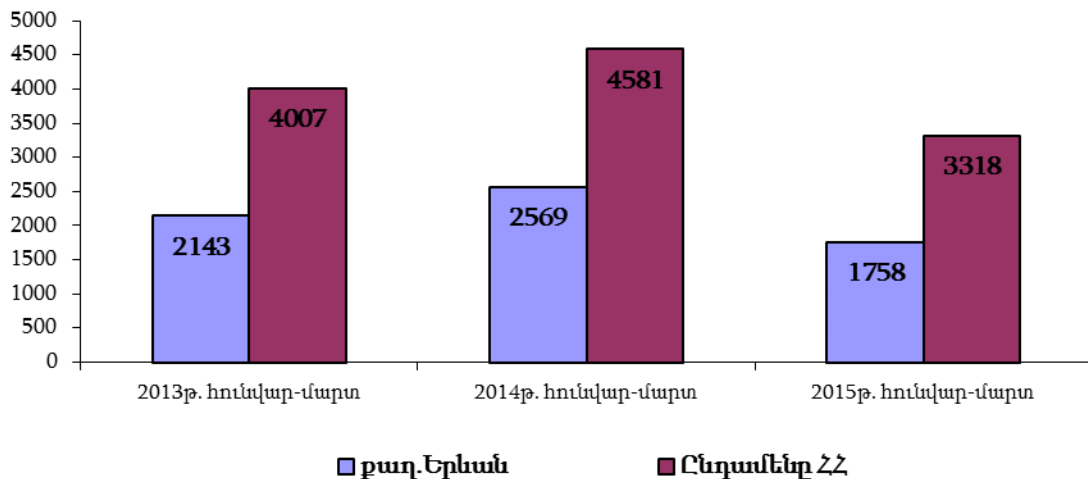
Աղյուսակ 2.24

Արտադրական նշանակության օբյեկտների նկատմամբ իրականացված օտարման գործարքների քանակն ըստ ՀՀ մարզերի և Երևան քաղաքի 2008-2013 թվականներին, միավոր [16, էջ 100]

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
քաղ. Երևան	161	101	157	221	289	233
Արագածոտն	19	10	26	26	25	25
Արարատ	83	42	57	34	40	63
Արմավիր	116	51	57	56	40	38
Գեղարքունիք	36	29	32	27	33	31
Լոռի	44	53	54	47	39	48
Կոտայք	98	60	77	96	79	93
Շիրակ	44	52	69	59	40	31
Սյունիք	44	30	26	36	41	37
Վայոց ձոր	16	3	8	10	9	17
Տավուշ	30	25	29	21	24	19
Ընդամենը ՀՀ	691	456	592	633	659	635

Անհրաժեշտ է նշել, որ հանրապետության տնտեսական ակտիվությունը բնութագրող ցուցանիշների շարքում, որը սովորաբար ուշադրությունից դուրս է մնում, քանի որ չի մտնում Ազգային վիճակագրական ծառայության կողմից շտապ հրապարակվող ցուցանիշների ցանկում, անշարժ գույքի շուկայի ակտիվությունը տնտեսական ակտիվության ամենալավ ցուցանիշներից է: Տնտեսության աշխուժացման ժամանակ անշարժ գույքի շուկան, որպես կանոն, նույնպես աշխուժանում է, և՛ հակառակը:

Գծանկար 2.7-ում ներկայացվել են 2013թ., 2014թ. և 2015թթ. առաջին եռամսյակի ցուցանիշները, որպեսզի առավել պարզ լինի, թե ինչի մասին է խոսքը:

Գծանկար 2.7. Բնակարանների և բնակելի տների առքուվաճառքի գործարքների քանակը Հայաստանում 2013-2015թթ. առաջին եռամսյակում, միավոր [16, էջ 262, 24, էջ 249, 25, էջ 264]

Գծանկարի տվյալներից տեսնում եք, 2014-ին՝ 2013թ.-ի համեմատ, անշարժ գույքի շուկան ակտիվացել էր ավելի քան 14%-ով: Այսինքն՝ աճի տեմպը մի քանի անգամ գերազանցում էր տնտեսական ակտիվության ցուցանիշը (ՏԱՑ-ը 2014թ.-ի առաջին եռամսյակում աճել էր 3.8%-ով):

Վերադառնալով 2015թ.-ի պատկերին, նշենք, որ առքուվաճառքի գործարքների առավել զգալի անկում գրանցվել է Երևան քաղաքի բազմաբնակարան շենքերի պարագայում: 2015թ.-ի առաջին եռամսյակում Երևանում կնքվել է բնակարանների

առքուվաճառքի 1493 գործարք՝ նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի 2278-ի դիմաց: Անկումը կազմել է 34.5%:

Այսինքն, կարող ենք ասել, որ մայրաքաղաքում բնակարանների նկատմամբ պահանջարկը կտրուկ նվազել է: Սակայն զարմանալին ոչ թե պահանջարկի նվազումն է, այլ գները (Կադաստրի պետական կոմիտեի կողմից ներկայացվող շուկայական գները):

Սովորաբար, պահանջարկի նվազման դեպքում գները նվազում են (եթե այլ գործոններ չեն ազդում պահանջարկի վրա): Մեզ մոտ հակառակն է՝ Երևանում բնակարանների նկատմամբ պահանջարկը նվազել է, սակայն գները ոչ միայն չեն նվազել, այլ որոշ դեպքերում նաև աճել են (տե՛ս աղյուսակ 2.25-ը): Օրինակ՝ Կենտրոնում և Արաբկիրում գները անգամ 1 դրամով չեն փոխվել: Մնացած վարչական շրջաններում աճել են:

Աղյուսակ 2.25

Երևան քաղաքի բազմաբնակարան շենքերի բնակարանների շուկայական միջին գներն ըստ վարչական շրջանների, ՀՀ դրամ [25, էջ 267-268]

	Բնակարանների մեկ քմ մակերեսի հաշվարկով շուկայական միջին գները		
	2014թ.-ի մարտ	2015թ.-ի փետրվար	2015թ.-ի մարտ
Կենտրոն	428 000	428 000	428 000
Արաբկիր	356 600	356 600	356 600
Քանաքեռ-Զեյթուն	282 700	282 600	282 650
Նոր-Նորք	252 300	253 000	253 100
Ավան	260 200	260 500	260 550
Էրեբունի	250 600	251 850	251 900
Շենգավիթ	256 100	256 900	256 950
Դավթաշեն	275 150	275 600	275 700
Աջափնյակ	249 400	249 700	249 750
Մալաթիա-Սեբաստիա	242 000	243 000	243 100
Նուբարաշեն	154 900	156 600	156 600

Ընդհանուր առմամբ, Երևանում բազմաբնակարան շենքերի բնակարանների մեկ քմ-ի գինն աճել է 0.23%-ով և կազմել 274 080 դրամ: Այսինքն, ըստ պաշտոնական վիճակագրության, վերջին մեկ տարվա ընթացքում Երևանում բնակարանների գները գրեթե չեն փոփոխվել: Եվ սա այն դեպքում, երբ տնտեսական կյանքում տեղի են

ունեցել լրջագույն իրադարձություններ, այդ թվում՝ դրամի կտրուկ արժեզրկում: Ինչպե՞ս կարող են նման պայմաններում անշարժ գույքի գները փոփոխություն չկրել:

ՀՀ անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտեի տվյալների համաձայն անշարժ գույքի շուկայում գործարքների թիվը 2015թ.-ի առաջին եռամսյակում կազմել է 36309, ինչը 37.8%-ով ավելի քիչ է, քան 2014թ.-ի չորրորդ եռամսյակում և 19.2% ավելի պակաս, քան 2014թ.-ի առաջին եռամսյակում:

2015թ.-ի հունվար-մարտին գրանցված անշարժ գույքի խոշոր գործարքների 28.2%-ը կազմել են օտարումները, 11.8% բաժին է ընկել անշարժ գույքի սկզբնական գրանցմանը, 12.0%՝ անշարժ գույքի ժառանգման գործարքներին, 8.2%-ը՝ գրավադրման գործարքներին, 4.3%-ը՝ անշարժ գույքի վարձակալության գործարքներին, 35.5%-ը՝ պետական մյուս գրանցումներին: 2015թ.-ի առաջին կիսամյակում անշարժ գույքի սեփականաշնորհման գործարքներ չեն կատարվել:

Անշարժ գույքի օտարման 10242 գործարքների 73.2%-ը կազմել են անշարժ գույքի առքուվաճառքը, 26.3%-ը՝ նվիրաբերությունը, 0.5%՝ փոխանակությունը: Անշարժ գույքի օտարման գործարքների գրեթե մեկ երրորդը՝ 32.1%-ը կատարվել են Երևանում: Իսկ օտարման գործարքների 32.4%-ի օբյեկտ են հանդիսացել բազմաբնակարան շենքերի բնակարանները: 2015թ.-ի առաջին եռամսյակում անշարժ գույքի օտարումների թիվը 2014թ.-ի չորրորդ եռամսյակի համեմատությամբ նվազել է 27.5%-ով, իսկ 2014թ.-ի առաջին եռամսյակի համեմատությամբ՝ 9.1%-ով:

Երևանում անշարժ գույքի առքուվաճառքի գործարքների 62.3%-ը կազմել են բազմաբնակարան շենքերի բնակարանները: ՀՀ-ում բնակարանների առքուվաճառքի ընդհանուր գործարքների թիվը 2015թ.-ի առաջին եռամսյակում կազմել է 2354, որոնցից 1493-ը կատարվել են Երևանում: Մայրաքաղաքում 2015թ.-ի առաջին եռամսյակում բնակարանների առքուվաճառքի գործարքների թիվը 2014թ.-ի չորրորդ եռամսյակի համեմատությամբ նվազել է 43.9%-ով և 34.5%-ով՝ 2014թ.-ի առաջին եռամսյակի համեմատությամբ:

2015թ.-ի առաջին եռամսյակում Երևանում բնակարանների գները դրամային արտահայտությամբ մեկ տարվա ընթացքում գործնականում փոփոխություն չեն կրել,

իսկ դոլարային արտահայտությամբ գները նվազել են 14%-ով: Մարզերում բնակարանների գների փոփոխությունը նույն միտումներն ունի:

Իրերի վիճակը այդքան էլ լավ չէ նաև մասնավոր տների առքուվաճառքի գործում: Այսպես, 2015թ.-ի առաջին եռամսյակում գրանցվել է մասնավոր տների առքուվաճառքի 964 գործարք՝ որից՝ 265-ը Երևանում, իսկ 699-ը՝ մարզերում: Մասնավոր տների առքուվաճառքի գործարքների թիվը 2015թ.-ի առաջին եռամսյակում 2014թ.-ի չորրորդ եռամսյակի համեմատությամբ նվազել է 35.4%-ով, ընդ որում՝ Երևանում անկումը կազմել է 40%, իսկ մարզերում՝ 33.4%:

Տարեկան կտրվածքով մասնավոր տների առքուվաճառքի գործարքների թիվը նվազել է 18.9%-ով, Երևանում՝ 8.9%-ով, մարզերում՝ 22.1%-ով: Դրամային արտահայտությամբ գները գործնականում մնացել են անփոփոխ: Այս ամենը վկայում է, որ նշված ժամանակահատվածում ՀՀ-ում անշարժ գույքի նկատմամբ պահանջարկը նվազել է [58, էջ 4]:

2.2. Ռիսկերի գնահատումը Հայաստանի Հանրապետության շինարարության ոլորտում

Ռիսկերը բնութագրվում են որպես ակտիվների և կամ եկամուտների չնախատեսված փոփոխություն (տատանողականություն) [96, էջ 10]: Գոյություն ունեն ռիսկերի առաջացման երկու աղբյուր՝ գործարարությունը և ֆինանսները:

Գործարարության ռիսկերն առաջանում են ընկերության ամենօրյա գործողությունների ընթացքում և ներառում են այն ռիսկերը, որոնք առաջանում են տնտեսական միջավայրից կամ ի հայտ են եկել որոշումների կայացման արդյունքում: Ֆինանսական ռիսկերը առաջանում են ֆինանսական շուկաներում կատարվող գործողությունների արդյունքում:

Ռիսկերի կառավարման ընթացքում բացահայտվում, գնահատվում և կառավարվում են դրանք: Ռիսկերի կառավարման հիմնական գործիքներից մեկը <<Ռիսկի արժեքային արտահայտության>> (որն անգլերեն Value at Risk հասկացության թարգմանությունն է, և այսուհետ աշխատանքում կօգտագործվի ՌԱՎ հապավման տեսքով) գնահատումն է (չափումը):

Շինարարության ոլորտում ռիսկերի գնահատման նպատակով մեր կողմից հաշվարկվել են շինարարության ոլորտում հնարավոր ռիսկերը՝ ՌԱԱ մեթոդաբանության հիման վրա, ինչպես նաև, հաշվի առնելով շինարարության ոլորտի զարգացման տարբեր սցենարները, տնտեսաչափական մոդելների հիման վրա հաշվարկվել են հնարավոր ազդեցության աստիճանները տվյալ ոլորտի հետագա զարգացման վրա:

ՌԱԱ-ը ցույց է տալիս շուկայական նորմալ պայմաններում վստահության տվյալ միջակայքի շրջանակներում և նշված ժամանակահատվածում առավելագույն կորստի չափը: ՌԱԱ-ը ամենաառանցքային վիճակագրական գործիքն է, որը կիրառվում է տարբեր կազմակերպությունների կողմից: ՌԱԱ հաշվարկը միտված է ակտիվի ապագա արժեքի որոշմանը [86]:

ՌԱԱ որոշման մեթոդաբանությունը ներառում է երեք գործոն՝

1. ժամանակահատվածը՝ որը կախված է դիտարկվող իրավիճակից (օրինակ, Բազելյան փաստաթղթերով այն ընդունվում է 10 օր, Risk Mertics մեթոդաբանությամբ՝ 1 օր),

2. հավաստիության (վստահելիության) մակարդակը, որը ռիսկի ընդունելի մակարդակն է (Բազելյան փաստաթղթերով այն կազմում է 99%, Risk Mertics համակարգում՝ 95%),

3. բազային արժույթը, որով չափվում է ՌԱԱ ցուցանիշը [98]:

ՌԱԱ-ը՝ հավանականային մեթոդ է գնահատելու համար պորտֆելի արժեքի առավելագույն կորստի չափը եկամուտների բաշխման տրված մեթոդի դեպքում: Այլ կերպ ասած ՌԱԱ մեթոդաբանությունը հնարավորություն է տալիս ստանալու հետևյալ հարցի պատասխանը՝ քանի տոկոս հավանականությամբ կորուստները կգերազանցեն տրված սահմանը՝ որոշակի ժամանակահատվածում և քանի տոկոս հավանականությամբ՝ չեն գերազանցի:

ՌԱԱ-ը հաշվարկվում է 1%, 5% և 10% հավանականությունների դեպքում:

Մեր կողմից իրականացվող հետազոտության համար ՌԱԱ մեթոդաբանությամբ իրականացված հաշվարկները պատասխանում են հետևյալ հարցին՝ 1 կամ 5 տոկոս

հավանականությամբ որքանով կփոփոխվեն շինարարության ոլորտի թողարկման ծավալները:

ՌԱԱ մեթոդաբանությամբ հաշվարկման ժամանակ կիրառվում է հետևյալ բանաձևը՝

$$\text{ՌԱԱ} = (E(R) - z \times \delta) \times \text{թողարկման ծավալ [95, էջ 175]}:$$

որտեղ $E(R)$ -ը՝ դիտարկվող ժամանակահատվածում շինարարության ոլորտի աճի միջին տեմպն է,

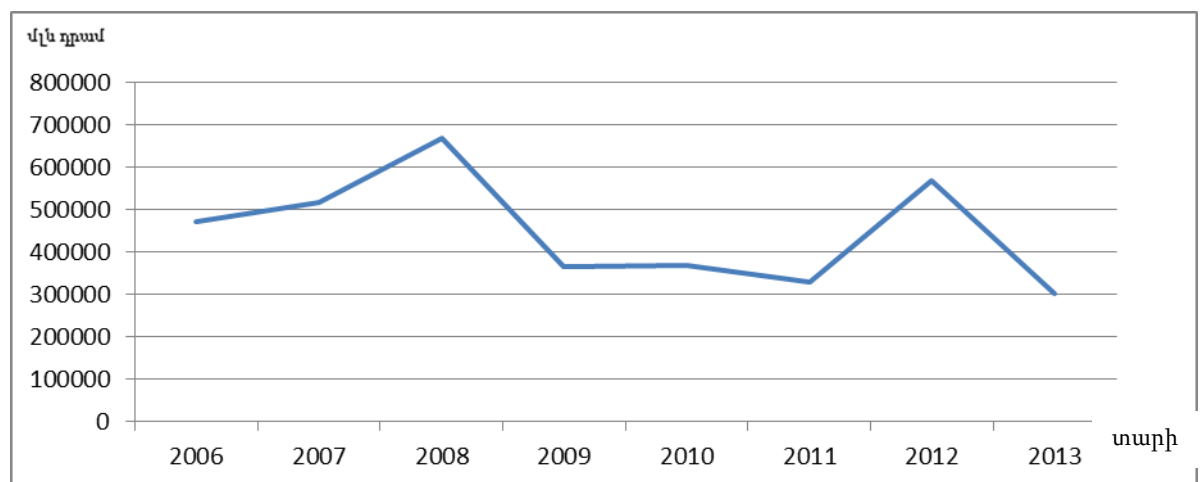
z -ը՝ վստահելիության միջակայքին համապատասխան բնորոշ գործակիցն է,

δ -ն՝ շինարարության ոլորտի աճի տեմպի ստանդարտ շեղումն է,

թողարկման ծավալը՝ շինարարության ոլորտում թողարկման ծավալն է՝ ըստ հետազոտության համար ընտրված տարիների:

Հաշվարկման համար մեր կողմից ընտրվել է 2006-2013 թվականների ժամանակահատվածը:

Դիտարկվող ժամանակահատվածում շինարարության տեմպերը ունեցել են հետևյալ տեսքը՝

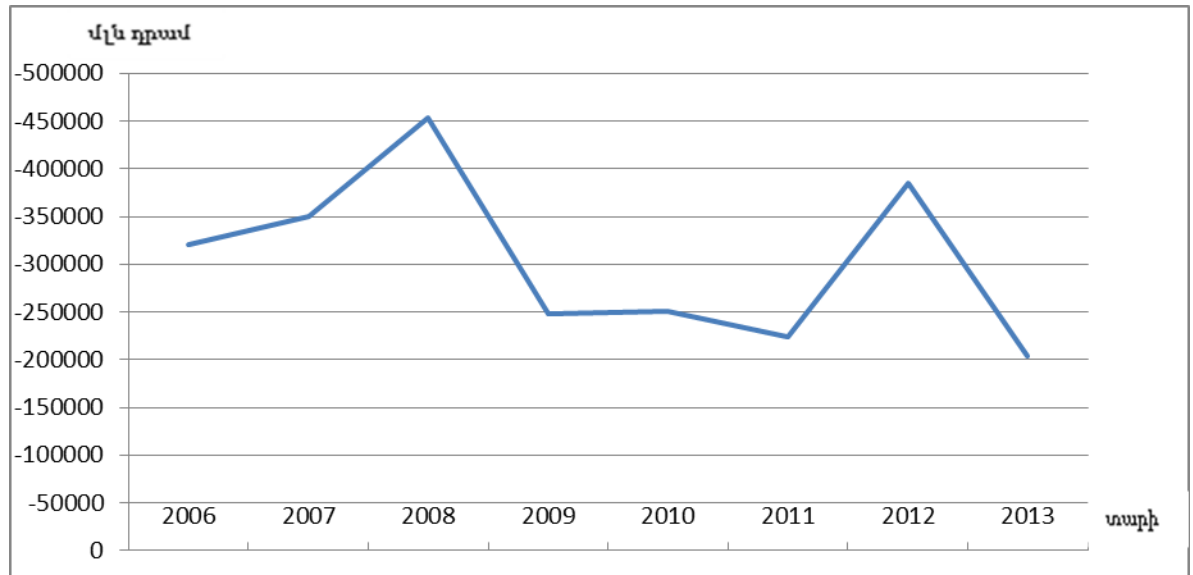
Գծանկար 2.8. Հիմնական միջոցների գործարկումը ընթացիկ գներով, մլն դրամ¹⁴

Ինչպես երևում է գծանկար 2.8-ից դիտարկող ժամանակահատվածում հիմնական միջոցների գործարկման ծավալները 2006-2008թթ.-ին հասել են իրենց

¹⁴ Տվյալները վերցված են www.armstat.am [110] կայքից:

առավելագույն կետին, իսկ 2008-2013թթ. ընթացքում նվազել են կազմելով 2006թ. մակարդակի 63.8%-ը:

Հիմնական միջոցների գործարկման ծավալների վրա եթե կիրառենք ՌԱԱ մեթոդաբանությունը կստանանք հետևյալ պատկերը (գծանկար 2.9)՝

Գծանկար 2.9. Հիմնական միջոցների գործարկման ժամանակ հնարավոր ռիսկերի հաշվարկ ՌԱԱ մեթոդաբանության միջոցով, մլն դրամ¹⁵

ՌԱԱ մեթոդաբանությամբ հաշվարկներն արվել են 95% վստահության միջակայքում: Դա նշանակում է, որ գծանկար 2.9-ում պատկերված արդյունքները վկայում են, որ ըստ տարիների ինչպես է փոխվել հնարավոր կորուստների ծավալները: 95% վստահության միջակայքում արված հաշվարկները ցույց են տալիս, որ 5% է հավանականությունը, որ կորուստները կգերազանցեն հաշվարկային տվյալները:

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում հիմնական միջոցների գործարկման ծավալների հնարավոր անկման մակարդակը կազմել է 67.9%:

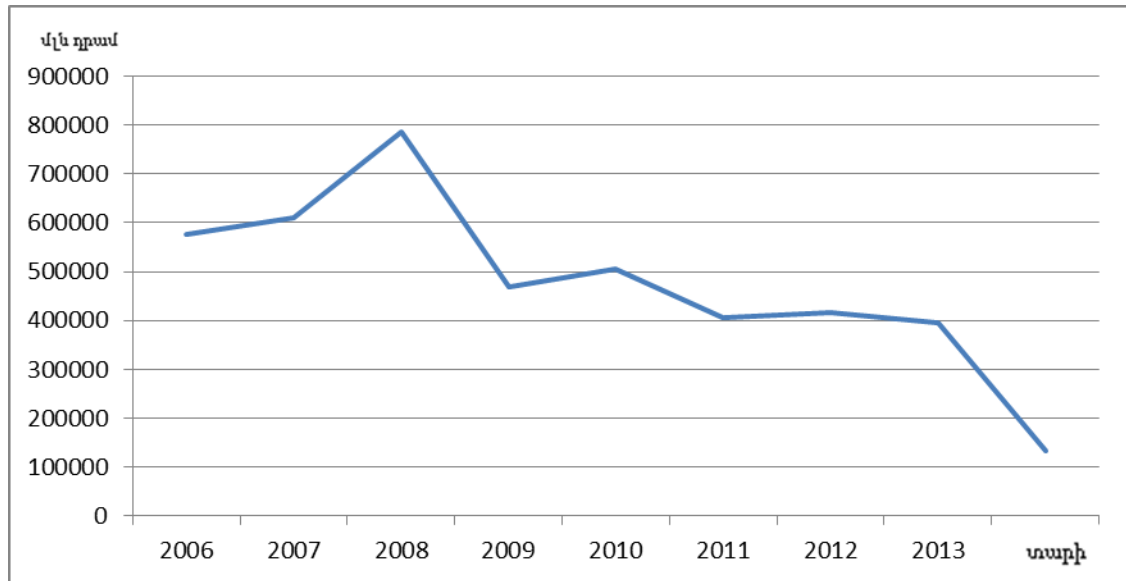
2013 թվականին 5% հավանականությամբ հիմնական միջոցների գործարկման ծավալների անկումը կգերազանցեր 204.1 մլրդ դրամը:

Այժմ ուսումնասիրենք շինմոնտաժային աշխատանքները:

Ինչպես երևում է գծանկար 2.10-ից դիտարկող ժամանակահատվածում հիմնական միջոցների գործարկման ծավալները 2006-2008թթ.-ին հասել են իրենց

¹⁵ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից:

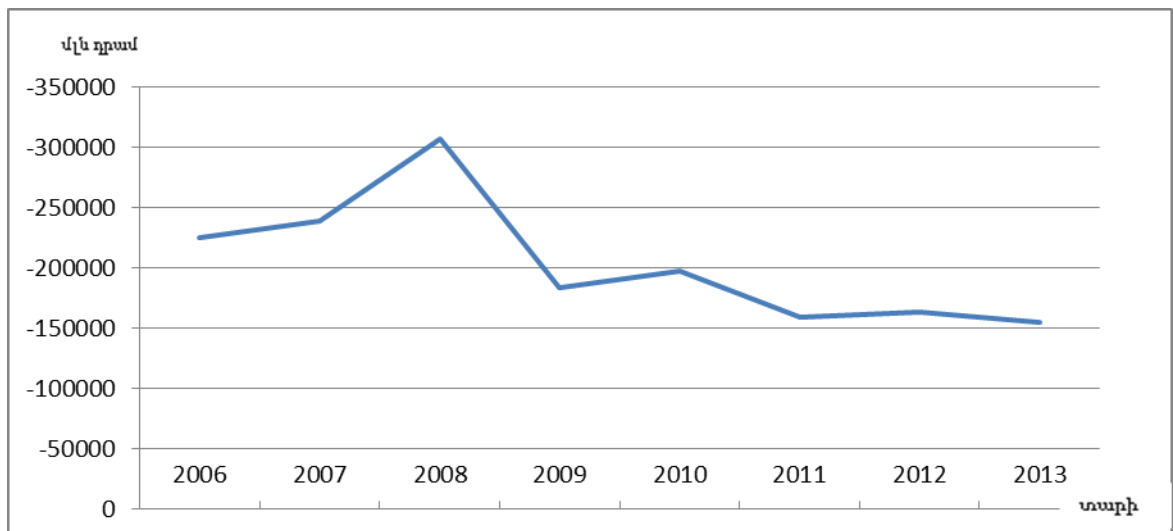
առավելագույն կետին, իսկ 2008-2013թթ. ընթացքում նվազել են կազմելով 2006թ. մակարդակի 68.8%-ը:

Գծանկար 2.10. Շինմոնտաժային աշխատանքները ընթացիկ գներով, մլն դրամ¹⁶

Շինմոնտաժային աշխատանքների հնարավոր ռիսկերը գնահատենք ՌԱԱ մեթոդաբանության օգնությամբ:

Հաշվարկային արդյունքները ներկայացված են գծանկար 2.11-ում:

Գծանկար 2.11. Շինմոնտաժային աշխատանքների իրականացման ժամանակ հնարավոր ռիսկերի հաշվարկը ՌԱԱ մեթոդաբանության միջոցով, մլն դրամ¹⁷

¹⁶ Տվյալները վերցված են www.armstat.am [110] կայքից:

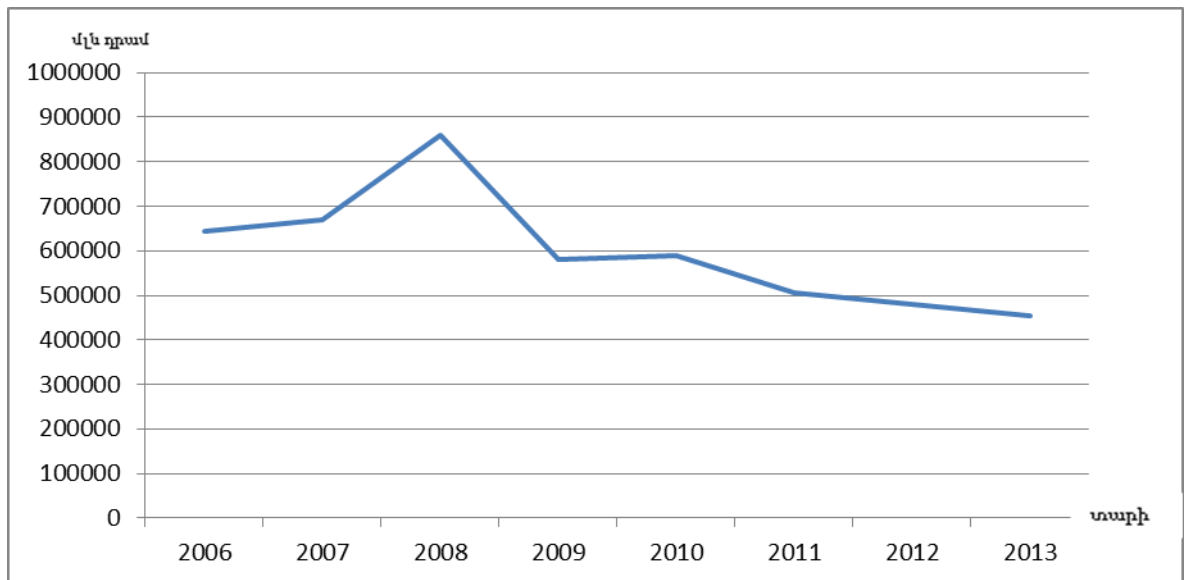
¹⁷ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից:

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ դիտարկվող ժամակահատվածում շինմոնտաժային աշխատանքների իրականացման ծավալների հնարավոր անկման մակարդակը կազմել է 39.1%:

2013 թվականին 5% հավանականությամբ շինմոնտաժային աշխատանքների իրականացման ծավալների անկումը կգերազանցեր 154.8 մլրդ դրամը:

Ուսումնասիրենք շինարարության ծավալները:

Ինչպես երևում է գծանկար 2.12-ից դիտարկող ժամանակահատվածում հիմնական միջոցների գործարկման ծավալները 2006-2008թթ.-ին հասել են իրենց առավելագույն կետին, իսկ 2008-2013թթ. ընթացքում նվազել են կազմելով 2006թ. մակարդակի 70%-ը:

Գծանկար 2.12. Շինարարության ծավալը ընթացիկ գներով, մլն դրամ¹⁸

Շինարարության ծավալների հնարավոր ռիսկերը գնահատենք ՌԱԱ մեթոդաբանության օգնությամբ, որտեղ ռիսկը գնահատվում է կորուստով:

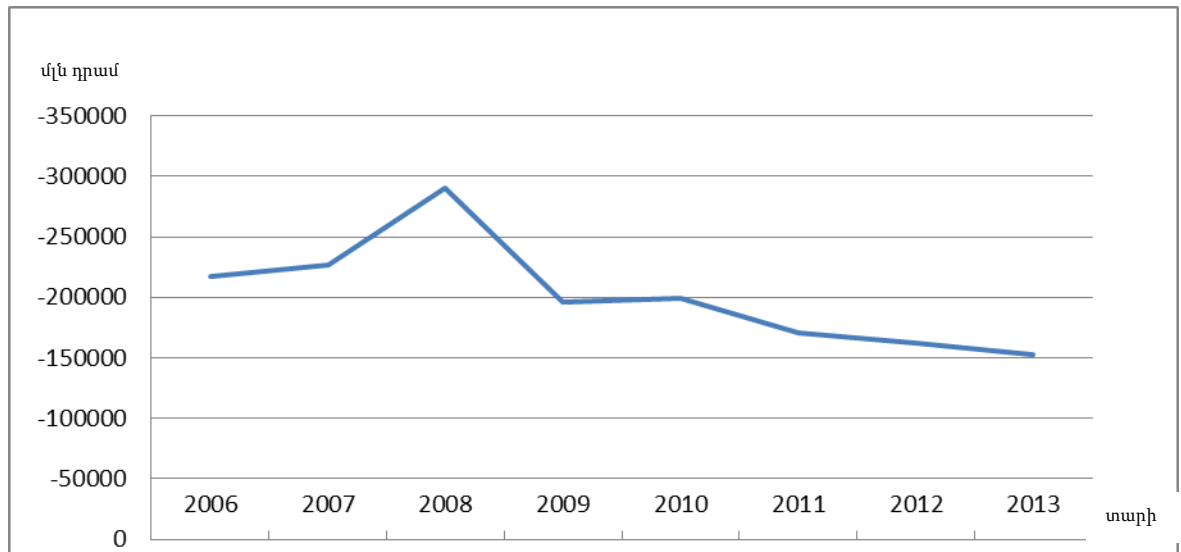
Հաշվարկային արդյունքները ներկայացված են գծանկար 2.13-ում:

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ դիտարկվող ժամակահատվածում շինարարության ծավալների հնարավոր անկման մակարդակը կազմել է 33.7%:

2013 թվականին 5% հավանականությամբ շինմոնտաժային աշխատանքների իրականացման ծավալների անկումը կգերազանցեր 153.05 մլրդ դրամը:

¹⁸ Տվյալները վերցված են www.armstat.am [110] կայքից:

Ամփոփելով ստացված արդյունքները կարող ենք փաստել, որ շինարարության ոլորտում ամենառիսկային գործունեությունը հիմնական միջոցների գործարկումն է, որտեղ կորուստների ծավալը կարող է գերազանցել 67.9%-ը:

Գծանկար 2.13. Շինարարության ծավալների հնարավոր ռիսկերի հաշվարկը ՌԱԱ մեթոդաբանության միջոցով, մլն դրամ¹⁹

Փորձենք գնահատել նաև բազմագործոն տնտեսաչափական մոդելը, որտեղ որպես կախյալ փոփոխական հանդես են գալիս շինարարության ծավալները, իսկ որպես անկախ փոփոխականներ՝ շինմոնտաժային աշխատանքների ծավալները և հիմնական միջոցների գործարկման ծավալները:

Տնտեսաչափական մոդելն ունի հետևյալ տեսքը՝

$$Y = K_1 \times X_1 + K_2 \times X_2 + C,$$

որտեղ,

Y-ը՝ շինարարության ծավալներն են,

X₁ - ը՝ հիմնական միջոցների շահագործման ծավալները,

X₂ - ը՝ շինմոնտաժային աշխատանքները,

K₁, K₂ - ը՝ համապատասխանաբար հիմնական միջոցների շահագործման ծավալների, շինմոնտաժային աշխատանքների սահմանային հակվածության գործակիցներն են ըստ շինարարության ծավալների,

C - ն՝ մոդելի ազատ անդամն է:

¹⁹ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից:

Նման մոդելի շրջանակներում կատարված հաշվարկները հնարավորություն են տալիս գնահատել հիմնական միջոցների շահագործման ծավալների և շինմոնտաժային աշխատանքների ազդեցության աստիճանը շինարարության ծավալների վրա: Խոսքն այն մասին է, որ հաշվարկների արդյունքում հնարավոր է պարզել, թե անկախ փոփոխականներից որ մեկը ինչ ծավալով և ինչ ուղղությամբ է ազդում անկախ փոփոխականի վրա:

Նման մոտեցման կիրառման արդյունքում, երբ վեր են հանվում ազդեցության հիմնական ուղիները հնարավոր է դառնում զարգացնել կանխատեսման և հնարավոր արդյունքների գնահատման մեխանիզմները, որոնք կարելի է համադրել ՌԱԱ մեթոդաբանությամբ իրականացված հաշվարկների արդյունքների հետ:

Տնտեսաչափական մոդելի հաշվարկման ժամանակահատված է ընտրվել 2006-2013թթ.: Հաշվարկն իրականացվել է նվազագույն քառակուսիների մեթոդով և ստուգվել է համապատասխան թեստերի առկայության դեպքում:

Հաշվարկման արդյունքները ներկայացված են աղյուսակ 2.26-ում:

Աղյուսակ 2.26

Մոդելի հաշվարկման արդյունքներ²⁰

Փոփոխական	Գործակից	Ստանդարտ սխալ	t-վիճ	Հավանականություն
Հիմնական միջոցների շահագործում	-0.091597	0.091286	-3.71245	0.0036
Շինմոնտաժային աշխատանքներ	1.040198	0.088482	11.75605	0.0001
Ազատ անդամ	97367.28	31567.57	3.084408	0.002
R2 = 0.98 F=27.91				

Աղյուսակ 2.26-ից երևում է, որ շինարարության ծավալների փոփոխությունը 98%-ով կարելի է բացատրել հիմնական միջոցների շահագործման, շինմոնտաժային աշխատանքների ծավալների փոփոխությամբ: Մյուս կողմից անկախ փոփոխականներից հիմնական միջոցների շահագործում փոփոխականի t-վիճ-ի հավանականությունը մեծ է 5%-ից հետևաբար չի հերքվում 0-ական հիպոթեզը: Ուստի

²⁰ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից Eviews 8.1 ծրագրային փաթեթի օգտագործմամբ:

հիմնական միջոցների շահագործում փոփոխականի ազդեցությունը շինարարության ծավալների վրա վիճակագրորեն նշանակալի չէ:

Շինմոնտաժային աշխատանքներ փոփոխականի t-վիճ-ի հավանականությունը փոքր է 5%-ից հետևաբար հերքվում է 0-ական հիպոթեզը: Ուստի շինմոնտաժային աշխատանքներ փոփոխականի ազդեցությունը շինարարության ծավալների վրա վիճակագրորեն նշանակալի է:

Հաշվարկման արդյունքում ստացված արդյունքները վկայում են այն մասին, որ միայն շինմոնտաժային աշխատանքներն ունեն նշանակալի ազդեցություն շինարարության ծավալների վրա, մինչդեռ հիմնական միջոցների շահագործման ծավալները նշանակալի ազդեցություն չունեն: Ստացված արդյունքները վկայում են, որ շինմոնտաժային աշխատանքների ծավալի մեկ մլն դրամով ավելացնելու դեպքում շինարարության ծավալներն աճում են 1.04 մլն դրամով:

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ շինարարության այն ցուցանիշը, որն ամենառիսկայինն է, նշանակալի ազդեցություն չունի շինարարության ծավալների վրա: Այլ կերպ ասած ՌԱԱ մեթոդաբանությամբ ամենաբարձր արդյունք գրանցած ոլորտը 0-ական ազդեցություն ունի շինարարության ծավալների վրա:

ԳԼՈՒԽ III. ՌԻՍԿԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ

3.1. Ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների պրակտիկան

Հայաստանի Հանրապետությունում

Տնտեսական ռիսկերի առաջացման ուսումնասիրության, ռիսկերի գնահատման և չեզոքացման անհրաժեշտությունն այժմ ընդգծվում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության կողմից ընդունվող բազմաթիվ փաստաթղթերում:

Այսպես, վերջին տարիների համար ընդունված ՀՀ կառավարության գործունեության ծրագրերն անդրադառնում են և՛ մակրոտնտեսական և՛ միկրոտնտեսական ռիսկերի նվազեցման անհրաժեշտությանը:

Վերջին տարիներին՝ ՀՀ կառավարության 2013 թվականի մայիսի 16-ի N 515-Ա [18, 113] և 2014 թվականի մայիսի 19-ի N 511-Ա որոշումներով [19, 113] հաստատված Հայաստանի Հանրապետության կառավարության ծրագրերը, գործարար և ներդրումային միջավայրի բարելավման տեսանկյունից, մասնավորապես, կարևորում են վարչարարական ընթացակարգերի պարզեցումն ու տեսչական բարեփոխումների շրջանակներում իրականացվող աշխատանքները, որոնց նպատակն է ամբողջությամբ ներդնել ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների համակարգ և կիսով չափ կրճատել տեսչական մարմինների թիվը:

Նշված մոտեցումը հատկապես կարևոր է, եթե հաշվի առնենք, որ «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքում 2002թ.-ից 2011թ.-ը ընկած ժամանակահատվածում 14 անգամ փոփոխվել և լրացվել է հոդված 2-ը՝ «Ստուգումներ իրականացնող պետական մարմինները», որի արդյունքում ստուգումներ իրականացնելու լիազորություններով է օժտվել 25 պետական մարմին (նախարարություններ և այլ պետական մարմիններ)²¹:

²¹ Դրանք են՝ ՀՀ արդարադատության նախարարությունը, ՀՀ տրանսպորտի և կապի նախարարությունը, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարությունը, ՀՀ բնապահպանության նախարարությունը, ՀՀ էներգետիկայի և բնական պաշարների նախարարությունը, ՀՀ տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարությունը, ՀՀ կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեն (ներկայումս այն ընդգրկված է ՀՀ ֆինանսների նախարարության կազմում), ՀՀ կառավարությանն առընթեր միջուկային անվտանգության կարգավորման պետական կոմիտեն, ՀՀ պետական հրդեհային հսկողության մարմինները, ՀՀ պետական հիգիենիկ և հակահամաճարակային հսկողության ծառայությունը, Կենսաթոշակային ապահովության

Հարկային և մաքսային համակարգերի բարեփոխումների տեսանկյունից նույնպես որդեգրվել է հարկային հսկողության արդյունավետության բարձրացումը՝ ռիսկային տնտեսավարող սուբյեկտների նկատմամբ տարբերակված մոտեցումների կիրառման ճանապարհով:

ՀՀ կառավարության ծրագրի իրագործման արտաքին ռիսկերը կայանում են նրանում, որ ներկայումս համաշխարհային տնտեսությունում տեղի ունեցող գործընթացները (և հատկապես զարգացած Եվրոպական երկրները, Ճապոնիան և ԱՄՆ-ը) դեռևս չեն գտնում տնտեսության խորքային խնդիրների լուծման միասնական ճիշտ մոտեցումներ: Այլ երկրներում տնտեսական զարգացման ռիսկերը հիմնականում կդրսևորվեն՝ առաջատար երկրներում զարգացման հնարավոր սցենարներից ածանցվելով:

Տնտեսական հիմնախնդիրների հետ մեկտեղ աշխարհը թևակոխել է նաև տարածաշրջանային ռազմական հակամարտությունների, ներքաղաքական անկայությունների, ինչպես նաև հարևանների հետ քաղաքական հակադրությունների փուլ: Ընդ որում, եթե դրանք խիստ ընգծված են արաբական աշխարհի երկրների համար, ապա երրորդ գործոնի առկայությունը նաև ներհատուկ է մեր տարածաշրջանին:

Համաշխարհային տնտեսությունում չլուծված հիմնախնդիրների հետ մեկտեղ տարածաշրջանում մեծացել են ռազմական հակամարտությունների և հաճախ դրանց հետ զուգակցվող ներքաղաքական կայունության վտանգները: Վերջին ժամանակահատվածում հատկապես սրված հարաբերություններն ԱՊՀ տարածաշրջանում, միաժամանակ արագացող ինտեգրման պայմաններում, էապես բարձրացրել են անորոշության մակարդակը: Գործոնների նման համադրումն էական ռիսկեր է առաջացնում տնտեսական աճի ապահովման համար:

ոլորտում ՀՀ կառավարության լիազորած պետական կառավարման մարմինը, ՀՀ ֆինանսների նախարարությունը, ՀՀ լեզվի պետական տեսչությունը, ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայությունը, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության ջրային տնտեսության պետական կոմիտեն, ՀՀ ազգային անվտանգության ծառայությունը, ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարությունը, ՀՀ առողջապահության նախարարությունը, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը, ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությունը, ՀՀ կառավարությանն առընթեր քաղաքացիական ավիացիայի գլխավոր վարչությունը, ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովը, լիցենզավորող պետական մարմինները, ՀՀ քաղաքաշինության նախարարությունը, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության սննդամթերքի անվտանգության պետական ծառայությունը:

Համաշխարհային տնտեսական աճի բացասական դրսևորումները Հայաստանի տնտեսության վրա կարող է ազդել հետևյալ ուղիներով՝

- գործընկեր երկրներում տնտեսական աճի տեմպերի դանդաղումը կհանգեցնի մեր երկրի արտահանման ապրանքների նկատմամբ պահանջարկի շարունակական անկման, ինչպես նաև մետաղների գների շարունակական անկման հետևաբար Հայաստանի արտահանման աճի տեմպերի դանդաղումը կզսպի ՀՆԱ-ի աճի տեմպերը,

- Ռուսաստանի տնտեսության աճի տեմպերը՝ կախված թե՛ գլոբալ տնտեսության բացասական զարգացումներից, թե՛ տարածաշրջանային հակադրությունների սրացումից, թե՛ տարածաշրջանային ինտեգրացիայի ծրագրված տեմպի փոփոխությունից, կարող են էապես դանդաղել: Արդյունքում, դեպի Հայաստան ներհոսող կապիտալ ներդրումները, գործոնային եկամուտները և տրանսֆերտները կկրճատվեն՝ հանգեցնելով նաև ՀՆԱ-ի ծրագրում ներկայացված աճի սցենարից ավելի ցածր մակարդակի ձևավորմանը,

- էներգակիրների համաշխարհային գների 2014 թվականի անկման պարագայում, ՀՀ ներմուծման գների հնարավոր բարձրացումը միջնաժամկետ հեռանկարում Հայաստանի տնտեսավարողների համար կհանգեցնի ծախսերի աճի, ինչը միջնաժամկետում կարող է զսպող ազդեցություն ունենալ թողարկման ծավալների՝ հետևաբար ՀՆԱ աճի տեմպերի վրա:

Վերը նշված ռիսկերի նյութականացման և ՀՆԱ-ի՝ նպատակադրվածից ցածր ցուցանիշների ձևավորման դեպքում կկրճատվեն Հայաստանի Հանրապետության կառավարության ռեսուրսները ծրագրային թիրախներն ապահովելու գործում: Ընդ որում, ՀՆԱ-ի՝ կանխատեսվածից ցածր մակարդակի ձևավորման չափը կախված կլինի ինչպես այն բանից, թե նշված ռիսկերից որոնք կիրականանան, այնպես էլ դրանց դրսևորման չափից:

Ուստի կառավարությունը ջանքերը կկենտրոնացնի Հայաստանի տնտեսության կայունության պահպանման և ներքին ռեսուրսների առավել օպտիմալ օգտագործման միջոցով տնտեսական զարգացման ապահովման վրա: Այդ դեպքում, հավանական է, որ առաջարկվող նոր լուծումները կարող են տարբերվել թե՛ արդեն իսկ գոյություն

ունեցող ինստիտուցիոնալ լուծումներից, թե՛ այլ երկրներում համանման լուծումներից, և թիվ Հայաստանի տվյալ ոլորտում այդ պահին առկա յուրահատկություններից [18, մաս 3.6 և 19, մաս 3]:

Հայաստանի Հանրապետությունում գործունեություն իրականացնող առևտրային կազմակերպություններում ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների համակարգը ներդրվեց «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքում 2011 թվականի հունիսի 23-ի ՀՕ-243-Ն օրենքով [26] կատարված լրացմամբ, որով սահմանվեց ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների համակարգը և ստուգումների պլանավորումը, ինչպես նաև ստուգումների իրականացման ժամկետները:

Օրենքով սահմանվեց նաև, որ ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների համակարգը ստուգում իրականացնող մարմինների կողմից ստուգումների պլանավորման նպատակով իրականացվող միջոցառումների համալիրն է:

Ըստ վերը նշված օրենքի սահմանման՝ ռիսկը տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության արդյունքում մարդու կյանքին, առողջությանը, շրջակա միջավայրին, պետության, իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց գույքային շահերին, բնական և էներգետիկ պաշարների խնայողությանը վնաս հասցնելու հավանականությունն է՝ հաշվի առնելով այդ վնասի ծանրության աստիճանը:

Ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների համակարգի միջոցով ստուգում իրականացնող մարմինը ստուգումները պետք է նպատակաուղղի դեպի այն ոլորտները և վերահսկման օբյեկտները, որոնք առավել ռիսկային են: Այդպիսի ստուգումները պլանավորելու նպատակով ստուգում իրականացնող մարմինը մշակում է տվյալ ոլորտում տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ռիսկայնության աստիճանը որոշող չափանիշները, որոնք պետք է ներառեն տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության ոլորտի ռիսկը և (կամ) տնտեսավարող սուբյեկտի անհատական ռիսկերի հանրագումարը:

Ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների մեթոդաբանությունը և ռիսկայնությունը որոշող չափանիշների ընդհանուր նկարագիրը հաստատվում է Հայաստանի

Հանրապետության կառավարության կողմից, իսկ դրանց հաշվարկման և գնահատման կարգը հաստատում է ստուգում իրականացնող պետական մարմինը:

Ստուգում իրականացնող մարմինը վարում է տվյալների բազա, որը ներառում է տեղեկատվություն իր վերահսկման ոլորտում գործող բոլոր տնտեսավարող սուբյեկտների և ռիսկայնության աստիճանը որոշող չափանիշներով վերջիններիս տրված գնահատականի վերաբերյալ: Ընդ որում, ՀՀ կառավարությունը հաստատում է ստուգում իրականացնող պետական մարմինների միջև տնտեսավարող սուբյեկտների վերաբերյալ իրենց տվյալների բազաներում առկա տեղեկատվության փոխանակման կարգը:

Ըստ ռիսկայնության աստիճանը որոշող չափանիշների գնահատման՝ տնտեսավարող սուբյեկտները դասակարգվում են հետևյալ երեք խմբերից որևէ մեկում՝ ա) բարձր ռիսկայնության, բ) միջին ռիսկայնության և գ) ցածր ռիսկայնության:

Ստուգում իրականացնող մարմինը բարձր ռիսկայնության խմբում ընդգրկում է իր կողմից ստուգման ենթակա տնտեսավարող սուբյեկտների մինչև քսան տոկոսը՝ ըստ ռիսկայնության աստիճանի նվազման:

Ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների տարեկան ծրագիրը կազմվում է՝ հաշվի առնելով տնտեսավարող սուբյեկտների ռիսկայնությունը, և այն պետք է ներառի հետևյալ տեղեկությունները՝

- 1) ստուգման ենթակա տնտեսավարող սուբյեկտների լրիվ անվանումները,
- 2) յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտում անցկացված վերջին ստուգման ավարտի ամսաթիվը,
- 3) յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտի ռիսկայնությունը,
- 4) յուրաքանչյուր ստուգման անցկացման ժամանակահատվածը:

Ստուգումների տարեկան ծրագիրը կազմվում է հետևյալ համամասնությամբ՝

- 1) բարձր ռիսկայնության խմբում ընդգրկված տնտեսավարող սուբյեկտները կազմում են տվյալ տարում ստուգման ենթակա տնտեսավարող սուբյեկտների առնվազն յոթանասուն տոկոսը.

2) ցածր ռիսկայնության խմբում ընդգրկված տնտեսավարող սուբյեկտները կազմում են տվյալ տարում ստուգման ենթակա տնտեսավարող սուբյեկտների առավելագույնը հինգ տոկոսը:

Ստուգում իրականացնող պետական մարմինները հաստատում են ստուգումների տարեկան ծրագիրը մինչև ստուգումներին նախորդող տարվա դեկտեմբերի 1-ը:

Գործընթացի հրապարակայնությունն ապահովելու համար յուրաքանչյուր տարվա հունվարի 20-ը ստուգում իրականացնող մարմնի ինտերնետային կայքում պարտադիր տեղադրվում է նաև վերջինիս կողմից նախորդ տարվա ընթացքում անցկացված ստուգումների և ուսումնասիրությունների վերաբերյալ հաշվետվությունը, որում նշվում է հաշվետու ժամանակաշրջանում ստուգված և (կամ) ուսումնասիրված յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտի մասին տեղեկությունները, նրանց մոտ անցկացված ստուգումների և ուսումնասիրությունների քանակի և հիմքերի վերաբերյալ:

Միևնույն պետական մարմնի կողմից միևնույն տնտեսավարող սուբյեկտում ստուգումները՝ կախված տնտեսավարող սուբյեկտի ռիսկայնության աստիճանից, կարող են իրականացվել հետևյալ հաճախականությամբ՝

1) բարձր ռիսկայնության սուբյեկտների մոտ՝ ոչ ավելի հաճախ, քան տարին մեկ անգամ.

2) միջին ռիսկայնության սուբյեկտների մոտ՝ ոչ ավելի հաճախ, քան 3 տարին մեկ անգամ.

3) ցածր ռիսկայնության սուբյեկտների մոտ՝ ոչ ավելի հաճախ, քան 5 տարին մեկ անգամ:

Օրենքով նախատեսված են նաև մի շարք դեպքեր, երբ գործունեության ռիսկայնությունից կախված՝ ստուգումների վերը նշված հաճախականությունը չի պահպանվում: Այդ դեպքերից մեկը վերաբերում է քաղաքաշինության ոլորտին, մասնավորապես, երբ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքաշինության նախարարության կողմից իրականացվում են ստուգումներ քաղաքաշինության բնագավառը կարգավորող օրենսդրությամբ նախատեսված բարձր կամ բարձրագույն

ռիսկայնության շինարարության օբյեկտներում [26, հոդված 4-ի 3.1. կետի 6)-րդ ենթակետ]: Այս դեպքերում ստուգումներն իրականացվում են ավելի հաճախ:

Բոլորովին վերջերս՝ 2014 թվականի դեկտեմբերի 17-ին ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից ընդունվեց «Տեսչական մարմինների մասին» ՀՀ օրենքը, որտեղ ևս զգալի նշանակություն է տրվում գործադիր իշխանության համակարգում գործող տեսչական մարմինների կողմից իրականացվող ստուգումների ընթացքում տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ռիսկայնության հայտնաբերմանը և վերահսկմանը:

Այսպես, վերը նշված օրենքում «ռիսկ» հասկացությունը տրված է բավականաչափ լայն. ռիսկը՝ տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության արդյունքում մարդու կյանքին, առողջությանը, շրջակա միջավայրին, պետության, իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց գույքային շահերին, բնական և էներգետիկ պաշարների խնայողությանը վնաս հասցնելու հավանականությունն է՝ հաշվի առնելով այդ վնասի ծանրության աստիճանը [45]:

Ռիսկի գնահատումը տնտեսավարող սուբյեկտների ռիսկայնությունը որոշելու, վերլուծելու և գնահատելու ամբողջական գործընթացն է՝ հիմնված ռիսկի աստիճանը որոշող չափանիշների և չափորոշիչների վրա [45]:

Տեսչական մարմինների գործունեության սկզբունքների շարքում, հրապարակայնության, թափանցիկության, անկողմնակալության հետ մեկտեղ, ամրագրված է ըստ ռիսկայնության առաջնորդվելու սկզբունքը, որը նշանակում է, որ տեսչական մարմինը ռեսուրսները նպատակաուղղում է դեպի այն ոլորտներն ու տնտեսավարող սուբյեկտները, որոնք առավել ռիսկային են [45, հոդված 4]:

Օրենքը սահմանում է, որ տեսչական մարմնի կողմից իր գործունեության կատարողականի գնահատման առնվազն հետևյալ չափորոշիչները հաշվարկվում և հրապարակվում են տեսչական մարմնի պաշտոնական կայքէջում և պետք է հասանելի լինեն հանրությանը՝

- վերահսկողություն իրականացնող մարմնի գործունեության հիմնական նպատակին հասնելու մակարդակը,
- առավել ռիսկային բնագավառներում փոփոխությունների առկայությունը,

➤ տեսչական մարմնի վերահսկման երեքից հինգ բարձր ռիսկային ոլորտներում իրավիճակի փոփոխությունը,

➤ բարձր ռիսկային տնտեսավարող սուբյեկտներում և ստուգման օբյեկտներում ստուգումների քանակը՝ ստուգումների ընդհանուր քանակի համեմատությամբ,

➤ ստուգումների տարեկան ծրագրում ընդգրկված և ըստ անհրաժեշտության իրականացված ստուգումների քանակական հարաբերակցությունը,

➤ ռիսկերի գնահատման, պլանավորման և վերլուծման համար հատկացված ֆինանսական միջոցները և մարդկային ռեսուրսները [45, հոդված 11]:

«Տեսչական մարմինների մասին» ՀՀ օրենքով (հոդված 14) պահանջվում է նաև վերահսկողության, տեղեկատվության փոխանակման և կառավարման էլեկտրոնային համակարգի ստեղծում, որը պետք է ներառի յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտի և վերահսկողության օբյեկտի ընդհանուր տվյալները, ինչպես նաև տեղեկատվություն համապատասխան ռիսկի խմբում ընդգրկված լինելու, պլանավորված և անցկացված ստուգումների վերաբերյալ և վերահսկողության հետ կապված (այդ թվում՝ տնտեսավարող սուբյեկտների և սպառողների համար նախատեսված) այլ տեղեկատվությունը: Հանրության համար բաց է և անվճար էլեկտրոնային տեղեկատվությունը ներառելու է նաև ռիսկի չափանիշները, ստուգաթերթերը և ստուգումների տարեկան ծրագրերը:

«Քաղաքաշինության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով (Հոդված 10¹) «Քաղաքաշինության բնագավառում կառավարման պետական լիազորված մարմնի իրավասությունը» ՀՀ քաղաքաշինության նախարարությանը վերապահված է Հայաստանի Հանրապետության տարածքում քաղաքաշինական գործունեության պետական տեսչական վերահսկողությունը, որը պետք է իրականացվի օրենքով սահմանված կարգով [47, 111]:

2014 թվականին շինարարության ոլորտում ներդրվեց ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների գործընթացը, որի նպատակով ընդունվեց համապատասխան մեթոդաբանությունը և սահմանվեցին ռիսկայնության չափանիշները [28, 111]:

«Հայաստանի Հանրապետության քաղաքաշինության նախարարության աշխատակազմի քաղաքաշինական պետական տեսչության կողմից իրականացվող ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների մեթոդաբանությունը և ռիսկայնությունը որոշող չափանիշների ընդհանուր նկարագիրը հաստատելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշման ընդունման նպատակն է ՀՀ քաղաքաշինության նախարարության աշխատակազմի քաղաքաշինական պետական տեսչության ինտեգրումը ՀՀ կառավարության կողմից նախաձեռնած տեսչական բարեփոխումների գործընթացներին, որի արդյունքում կներդրվի ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների իրականացման ընթացակարգ:

Նշենք, որ մինչև այդ համակարգի ներդրումը ՀՀ քաղաքաշինության նախարարության աշխատակազմի քաղաքաշինական պետական տեսչությունը տարեկան 800-1200 կառուցապատողների մոտ իրականացնում էր ընթացիկ և ըստ անհրաժեշտության ստուգումներ՝ առանց հաշվի առնելու ռիսկի գործոնը, քաղաքաշինական գործունեությունը կանոնակարգող օրենսդրության, քաղաքաշինական և նորմատիվատեխնիկական փաստաթղթերի խախտման հավանականությունն ու դրանց հնարավոր բացասական հետևանքները [114]: Ստուգումների պլանավորման հիմք էր հանդիսանում տեսչությունում հաշվառված՝ համայնքների ղեկավարների կողմից տրամադրած շինարարության թույլտվությունները և կառուցապատողների կողմից ներկայացված շինարարական աշխատանքները սկսելու վերաբվերյալ թիվ 5 ձևի տեղեկանքները, ինչպես նաև պետական բյուջեով և ներդրումային այլ ծրագրերով նախատեսված շինարարական աշխատանքների ծավալները: Ընդ որում, ստուգումները պլանավորելիս հաշվի չէր առնվում քաղաքաշինական օբյեկտների տեսակները, ըստ ռիսկայնության կատեգորիաների, ինչպես նաև քաղաքաշինական գործունեություն իրականացնող սուբյեկտների կողմից նախկինում կատարված օրենսդրության պահանջների խախտումները, դրանց պարբերականությունը, վերացմանն ուղղված գործողությունները և տնտեսական գործունեությունը բնութագրող այլ ցուցանիշները:

Որոշման կարգավորման առարկան է «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» Հայաստանի

Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության 2011 թվականի հունիսի 23-ի ՀՕ-243-Ն օրենքի կիրարկումն ապահովող միջոցառումների ցանկը հաստատելու մասին» ՀՀ վարչապետի 2011 թվականի սեպտեմբերի 6-ի N 830 – Ա որոշմամբ հաստատված հավելվածի 1-ին կետի պահանջների իրականացումը:

Որոշումը նպատակ ունի կանոնակարգել ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների իրականացումը և դրանով իսկ ապահովել տեսչական նոր համակարգի ներդրումն ու դրա արդյունավետությունը: Որոշման ընդունման արդյունքում քաղաքաշինության ոլորտում ռիսկի գնահատումը կկատարվի տվյալ կառուցապատողի կողմից կառուցվող օբյեկտի ստուգման միջոցով, իսկ որպես գնահատվող սուբյեկտ կդիտարկվի կառուցապատողը, որի գնահատականը կձևավորվուի իր և տվյալ օբյեկտում քաղաքաշինական գործունեություն իրականացնող մնացած սուբյեկտների (նախագծող, փորձաքննություն, շինարարական աշխատանքներ, տեխնիկական և հեղինակային հսկողություն իրականացնող կազմակերպությունների) գործունեության գնահատականներից:

Շինարարության ոլորտում ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների մեթոդաբանությամբ կանոնակարգվում են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքաշինության նախարարության աշխատակազմի քաղաքաշինական պետական տեսչության (այսուհետ՝ քաղաքաշինական պետական տեսչություն)՝ կողմից իրականացվող ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների համակարգի կիրառման հետ կապված հարաբերությունները:

Շինարարական օբյեկտի ռիսկի գնահատումը կատարվում է օբյեկտների տեսակի և շինարարական օբյեկտում քաղաքաշինական գործունեություն իրականացնելու համար սահմանված կարգով ներկայացված թիվ 5 տեղեկանքում նշված քաղաքաշինական սուբյեկտների (այսուհետ՝ գնահատվող սուբյեկտ)՝ կառուցապատողի, նախագծող, փորձաքննություն, շինարարական աշխատանքներ, տեխնիկական և հեղինակային հսկողություն իրականացնող կազմակերպությունների ռիսկայնության գնահատականի հանրագումարից:

Քաղաքաշինական պետական տեսչության տեսանկյունից շինարարական օբյեկտի ռիսկը՝ տվյալ օբյեկտում շինարարության (քանդման) ընթացքում մարդկանց և շրջակա միջավայրի անվտանգության, առողջության և կենսագործունեության վրա բացասական ազդեցություն թողնելու հավանականությունն է, հաշվի առնելով ազդեցության վնասի աստիճանը:

Գնահատվող օբյեկտի ռիսկը ձևավորվում է ոլորտային և անհատական ռիսկերից: Ոլորտային ռիսկը հաշվարկելիս, կախված քաղաքաշինական օբյեկտների տեսակներից, կիրառվում են համապատասխան ոլորտային ռիսկի գործակիցներ:

Անհատական ռիսկը պարունակում է 2 բաղադրիչ: Գնահատվող օբյեկտի ռիսկը (**Ռ**) հավասար է ոլորտային ռիսկի համապատասխան գործակցի (**Գ**) ու տվյալ օբյեկտի անհատական ռիսկի առաջին բաղադրիչի (**Ռ₁**) արտադրյալի և տվյալ օբյեկտի անհատական ռիսկի երկրորդ բաղադրիչի (**Ռ₂**) գումարին, որն ունի առավելագույնը **3000** միավոր ընդհանուր կշիռ:

$$\mathbf{R} = \mathbf{G} \times \mathbf{R}_1 + \mathbf{R}_2$$

Գնահատվող օբյեկտների ոլորտային ռիսկը որոշվում է ըստ հետևյալ քաղաքաշինական օբյեկտների տեսակների՝ ցածր (I կատեգորիա), միջին (II կատեգորիա), միջինից բարձր (III կատեգորիա), բարձր (IV կատեգորիա) և բարձրագույն (V կատեգորիա) ռիսկայնության օբյեկտներ:

Ցածր ռիսկայնության օբյեկտներ (I կատեգորիա) են համարվում Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2002 թվականի փետրվարի 2-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում շինարարության թույլտվության և քանդման թույլտվության կարգը հաստատելու մասին» N 91 որոշման հավելված N 2-ով սահմանված՝ շինարարության թույլտվություն չպահանջող օբյեկտները: Նշված դասակարգման մեջ են՝ շենքերի և շինությունների ընթացիկ նորոգման, տարածքների բարեկարգման և մի շարք այլ շինարարական աշխատանքները, որոնց կատարման համար շինարարության թույլտվություն չի պահանջվում: Ընթացիկ նորոգման աշխատանքներն ապահովում են շենքերի, շինությունների, ինժեներական սարքավորումների, ինչպես նաև դրանց առանձին մասերի սխտեմատիկ

պահպանումն ու շահագործման որակը և ներառում են վնասվածքների ու անսարքությունների վերացման կանխարգելիչ միջոցառումները:

Նշված՝ ցածր ռիսկայնության նորոգման աշխատանքները ներառում են՝ շենքերի հիմքերի, պատերի և սյուների, միջնորմների, տանիքների և ծածկերի, միջհարկային ծածկերի և հատակների, լուսամուտների, դռների ու դարպասների, սանդուղքների և սանդղամուտքերի վերանորոգումը և մասերի փոխարինումը, ներքին հարդարման աշխատանքները, ջեռուցման, օդափոխման սարքերի նորոգումը և կարգավորումը, ջրամատակարարման և կոյուղու, էլեկտրալուսավորման և կապի սարքերի փոխարինումը և նորոգումը:

Շինարարական աշխատանքները, որոնք չեն պահանջում թույլտվություն, ներառում են՝ ջրմուղ-կոյուղու կառուցվածքների (ցանցեր, խողովակաշարեր և արմատուրա, հորեր, ջրաբաշխման ու հիդրոտեխնիկական կառուցվածքներ՝ պատվարներ, ամբարտակներ, ջրանցքներ և ջրային հորատանցքներ, մաքրման կառուցվածքներ, խողովակաշարեր ու ամրանաձողեր), գազափոխադրման և գազամատակարարման, երկաթուղային և ավտոմոբիլային ճանապարհների նորոգման, ինչպես նաև որոշ հատվածների փոխարինման աշխատանքները:

Շենքերի և շինությունների ներքին հարդարման աշխատանքներն ապահովում են ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված դեպքերում շինարարական աշխատանքները ոչ լրիվ կազմով իրականացնելիս նոր կառուցված շենքերի ներքին հարդարումը, ինչպես նաև գոյություն ունեցող շենքերի ներքին հարդարման լրիվ վերափոխումը կամ վերականգնումը: Դրանք ներառում են, մասնավորապես, պատերի և առաստաղների սվաղումը, ներկումը, ինչպես նաև գիպսե սալիկներով երեսապատումը, պատերի պաստառապատումը, կախովի առաստաղների տեղադրումը, հատակների ցեմենտապատումը և ծածկույթի պատրաստումը և մի շարք այլ աշխատանքներ:

Շինարարության թույլտվություն չպահանջող բարեկարգման աշխատանքներն ապահովում են տարածքների կանաչապատումը, ծառատնկումը, ինչպես նաև բարեկարգման տարրերի վերականգնումը, նորոգումն ու փոխարինումը: Բարեկարգման աշխատանքները ներառում են՝ շենքերին ու շինություններին հարակից բակային տարածքների կանաչապատումը, մայթերը և շենքերը շրջափակող

սալահատակների փոխարինումը, մայթերի առանձին եզրաքարերի ուղղումը, վերաշարումը, փոխարինումը, փոքր ճարտարապետական ձևերի և բակային կառուցվածքների (ծածկարան, ճոճանակ, ցայտաղբյուր, խաղահրապարակ, նստարաններ, աղբարկղ և այլն) տեղադրումը, նորոգումն ու առանձին մասերի փոխարինումը, թեթև կոնստրուկցիաներով ցանկապատումը և դրանց փոխարինումը և այլն [20, 111]: Ցածր ռիսկայնության (I կատեգորիայի) օբյեկտների ոլորտային ռիսկի գործակիցը հավասար է 1-ի ($\Phi = 1,0$):

Միջին ռիսկայնության օբյեկտներ (II կատեգորիա) են համարվում Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2010 թվականի մայիսի 6-ի «Քաղաքաշինական փաստաթղթերի փորձաքննության իրականացման կարգը հաստատելու մասին» N 711-Ն որոշմամբ հաստատված կարգի 4-րդ և 25-րդ կետերով սահմանված օբյեկտները:

Միջին ռիսկայնության աստիճանի դասակարգում ունեցող օբյեկտների նախագծային փաստաթղթերի փորձաքննությունը կարող է փոխարինվել Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության և նորմատիվատեխնիկական փաստաթղթերի պահանջներին նախագծի համապատասխանության վերաբերյալ նախագիծը թողարկող աշխատանքների պատասխանատու կապալառուի գրավոր երաշխավորագրով, եթե նման պայման նախատեսված է նախագծային կապալի պայմանագրում:

Նշված երաշխավորագիրը կարող է կիրառվել պարզ փորձաքննության ենթակա հետևյալ օբյեկտների նախագծային փաստաթղթերի համար՝

- ոչ ձեռնարկատիրական (բացառությամբ պետական, համայնքային կամ բարեգործական ծրագրերի շրջանակներում իրականացվող) նպատակով կառուցվող 300 քմ ընդհանուր մակերեսը չգերազանցող՝ մինչև երկու վերգետնյա և մեկ ստորգետնյա հարկ ունեցող անհատական բնակելի տները (առանձնատները, մենատները) և դրանց օժանդակ նշանակության կառույցները,

- վերը նշված մակերեսն ու հարկայնությունը չգերազանցող բլոկավորված կառուցապատման բնակելի տները, առևտրի, հանրային սննդի և կենցաղային սպասարկման շենքերն ու շինությունները (բացառությամբ վառելիքի լիցքավորման կայանների), հյուրանոցները, հյուրանոցատիպ հանգրվանները, մոթելները,

գըոսաշրջային և ճամբարային բնակատեղիները, քեմփինգները, տարբեր տիպի գրասենյակները, կապի բաժանմունքները, արվեստանոցները, բաղնիքները և այլ գործառական օգտագործման շենքեր ներառող բազմաֆունկցիոնալ շենքերը,

- 1500 քմ ընդհանուր մակերեսը չգերազանցող՝ մինչև երկու վերգետնյա և մեկ ստորգետնյա հարկ (հարկերի բարձրությունը՝ ոչ ավելի, քան 3.0 մետր) ունեցող, սանիտարապահպանական գոտու կազմակերպում չպահանջող գյուղատնտեսական արտադրական նշանակության օբյեկտներից (ջերմոցները, դեզանոցները, չորանոցները) և պահեստային շենքերը (բացառությամբ՝ սննդամթերքի, քիմիական, պայթուցիկ, ճառագայթաակտիվ նյութերի, դեղորայքի պահեստների),

- շինարարության թույլտվություն պահանջող օբյեկտների վերակառուցման, կապիտալ նորոգման աշխատանքները, եթե դրանք չեն հանգեցնում շենքերի, շինությունների սեյսմակայունությունն ու հուսալիությունն ապահովող կոնստրուկցիաների փոփոխությանը, չեն վատթարացնում շինարարության օբյեկտների կոնստրուկտիվ և անվտանգության այլ բնութագրերը (ցուցանիշները),

- մինչև 5 մետր բարձրություն ունեցող ոչ հիմնական օբյեկտները, ինչպես նաև թենիսի կորտերը, բասկետբոլի և վոլեյբոլի հրապարակները, այլ սպորտային նշանակության բացօթյա հարթային կառույցները (առանց տրիբունաների)՝ անկախ դրանց չափերից [46, 111]:

Վերը թվարկված՝ միջին ռիսկայնության օբյեկտների ոլորտային ռիսկի գործակիցը հավասար է 1,25-ի (**Գ = 1,25**):

Միջինից բարձր ռիսկայնության օբյեկտներ (III կատեգորիա) են համարվում Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2010 թվականի մայիսի 6-ի «Քաղաքաշինական փաստաթղթերի փորձաքննության իրականացման կարգը հաստատելու մասին» N 711-Ն որոշմամբ հաստատված կարգի 9-րդ կետի 3-րդ ենթակետով և 24-րդ կետով սահմանված օբյեկտները:

Միջինից բարձր ռիսկայնության օբյեկտներ են համարվում պարզ փորձաքննություն պահանջող օբյեկտները, որը պարտադիր է քաղաքաշինական օբյեկտի ճարտարապետաշինարարական և արտաքին ու ներքին ինժեներական համակարգերի հուսալիության, կայունության, անվտանգության, ինչպես նաև

մարդկանց առողջության ապահովմանն ուղղված օրենսդրական և նորմատիվատեխնիկական փաստաթղթերի պահանջներին՝ նախագծային փաստաթղթերի համապատասխանությունը հավաստելու առումով: ՀՀ օրենսդրությամբ շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննություն չպահանջող ընդհանուր օգտագործման պետական ավտոմոբիլային ճանապարհների ու երկաթուղագծերի, ինչպես նաև դրանց մաս հանդիսացող արհեստական կառույցների (թունելներ, կամուրջներ և այլն) վերակառուցման և (կամ) հիմնանորոգման նախագծանախահաշվային փաստաթղթերը, եթե դրանք չեն հանգեցնում նշված օբյեկտների սեյսմակայունությունն ու հուսալիությունն ապահովող կոնստրուկցիաների փոփոխության կամ չեն վատթարացնում կոնստրուկտիվ և անվտանգության այլ բնութագրերը (ցուցանիշները), նույնպես պահանջում են պարզ փորձաքննություն [46, 111]: Այս կատեգորիայի օբյեկտների ոլորտային ռիսկի գործակիցը հավասար է 1,5-ի ($\Phi = 1,5$):

Բարձր ռիսկայնության օբյեկտներ (IV կատեգորիա) են համարվում Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2010 թվականի մայիսի 6-ի «Քաղաքաշինական փաստաթղթերի փորձաքննության իրականացման կարգը հաստատելու մասին» N 711-Ն որոշմամբ հաստատված կարգի 9-րդ կետի 2-րդ ենթակետով և 12-րդ կետով սահմանված օբյեկտները:

Բարձր ռիսկայնության օբյեկտները համալիր փորձաքննություն պահանջող օբյեկտներն են: Համալիր փորձաքննությունը պարտադիր կարգով իրականացվում է՝ քաղաքաշինական ծրագրային (տարածական պլանավորման) փաստաթղթերի, փորձարարական և բազմակի (կրկնակի) օգտագործման օբյեկտների նախագծային փաստաթղթերի, կառուցապատման նախագծերի և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 1998 թվականի դեկտեմբերի 21-ի «Բնակելի, հասարակական, արտադրական շենքերի ու շինությունների նախագծերի մշակման, համաձայնեցման, հաստատման և փոփոխման կարգը սահմանելու մասին» N 812 որոշման 2-րդ կետով հաստատված ցանկում ներառված հատուկ օբյեկտների և կարևորագույն նշանակություն ունեցող օբյեկտների նախագծային փաստաթղթերի նկատմամբ [46, 111]: Այս կատեգորիայի օբյեկտների գործակիցը հավասար է 1,75-ի ($\Phi = 1,75$):

Բարձրագույն ոիսկայնության օբյեկտներ (V կատեգորիա) են համարվում Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2010 թվականի մայիսի 6-ի «Քաղաքաշինական փաստաթղթերի փորձաքննության իրականացման կարգը հաստատելու մասին» N 711-Ն որոշմամբ հաստատված կարգի 9-րդ կետի 1-ին ենթակետով և 10-րդ կետով սահմանված օբյեկտները:

Բարձրագույն ոիսկայնության օբյեկտների համար պահանջվում է հատուկ համալիր փորձաքննություն: Հատուկ համալիր փորձաքննության ենթակա են հատկապես վտանգավոր և (կամ) տեխնիկապես բարդ օբյեկտների, ինչպես նաև երկու և ավելի պետությունների շահերին առնչվող քաղաքաշինական օբյեկտների նախագծային փաստաթղթերը՝ ՀՀ կառավարության որոշմամբ: Յուրաքանչյուր առանձին դեպքում տվյալ օբյեկտի փորձաքննությունն անցկացնում է ՀՀ կառավարության որոշմամբ ստեղծված ժամանակավոր փորձաքննական հանձնաժողովը, եթե այլ բան նախատեսված չէ միջազգային պայմանագրով: Ժամանակավոր փորձաքննական հանձնաժողովի կազմում պարտադիր կարգով ընդգրկվում է (ընդգրկվում են) քաղաքաշինության տվյալ բնագավառում փորձաքննության գործունեության լիցենզիա ունեցող անձը (անձինք), շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության, օրենքով նախագծային փաստաթղթերի փորձաքննություն անցկացնելու կամ դրանց վերաբերյալ եզրակացություն ներկայացնելու լիազորություն ունեցող շահագրգիռ մարմինները: Հատուկ համալիր փորձաքննությունը կարող է իրականացվել նաև միջազգային փորձագիտական մարմինների (կամ փորձագետների) ներգրավմամբ [46, 111]: Այս կատեգորիայի օբյեկտների գործակիցը հավասար է 2-ի (**Գ = 2,0**):

Առանձին շինարարական օբյեկտում գնահատվող սուբյեկտի անհատական ոիսկը (այսուհետ՝ անհատական ոիսկ) հաշվարկելիս հիմք են ընդունվում նրա կողմից նախկինում կատարված օրենսդրությամբ սահմանված պահանջների խախտումները, դրանց պարբերականությունը և վերացմանն ուղղված գործողությունները, ինչպես նաև տնտեսական գործունեությունը բնութագրող այլ ցուցանիշներ: Անհատական ոիսկը պարունակում է 2 բաղադրիչ՝ **Ռ₁** և **Ռ₂**:

Նշված առաջին բաղադրիչը (**Ռ₁**) օբյեկտում գնահատվող սուբյեկտների մոտ ռիսկային հիմնական չափանիշներով որոշված ռիսկայնության գնահատականն է, որը հաշվարկվում է ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով գնահատվող սուբյեկտների կողմից պետական համապատասխան մարմիններին ներկայացվող հաշվետվություններում և նախկինում իրականացված ստուգումների արդյունքներում առկա տեղեկատվության հիման վրա՝ դրանց անհատական չափանիշների ռիսկայնության գնահատականների հանրագումարով, որի առավելագույն կշիռը կազմում է **1000** միավոր:

Շինարարական օբյեկտում գնահատվող սուբյեկտի ռիսկային հիմնական չափանիշներով հաշվարկվող ռիսկայնության (առաջին բաղադրիչ) գնահատումը իրականացվում է ելնելով՝

- կառուցապատողի անհատական չափանիշների (առավելագույնը 250 միավոր),
- ճարտարապետաշինարարական նախագծային փաստաթղթեր մշակողներ և հեղինակային հսկողություն իրականացնողների անհատական չափանիշների (առավելագույնը 200 միավոր),
- ճարտարապետաշինարարական նախագծային փաստաթղթերի փորձաքննություն իրականացնողների անհատական չափանիշների (առավելագույնը 150 միավոր)
- կապալառուի անհատական չափանիշների (առավելագույնը 250 միավոր) և
- տեխնիկական հսկողություն իրականացնողի անհատական չափանիշների (առավելագույնը 150 միավոր) գնահատականներից:

Յուրաքանչյուր բաղադրիչի համար սահմանված է առանձին սանդղակ, որի հիմքում դրված է վերջին 3 տարիների համար առկա դեպքերի (կառուցված օբյեկտների, մշակված նախագծերի, իրականացված փորձաքննության, հայտնաբերված խախտումների) քանակը:

Վերը նշված մեթոդաբանության երկրորդ բաղադրիչը (**Ռ₂**) հաշվարկվում է քաղաքաշինական պետական տեսչության ստուգումների ընթացքում լրացված ստուգաթերթի հիման վրա իրականացված վարչարարության միջոցով՝ շինարարական օբյեկտում գնահատվող սուբյեկտների մոտ առկա վիճակի ռիսկայնության

գնահատականների հանրագումարով, որի առավելագույն կշիռը կազմում է **1000** միավոր:

Ստուգումներն իրականացվում են ստուգաթերթի հարցաշարում ընդգրկված հարցերի շրջանակներում: Գնահատվող օբյեկտում ստուգումն ավարտելուց հետո լրացված ստուգաթերթի արդյունքներով գնահատվում է պաշտոնատար անձանց և ստուգվող սուբյեկտների ռիսկայնության երկրորդ բաղադրիչը, որը կազմում է ստուգաթերթի այն հարցերի ռիսկային միավորների հանրագումարը, որոնց պահանջները գնահատվող սուբյեկտների կողմից խախտվել են և ստուգաթերթի համապատասխան սյունակում նշվել է «ոչ» պատասխանը՝ բացի համայնքի ղեկավարի գործունեությանը վերաբերող մասից:

Շինարարական օբյեկտների ռիսկայնության դասակարգումն իրականացվում է հետևյալ մեխանիզմով՝ առավելագույն հնարավոր ռիսկային միավորի մինչև 30 տոկոսը ստացած օբյեկտը դասակարգվում է ցածր ռիսկայնության խմբում, 31-ից մինչև 70 տոկոսը ստացած օբյեկտը՝ միջին ռիսկայնության խմբում, իսկ 71-ից մինչև 100 տոկոսը ստացած օբյեկտը ընդգրկվում է բարձր ռիսկայնության խմբում:

3.2. Շինարարության թույլտվությունների տրամադրման դյուրինացման բարեփոխումները և դրա հնարավորությունը Հայաստանի Հանրապետությունում

Դիտարկենք վերջին տարիների Doing Business ժողովածուներում հրապարակվող՝ շինարարության թույլտվությունների տրամադրման հետ կապված բարեփոխումների ընթացքը և այդպիսի թույլտվությունների տրամադրման իրավիճակը Հայաստանում, հարևան երկրներում, ինչպես նաև նախկին խորհրդային հանրապետություններում, ինչպես նաև այդ ուղղությամբ բարելավման ուղիները:

Վերջին տարիներին շինարարության թույլտվությունների տրամադրման բնագավառում իրականացված բարեփոխումների ընթացքը: Ըստ Doing Business տարեկան հրապարակվող ժողովածուների 2011-2012 թվականների ընթացքում շինարարության թույլտվությունների պարզեցման ոլորտում արձանագրվել են թվով 20

բարեփոխումներ, որոնց նկարագրությունը տեղ է գտել Doing Business 2013 ժողովածուի մեջ:

2012 թվականի ընթացքում շինարարության թույլտվությունների տրամադրման ոլորտում ամենանշանակալի բարեփոխումները տեղի են ունեցել Թայվանում և Չինաստանում:

Շինարարության թույլտվությունների տրամադրման ամենապարզեցված գործընթացը տեղի է ունենում Հոնկոնգում (Չինաստան), որտեղ ամբողջ գործընթացը կազմված է 6 գործողությունից և ավարտվում է 67 օրվա ընթացքում:

Երկրների շարքում 2005թ.-ից ի վեր Մակեդոնիան է իրականացրել հաջողված և լայնածավալ բարեփոխումներ շինարարության թույլտվությունների տրամադրման ոլորտում, իսկ տարածաշրջաններից Արևելյան Եվրոպան և Կենտրոնական Ասիան են համարվում բարեփոխումների առաջատարները:

«Մեկ պատուհանի» սկզբունքի ներդրումը կամ այդպիսի սկզբունքով գործող կազմակերպությունների գործունեության բարելավումը շինարարության թույլտվությունների տրամադրման ոլորտում վերջին 10 տարիների ընթացքում ամենատարածված բարեփոխումներն են:

Շինարարության ոլորտում կարգավորման հիմնական նպատակը հանրության անվտանգության ապահովումն է: Այս իմաստով, եթե շինարարության թույլտվությունների տրամադրման գործընթացը շատ է բարդացված կամ շատ ծախսատար է, ապա կառուցապատողները ձգտում են շինարարական աշխատանքներն իրականացնել առանց թույլտվության: Համաձայն առանձին գնահատականների զարգացող տնտեսություններում շինարարական նախագծերի 60-ից 80 տոկոսը նախաձեռնվում է առանց սահմանված կարգով թույլտվությունների ձևակերպման և պետական (իրավասու) մարմինների հետ համաձայնեցումների: Շինարարության կարգավորման մյուս նպատակն է ապահովել շինարարության արդյունաբերության, ուստի և ամբողջ տնտեսության կայունությունը: Վերջին հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ շինարարության արդյունաբերությունը ՏՀԶԿ երկրների տնտեսություններում կազմում է միջին հաշվով ՀՆԱ-ի 6,5%-ը: Այս ոլորտի կարգավորման հստակ մեխանիզմները թույլ են տալիս երաշխավորել

անվտանգության այնպիսի ստանդարտներ, որոնք անհրաժեշտ են բնակչությանը, միևնույն ժամանակ շինարարության թույլտվությունների տրամադրման գործընթացը դարձնելով արդյունավետ, թափանցիկ և մատչելի:

Doing Business-ի տարեկան հրապարակումներում ներառելու համար շինարարության թույլտվությունների տրամադրման դյուրինությունը չափելու նպատակով օգտագործվում են մի շարք ցուցանիշներ՝ միջին կամ փոքր ձեռնարկությունների կողմից առևտրային շինություն կառուցելու, ներառյալ՝ ջրամատակարարման, ջրահեռացման ցանցին և ֆիքսված հեռախոսային գծին միանալու համար անհրաժեշտ համաձայնություններ ստանալու գործընթացների թիվը, դրանք ստանալու համար անհրաժեշտ ժամանակն ու արժեքը: Աղյուսակ 3.1-ում ներկայացված է այն երկրների ցանկը, որտեղ 2012 և 2014 թվականներին շինարարության թույլտվություններ ստանալու գործընթացը գնահատվել է որպես լավագույնը և վատագույնը:

Աղյուսակ 3.2-ում ներկայացված են 2014 թվականին շինարարության թույլտվությունների տրամադրման լավագույն և վատագույն գործընթացն ապահովող 10 երկրներում գոյություն ունեցող այն բաղադրիչները (գործողությունների թիվը, պահանջվող ժամանակը և թույլտվություն ստանալու արժեքը), որոնք հաշվի են առնվում շինարարության թույլտվությունների տրամադրման ամփոփ ցուցանիշը հաշվարկելիս:

Բոլոր երկրների շարքում համապատասխան երկրի տեղը որոշելու համար հաշվի են առնվում մինչև առևտրային տարածքի շինարարությունը, շինարարության ընթացքում և շինարարության ավարտից հետո իրականացվող բոլոր տեսակի ստուգումների անցկացման և հավաստագրերի (սերտիֆիկատների) ձեռքբերման համար անհրաժեշտ ընթացակարգերը: 2012 թվականին 185, իսկ 2014 թվականին 189 երկրների միջև հետազոտության համադրելիությունն ապահովելու տեսանկյունից ընդունվում է, որ տարածքը տեղաբաշխված է խոշոր արդյունաբերական քաղաքին հարող մասում (շրջանում), այլ ոչ թե առանձնացված տնտեսական կամ արդյունաբերական գոտիներում, և օգտագործվելու է ընդհանուր բնույթի (սովորական) գործունեություն ծավալելու համար:

**Շինարարության թույլտվությունների ձեռքբերման ոլորտում
լավագույն և վատագույն գործընթաց սահմանած երկրները՝
2012 և 2014 թվականներին [92, էջ 60, 94, էջեր 167-230]**

2012 թվական			
Լավագույն	Տեղը	Վատագույն	Տեղը
Հոնկոնգ, Չինաստան	1	Չերնոգորիա	176
Սինգապուր	2	Ադրբեջան	177
Վրաստան	3	Ռուսաստանի Դաշնություն	178
Մարշալյան կղզիներ	4	Սերբիա	179
Սենտ Վինսենտ և Գրենադիններ	5	Տաջիկստան	180
Նոր Զելանդիա	6	Չինաստան	181
Բահրեյն	7	Հնդկաստան	182
Դանիա	8	Ուկրաինա	183
Թայվան, Չինաստան	9	Ալբանիա ¹	185
Գրենադա	10	Էրիթրեա ¹	185
2014 թվական			
Լավագույն	Տեղը	Վատագույն	Տեղը
Հոնկոնգ, Չինաստան	1	Փղոսկրե Ափ	180
Սինգապուր	2	Արգենտինա	181
Վրաստան	3	Բոսնիա և Հերցեգովինա	182
Արաբական Միացյալ Էմիրություններ	4	Կամբոջա	183
Դանիա	5	Հնդկաստան	184
Թայվան	6	Աֆղանստան	185
Բահրեյն	7	Սերբիա	186
Գերմանիա	8	Լիբիա ¹	189
Իրաք	9	Սիրիայի Արաբական Հանրապետություն ¹	189
Մարշալյան կղզիներ	10	Էրիթրեա ¹	189

Ծանոթագրություն. երկրների տեղերը բաշխված են ըստ առևտրային տարածք կառուցելու համար անհրաժեշտ օրենսդրությամբ սահմանված գործընթացների թվի, դրա համար անհրաժեշտ ժամանակի և թույլտվությունների ձևակերպման արժեքի միջին ցուցանիշի:

¹ Ալբանիան, Էրիթրեան, Լիբիան և Սիրիայի Արաբական Հանրապետությունն այն երկրներն են, որտեղ թույլտվությունների տրամադրման պրակտիկան չի կիրառվում և որտեղ կառուցապատող մասնավոր կազմակերպությունների համար սահմանափակումներ են դրված օրենսդրությամբ սահմանված կարգով շինարարության թույլտվություններ ստանալու համար: Այդ պատճառով էլ տվյալ երկրները գտնվում են շարքի վերջում:

2014 թվականին շինարարության թույլտվությունների տրամադրման լավագույն գործընթացն ապահովող 10 առաջին երկրների և վատագույն 10 երկրների առանձին ցուցանիշները [94, էջեր 167-230]

Երկրները	Շինարարության թույլտվությունների տրամադրման				Գործարարությա ն դյուրինությունը (տեղը բոլոր երկրների շարքում)
	տեղը	գործողու- թյունների թիվը	ժամանակը (օր)	արժեքը (%- ով շինության արժեքի նկատմամբ)	
Լավագույն ցուցանիշները					
Հոնկոնգ, Չինաստան	1	5	66	0.4	3
Սինգապուր	2	10	26	0.3	1
Վրաստան	3	8	68.5	0.3	15
Արաբական Միացյալ Էմիրություններ	4	10	44	0.2	22
Դանիա	5	7	64	2.3	4
Թայլանդ	6	7	113	0.1	26
Բահրեյն	7	11	60	0.2	53
Գերմանիա	8	8	96	1.1	14
Իրաք	9	8	119	0.3	156
Մարշալյան կղզիներ	10	11	42	2.5	139
Վատագույն ցուցանիշները					
Փղոսկրե Ափ	180	23	347	1.0	147
Արգենտինա	181	21	341	3.5	124
Բոսնիա և Հերցեգովինա	182	15	179	19.7	107
Կամբոջա	183	20	652	6.7	135
Հնդկաստան	184	25.4	185.9	28.2	142
Աֆղանստան	185	11	323	57.4	183
Սերբիա	186	16	264	25.7	91
Լիբիա	189	չի կի- րառվում	չի կի- րառվում	չի կիրառվում	188
Սիրիայի Արաբական Հանրապետություն	189	չի կի- րառվում	չի կի- րառվում	չի կիրառվում	175
Էրիթրեա	189	չի կի- րառվում	չի կի- րառվում	չի կիրառվում	189

2011թ.-ի հունիսից մինչև 2012թ.-ի հունիսն ընկած ժամանակահատվածում, ըստ հետազոտության արդյունքների, 20 երկրներում բարեփոխումներ են իրականացվել, որոնց նպատակն է պարզեցնել շինարարության թույլտվությունների ձեռքբերման գործընթացը: Վեց այլ երկրներում ավելացել է այդ գործընթացի տևողությունը և արժեքը: Արևելյան Ասիայի և Խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանի, Լատինական

Ամերիկայի և Կարիբյան կղզիների, եկամուտների բարձր մակարդակ ունեցող ՏՀԶԿ, ինչպես նաև Սահարայից հարավ գտնվող Աֆրիկայի 4-ական երկրներ իրականացրել են այս ոլորտի ամենախորքային բարեփոխումները: Բարեփոխումներ իրականացրած մյուս երեք երկրներն Արևելյան Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջանից են, իսկ մեկը՝ Հարավային Ասիայի: Աղյուսակ 3.3-ում ներկայացված է բարեփոխումների հակիրճ բովանդակությունը:

Աղյուսակ 3.3

2011-2012 թվականների ընթացքում շինարարության թույլտվությունների տրամադրման ոլորտում բարեփոխումներ իրականացրած երկրները և բարեփոխումների բովանդակությունը [92, էջ 61]

Բարեփոխումը	Երկիրը	Հիմնական բովանդակությունը
Ընթացակարգերի պարզեցում (արդիականացում)	Բուրունդի, Չինաստան, Կոստա-Ռիկա, Նիդերլանդներ, Պանամա, Պերու, Պորտուգալիա, Ռուսաստանի Դաշնություն	Բուրունդիում, օրինակ, վերացվել է առողջապահության նախարարության թույլտվությունը ստանալու անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև նվազեցվել է գետտեխնիկական հետազոտությունների իրականացման արժեքը:
Թույլտվություն ստանալու համար ներկայացված հայտերի քննարկման ժամկետների նվազեցում	Բենին, Բուրունդի, Հունաստան, Հնդկաստան, Մալայզիա, Նորվեգիա, Պորտուգալիա	Հնդկաստանում տեղական իշխանությունների համար ներդրվել է խիստ ժամկետային սահմանափակում շինարարության թույլտվությունները քննարկելու համար:
Մեկ պատուհանի սկզբունքի ներդրում կամ դրա գործունեության բարելավում	Բրունեյ-Դարասալամ, Մալայզիա, Թայվան, Չինաստան	Թայվանում և Չինաստանում ներդրվել է ռիսկի վրա հիմնված, ինքնակարգավորվող ստուգումների համակարգ, ինչպես նաև բարելավվել են շինարարության թույլտվությունների մեկ պատուհանի սկզբունքով տրամադրման գործնական հնարավորությունները:
Վճարումների չափի նվազեցում	Կոնգոյի Հանրապետություն, Գվինեա, Չերնոգորիա	Կոնգոյի Հանրապետությունում նվազեցվել է շինությունն առաջին անգամ գրանցելու (շինության առաջնային գրանցման) արժեքը:
Համակարգչային կամ առցանց ծառայությունների մատուցում	Կոստա-Ռիկա, Նիդերլանդներ	Նիդերլանդներում միավորվել են մի քանի թույլտվությունները՝ մեկ փաստաթղթում և ներդրվել է թույլտվություն ստանալու համար դիմումների ներկայացման առցանց համակարգը:
Ռիսկի վրա հիմնված որոշումների կայացում	Գվատեմալա, Թուրքիա	Գվատեմալայում ներդրվել է շինարարության թույլտվությունների տրամադրման ռիսկի վրա հիմնված համակարգը:

Վերջին 8 տարիների ընթացքում 17 երկրներում նախաձեռնվել է շինարարության թույլտվությունների վերաբերյալ ռիսկի վրա հիմնված որոշումների

կայացման բարեփոխում, որոնց մասին տեղեկությունները նույնպես ներկայացված են աղյուսակ 3.3-ում²²: Այսպես, Թայվանի մայրաքաղաք Թայփեյում 2012 թվականի սկզբին ներդրվեց մեկ պատուհանի սկզբունքը, որը կիրառվում է և՛ շինարարությունը սկսելուց առաջ, և՛ այն ավարտելուց հետո ընկած ժամանակահատվածում պահանջվող փաստաթղթերի համար:

Ի լրումն այդ համակարգի, բարեփոխումներ իրականացնող որոշ երկրների իշխանությունները նոր կանոններ են սահմանել անկախ ստուգողների կողմից ստուգումների իրականացման համար: Այս հանգամանքը շինարարություն իրականացնող կազմակերպություններին թույլ է տալիս անկախ ստուգումներ կազմակերպել ոչ ավելի քան 5 հարկ ունեցող առևտրային շենքերի շինարարության ընթացքում, որոնց շինարարությունը քիչ ռիսկային է համարվում: Նման բարեփոխումների արդյունքում շինարարության թույլտվություն ստանալու համար բացառվեց 14 ընթացակարգ և խնայվեց 31 օր:

2013-2014 թվականներին շինարարության թույլտվությունների տրամադրման բնագավառում բարեփոխումներ են իրականացվել 16 երկրներում: Դրանց մեծ մասը Եվրոպայի, Կենտրոնական Ասիայի և Հասարակածից հարավ գտնվող Աֆրիկայի երկրներն են: Շինարարության թույլտվությունների տրամադրման գործընթացն արդիականացվել է Զիբոթիում և Գանայում, իսկ Մադագասկարում և Սենեգալում նվազեցվել է թույլտվությունների տրամադրման համար պահանջվող ժամանակահատվածը: Մալիում նվազեցվել է տեխնիկական ուսումնասիրությունների համար պահանջվող ժամանակահատվածը: Ռուանդայում վերացվել են հողի սեփականության իրավունքի ձեռքբերման համար պահանջվող վճարները, իսկ հողը վարձակալության իրավունքով տրամադրելու գործընթացը պարզեցվել է:

Վերջին երկու տարիներին շինարարության թույլտվությունների տրամադրման ոլորտում ամենածավալուն բարեփոխումներն իրականացվել են Խորվաթիայում (աղյուսակ 3.4):

²² Ավելի մանրամասն վերլուծությունը ներկայացված է 92, էջ 60-63-ում:

2013-2014 թվականների ընթացքում շինարարության թույլտվությունների տրամադրման ոլորտում բարեփոխումներ իրականացրած երկրները և բարեփոխումների բովանդակությունը [94, էջ 43]

Բարեփոխումը	Երկիրը	Հիմնական բովանդակությունը
1	2	3
Թույլտվություն ստանալու համար ներկայացված հայտերի քննարկման ժամկետների նվազեցում	Ալբանիա, Խորվաթիա, Զիբուֆի, Գանա, Լիտվա, Սենեգալ, Մադագասկար, Թայլանդ	Լիտվայում նվազեցվել է (ժամկետ է սահմանվել) հատուկ ճարտարապետական փաստաթղթերի տրամադրման համար, ինչը թույլ է տվել կրճատել շինարարության թույլտվություն ստանալու ժամկետը 42 օրից մինչև 21 օր: Մադագասկարում ներդրվել է համակարգչային համակարգ <<մեկ պատուհանի>> սկզբունքով, որի արդյունքում թույլտվությունները տրամադրվում են 45 օրում՝ նախկին 90 օրվա փոխարեն:
Ընթացակարգերի պարզեցում (արդիականացում)	Ալբանիա, Բրունեյ-Դարասալամ, Զիբուֆի, Գանա, Մադագասկար, Մալի, Ռուանդա	Զիբուֆիում ներդրվել է շինարարության թույլտվությունների հայտերի քննարկման եռաքայլ գործընթաց: Գանայում պարտադիր է համարվել բոլոր թույլտվությունների ու սերտիֆիկատների ներկայացումը շինարարության թույլտվություն ստանալու հայտի ներկայացման ժամանակ:
Շինարարության նոր կանոնների ներդրում	Ալբանիա, Խորվաթիա, Լիտվա, Մոնտենեգրո, Նեպալ	Ալբանիայում ընդունվել է տարածքային պլանավորման մասին նոր օրենք, ըստ որի հողի նկատմամբ իրավունքը և շինարարության թույլտվությունը միավորվում է մեկ փաստաթղթում՝ շինարարության զարգացման թույլտվությունում: Խորվաթիայում <<Քաղաքաշինության մասին>> օրենքում կատարված փոփոխությունները և Տարածքային պլանավորման մասին նոր օրենքը թույլ են տալիս շինարարության թույլտվություն ստանալ՝ մինչև կոմունալ ծառայություններից օգտվելու համար վճարումներ կատարելը:
Շինարարության փորձաքննության գործընթացի բարելավում	Կոսովո, Նեպալ, Պուերտո-Ռիկո (ԱՄՆ)	Կոսովոյում ներդրվել է փորձաքննության նոր սխեմա և վերջնական փորձաքննությունը դարձել է ավելի հեշտ, քանի որ փորձաքննության արդյունքում տրվող հաստատումները (ժամկետները) բաժանվել են մի քանի փուլի: Պուերտո-Ռիկոյում (ԱՄՆ-ի տարածքում) թույլ է տրվել ընտրել և վարձել համապատասխան որակավորում ունեցող մասնագետի և փորձաքննություն իրականացնողի, որը կտրամադրի հակահրդեհային անվտանգության վերաբերյալ խորհրդատվություն և կտրամադրի հակահրդեհային և շրջակա միջավայրի համար անվտանգության սերտիֆիկատները:
Վճարումների չափի նվազեցում	Խորվաթիա, Ռուանդա, Տաջիկստան	Ռուանդայում վերացվել է հողի սեփականության իրավունքի ձեռքբերման համար պահանջվող վճարը: Տաջիկստանում նվազեցվել է ճարտարապետական պլանավորման հատկացման համար վճարի չափը:
Համակարգչային կամ առցանց ծառայությունների մատուցում	Նեպալ	Նեպալում ներդրվել է շինարարության թույլտվությունների տրամադրման առցանց համակարգը:

Քաղաքաշինության մասին օրենքում կատարված փոփոխությունները և Տարածքային պլանավորման մասին օրենքը, որոնք կիրառվում են 2014 թվականի հունվարի 1-ից, թույլ են տալիս այդ երկրում շինարարության թույլտվություն ձեռք բերել մինչև կոմունալ ծառայություններից օգտվելու համար վճարումներ կատարելը, ինչն արագացնում է թույլտվությունների տրամադրումը: Նվազեցվել են նաև թույլտվությունների համար նախատեսված վճարների չափերը: Բացի այդ, նորակառույց շենքերի գրանցումը հողային ռեգիստրում իրականացվում է ավտոմատացված կերպով՝ առանց կառուցապատողի կողմից որևէ գործողությունների: Տեղական իշխանություններն են ներկայացնում անհրաժեշտ փաստաթղթերը կադաստրում գրանցելու համար, իսկ կադաստրը, իր հերթին, գրանցումն իրականացնելուց հետո դրանք ներկայացնում է հողային ռեգիստր: Նվազեցվել են նաև շինարարության ավարտի հավաստագրման նպատակով իրականացվող փորձաքննության ժամկետները: Նշված փոփոխությունների արդյունքում Խորվաթիայում շինարարության թույլտվությունների համար անհրաժեշտ գործողությունների թիվը նվազել է՝ 22-ից դառնալով 21, պահանջվող ժամանակահատվածը 379 օրից կրճատվել է մինչև 188 օր, իսկ շինարարության թույլտվությունների տրամադրման արժեքը կազմել է շինարարության արժեքի 0.3%-ը [94, էջ 35]:

Աղյուսակ 3.5-ում ամփոփված են Հայաստանի Հանրապետության և հարևան երկրների ցուցանիշները, որոնք բնութագրում են 2011-2015 թվականներին գործարարությամբ զբաղվելու ընդհանուր ցուցանիշները և դրա երեք՝ բիզնեսի հիմնադրման, շինարարության թույլտվությունների ձեռքբերման և սեփականության գրանցման բաղադրիչների ամփոփումը:

Նախկին Խորհրդային Միության երկրներում շինարարության թույլտվությունների տրամադրման գործընթացը բնութագրող ցուցանիշները 2011-2015 թվականներին բերված են աղյուսակ 3.6-ում:

Վրաստանը ոչ միայն Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում, այն նաև նախկին ԽՍՀՄ երկրների շարքում «Շինարարության թույլտվության տրամադրում» ցուցանիշով առաջին տեղն է զբաղեցրել ուսումնասիրվող բոլոր տարիների ընթացքում:

Աղյուսակ 3.5

Հայաստանի Հանրապետությունում և հարևան երկրներում շինարարության թույլտվությունների տրամադրման և գործարարության դյուրինության ցուցանիշները 2011-2015 թվականներին [90, էջ 145-205, 91, էջ 77-138, 92, էջ 145-206, 93, էջ 173-236, 94, էջ 167-230]

Ցուցանիշը	Հայաստան					Վրաստան					Ադրբեջան					Իրան					Թուրքիա				
	2011	2012	2013	2014	2015	2011	2012	2013	2014	2015	2011	2012	2013	2014	2015	2011	2012	2013	2014	2015	2011	2012	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
Գործարարության դյուրինությունը (տեղը բոլոր երկրների շարքում)	48	55	32	37	45	12	16	9	8	15	54	66	67	70	80	129	144	145	152	130	65	71	71	69	55
Գործարարություն հիմնադրելը (տեղը)	22	10	11	6	4	8	7	7	8	5	15	18	18	10	12	42	53	87	107	62	63	61	72	93	79
գործողությունների թիվը	6	3	3	2	2	3	2	2	2	2	6	6	6	3	3	6	6	7	8	6	6	6	6	6	7
ժամանակը (օր)	15	8	8	4	3	3	2	2	2	2	8	8	8	7	5	8	8	13	16	12	6	6	6	6	6.5
արժեքը (%-ով մեկ շնչի հաշվով եկամտի նկատմամբ)	3.1	2.9	2.5	1.1	1.0	5.0	4.3	3.8	3.5	3.4	3.1	2.7	2.3	1.0	3.1	4.0	3.8	3.3	3.1	3.1	17.2	11.2	10.5	12.7	16.4
պահանջվող նվազագույն կապիտալը (%-ով մեկ շնչի հաշվով եկամտի մեջ)	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.8	0.7	0.5	0.4	0.0	9.9	8.7	7.2	13.2	12.1
Շինարարության թույլտվություններ (տեղը)	78	57	46	79	81	7	4	3	2	3	160	172	177	180	150	143	164	166	169	172	137	155	142	148	136
գործողությունների թիվը	20	18	17	21	19	10	9	9	9	8	31	30	28	28	21	17	16	16	16	15	25	24	20	20	18
ժամանակը (օր)	137	79	77	84	83	98	74	74	73.5	68.5	207	212	212	212	151	322	320	320	319	318	188	189	180	164	169

աղյուսակ 3.5 -ի շարունակությունը

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
արժեքը (%-ով մեկ շնչի հաշվով եկամտի նկատմամբ) ¹	123	57.1	50.1	68.4	1.2	23.2	20.2	17.7	14.9	0.3	389	335	292	282	4.1	382	355	262	225	5.3	231	198	164	142	3.5
Սեփականության գրանցումը (տեղը)	5	5	4	5	7	2	1	1	1	1	10	9	9	13	10	156	163	165	168	161	38	44	42	50	54
գործողությունների թիվը	3	3	3	3	3	1	1	1	1	1	4	4	4	4	3	9	9	9	9	9	6	6	6	6	6
ժամանակը (օր)	7	7	7	7	7	2	2	2	2	1	11	11	11	11	8.5	36	36	36	36	35	6	6	6	6	6
արժեքը (%-ով սեփականության արժեքի նկատմամբ)	0.3	0.3	0.2	0.1	0.2	0.1	0.1	0.1	0.0	0.1	0.2	0.2	0.5	0.5	0.4	10.5	10.5	10.5	10.6	10.6	3.0	3.3	3.3	4.0	4.0

¹ 2015 թվականից սկսած շինարարության թույլտվությունների տրամադրման արժեքը գնահատվում է ոչ թե %-ով մեկ շնչի հաշվով եկամտի նկատմամբ, այլ %-ով շինության արժեքի նկատմամբ:

Աղյուսակ 3.6

Նախկին Խորհրդային Միության երկրներում շինարարության թույլտվությունների տրամադրման գործընթացը
բնութագրող ցուցանիշները 2011-2015 թվականներին
[90, էջ 145-205, 91, էջ 77-138, 92, էջ 145-206, 93, էջ 173-236, 94, էջ 167-230]

Երկրները	Գործարարության դյուրինությունը (տեղը բոլոր երկրների շարքում)					Շինարարության թույլտվությունների տրամադրման																			
						տեղը					գործողությունների թիվը					Ժամանակը (օր)					արժեքը (%-ով մեկ շնչի հաշվով եկամտի նկատմամբ) ¹				
	2011	2012	2013	2014	2015	2011	2012	2013	2014	2015	2011	2012	2013	2014	2015	2011	2012	2013	2014	2015	2011	2012	2013	2014	2015
Հայաստան	48	55	32	37	45	78	57	46	79	81	20	18	17	21	19	137	79	77	84	83	123	57.1	50.1	68.4	1.2
Ադրբեջան	54	66	67	70	80	160	172	177	180	150	31	30	28	28	21	207	212	212	212	151	389	335	292	282	4.1
Բելառուս	68	69	58	63	57	44	44	30	30	51	16	13	12	12	14	151	140	130	128	114	51	41	25	21	0.8
Էստոնիա	17	24	21	22	17	24	89	35	38	20	14	13	13	13	11	134	148	148	148	103	30	279	16.1	15	0.3
Վրաստան	12	16	9	8	15	7	4	3	2	3	10	9	9	9	8	98	74	74	73.5	68.5	23.2	20.2	17.7	14.9	0.3
Ղազախստան	59	47	47	50	77	147	147	155	145	154	34	32	32	29	25	219	189	189	157	156	120	93	103	87	1.5
Ղրղզստան	44	70	70	68	102	43	62	67	66	42	13	12	12	12	10	143	142	142	142	141	154	172	141	129	2.1
Լատվիա	24	21	25	24	23	79	112	113	79	47	24	23	21	18	12	186	205	203	152	149	19	21	19	15	0.3
Լիտվա	23	27	27	17	24	59	47	48	39	15	17	15	15	16	11	162	142	142	105	91	69	25	22	18	0.3
Մոլդովա	90	81	83	78	63	159	164	168	174	175	30	27	26	26	27	292	291	291	291	247	121	79	69	65	0.8
Ռուսաստանի Դաշնություն	123	120	112	92	62	182	178	178	178	156	53	51	42	36	20	540	423	344	297	238	1414	184	129	89	1.9
Տաջիկստան	139	147	141	143	166	178	177	180	184	168	30	26	24	24	24	228	228	228	228	228	996	850	638	604	1.9
Ուկրաինա	145	152	137	112	96	179	180	183	41	70	22	21	20	10	8	374	375	375	73	64	1737	1462	1262	607	10.2
Ուզբեկստան	150	166	154	146	141	145	145	152	159	149	28	25	25	25	23	274	243	243	243	160	68	57	61	50	1.7
Միջինը	71.1	75.8	70.2	66.4	69.1	106.0	112.7	109.6	99.6	91.5	24.4	22.5	21.1	19.9	16.6	224.6	206.5	199.9	166.7	142.4	379.6	262.5	203.2	147.5	2.0

¹ 2015 թվականից սկսած շինարարության թույլտվությունների տրամադրման արժեքը գնահատվում է ոչ թե %-ով մեկ շնչի հաշվով եկամտի նկատմամբ, այլ %-ով շինության արժեքի նկատմամբ: Doing Business ժողովածուներում Թուրքմենստանի վերաբերյալ տվյալներ չեն հրապարակվում:

Հայաստանի Հանրապետությունում շինարարության թույլտվությունների տրամադրման հետ կապված գործառույթները 2015 թվականին 2011 թվականի համեմատ վատացել են: Այսպես, 2011 թվականին Հայաստանը նախկին խորհրդային երկրների շարքում զբաղեցնում էր 5-րդ տեղը (գիջելով Վրաստանին, Էստոնիային, Ղրղզստանին և Բելառուսին), իսկ 2015 թվականին՝ 8-րդ տեղը (Վրաստանին, Էստոնիային, Լիտվային, Ղրղզստանին, Լատվիային, Բելառուսին և Ռուսաստանին):

Ինչ վերաբերում է հետագա տարիների բարեփոխումներին, ապա նախատեսվում է մի շարք մեթոդաբանական փոփոխություններ ներդնել Doing Business-ի ցուցանիշներում, որոնց հիմնական նպատակն է գնահատել տարբեր ոլորտներում իրականացված բարեփոխումների արդյունավետությունը: Փորձագետները գտնում են, և այս հանգամանքը նշվում է մի շարք հետազոտություններում, որ քանակական փոփոխությունները (նկատի ունենք իրականացված բարեփոխումների թիվը) միշտ չէ, որ բերում են տվյալ ոլորտում արդյունավետության բարձրացման: Օրինակ, գույքի նկատմամբ սեփականությունը հավաստող փաստաթղթերի արագ և մատչելի ձեռքբերումը կարևոր հանգամանք է, սակայն եթե երկրում վարվող գույքի (հողի) հաշվառման համակարգը վստահություն չի ներշնչում, կամ եթե սեփականության իրավունքների պաշտպանության մյուս ռեժիմները (օրինակ՝ դատական) թույլ են, ապա սեփականության տիտղոսաթերթը (սեփականություն ունենալու մասին փաստաթուղթը) արժեզրկվում է:

Այս իմաստով, կփոփոխվեն ինչպես սեփականության իրավունքների գրանցման, այնպես էլ շինարարության թույլտվությունների տրամադրման հետ կապված՝ Doing Business-ում ներառվող երկրների գնահատականները: Այսպես, եթե ներկայումս շինարարության թույլտվությունների տրամադրման ցուցանիշները հիմնվում են դրանց համար անհրաժեշտ գործողությունների քանակի, պահանջվող ժամանակի և ձեռքբերման արժեքի (ներառյալ՝ բոլոր տեսակի լիցենզիաների (թույլտվությունների) համար) վրա, ապա հետագայում, սկսած 2016 թվականի համար նախապատրաստվող Doing Business –ից, շինարարության դյուրինության ցուցանիշը հաշվի է առնելու նաև շինարարության գործընթացի կանոնակարգման լավագույն փորձը:

Լավագույն փորձը գնահատելիս հաշվի են առնվելու հետևյալ ցուցանիշները՝

- արդյո՞ք քաղաքաշինության ոլորտի օրենսդրությունը նպաստում է լավագույն փորձի ներդրմանը, և արդյո՞ք շինարարությունը կանոնակարգող փաստաթղթերը, իրավական ակտերը, հասկանալի են և հեշտ կիրառելի,

- ո՞վ է հաստատում շինարարական նախագծերը և ինչպե՞ս են իրականացվում շինարարության վերահսկման աշխատանքները՝ մինչև շինարարությունը սկսելը, դրա ընթացքում և շինարարության ավարտից հետո,

- ինչպիսի՞ մասնագիտական որակավորում է պահանջվում շինարարական նախագծերը ստուգող և հաստատող, ինչպես նաև վերահսկողություն իրականացնող անձանց համար,

- ինչպե՞ս են կանոնակարգվում պարտավորությունների կատարման և շինարարության ապահովագրության հարցերը [94, էջ 28-29]:

Վերը նշված փոփոխությունները առաջադրվել են հաշվի առնելով շինարարության ոլորտում առաջացած կարևորագույն հիմնախնդիրները: Դրանցից առաջինը վերաբերում է կանոնների պարզեցմանը: Շինարարության կարգավորման նպատակը պետք է լինի անորակ շինարարության բացառումը: Միևնույն ժամանակ, շինարարական կանոնները պետք է մշակվեն այնպես, որպեսզի հեշտությամբ հարմարեցվեն տնտեսական և տեխնոլոգիական փոփոխություններին, ուստի և՛ հաշվի առնեն այդպիսի փոփոխությունները:

Ներդրվող երկրորդ չափանիշը վերաբերում է շինարարության վերահսկման համակարգի արդյունավետությանը: Վերահսկման լավագույն համակարգն այն է, որը ապահովում է բնակչության անվտանգությունը: Ուստի, շինարարության վերահսկողությունը պետք է հավաստի, որ այն իրականացվել է անվտանգության պահանջվող ստանդարտներին համապատասխան: Doing Business-ում հաշվարկման ենթակա այս նոր ցուցանիշը վերաբերում է շինարարության որակի հսկողությանը երեք փուլերում՝ նախագծման, շինարարության իրականացման և շինարարության փաստագրման (ավարտի):

Ընդ որում, նախագծման փուլում (կամ մինչև շինարարության սկիզբը) որակի վերահսկողությունը դիտարկվելու է, ելնելով հետևյալ հանգամանքներից.

1. որ կազմակերպությունն է պատասխանատու գործող շինարարական նորմերին ճարտարապետական նախագծերի և էսքիզների համապատասխանությունը հավաստելու համար,

2. ով է ձևավորում այն մասնագիտական խումբը կամ հանձնաժողովը, որը դիտարկում է շինարարության թույլտվություն ստանալու համար ներկայացված հայտերը և տրամադրում այդպիսի թույլտվություն:

Շինարարության ընթացքում որակի վերահսկողության «չափումն» իրականացվելու է ելնելով հետևյալ հանգամանքներից՝

1. ազգային օրենսդրությամբ ինչպիսի պարտադիր փորձաքննություններ են պահանջվում շինարարության ընթացքում,

2. տվյալ երկրում որ կազմակերպությունն է պատասխանատու այդպիսի փորձաքննության իրականացման համար,

3. արդյոք օրենքով նախատեսված փորձաքննությունները չեն կրում ձևական բնույթ և իրականացվում են պատշաճ կարգով (կամ, եթե օրենքով այդպիսի փորձաքննություն չի պահանջվում, ապա ինչ է տեղի ունենում իրականում):

Շինարարության ավարտից հետո որակի վերահսկողության հանգամանքը հավաստելու համար հաշվի են առնվելու հետևյալ երեք գործոնները՝

1. արդյոք օրենքով պահանջվող շինարարության փաստագրման ակտը հավաստում է, որ տվյալ շենքը կամ շինությունը կառուցվել է հաստատված նախագծերին և շինարարական նորմերին համապատասխան,

2. որ կազմակերպությունն է պատասխանատու շինարարության ավարտական ակտի տրամադրման համար,

3. արդյոք օրենքով նախատեսված շինարարության ավարտման հսկողությունն իրականացվում է ամբողջ ծավալով (կամ, եթե օրենքով այդպիսի հսկողություն չի պահանջվում, ապա ինչ է տեղի ունենում իրականում):

Շինարարության թույլտվությունների արդյունավետության վերաբերյալ առաջարկվող նոր ցուցիչը հաշվի է առնելու նաև մի շարք այլ գործոններ, որոնցից են՝

➤ Ճարտարապետաշինարարական նախագծերի հաստատման համար պատասխանատու, ինչպես նաև շինարարության հսկողությունն իրականացնող մասնագետներին ներկայացվող որակավորման պահանջները,

➤ կառուցվածքային թերություններով կամ անվտանգության կանոնների խախտմամբ իրականացված շինարարության համար օրենսդրությամբ պատասխանատու կողմերի առկայությունը,

➤ շինարարական խախտումների արդյունքում հնարավոր կորուստները փոխհատուցելու համար ապահովագրություն ձեռք բերելու օրենսդրությամբ նախատեսված պահանջները և կողմերը,

➤ շինարարական կազմակերպության և (կամ) շինարարության վերահսկողություն իրականացնող անձանց (կազմակերպությունների կամ մասնագետների) համար շինարարության թերությունների կամ շինարարական նորմերի խախտմամբ կատարված շինարարության համար հետևանքները (պատասխանատվության առկայությունը):

Նշենք, որ Հայաստանի Հանրապետությունում շինարարության թույլտվության հասկացությունը և շինարարության թույլտվության տրամադրման իրավական հիմքերը սահմանված են «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքով: Այսպես, շինարարության թույլտվությունը փաստաթուղթ է, որը հաստատում է կառուցապատողի իրավունքը՝ իրականացնել որոշակի շինարարական գործունեություն ինչպես նոր կառուցապատվող կամ վերակառուցվող տարածքում, այնպես էլ գոյություն ունեցող շենքերում և շինություններում:

Շինարարության թույլտվությունը համայնքներում տալիս է համայնքի ղեկավարը՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած կարգով:

Շինարարության թույլտվությունը տրվում է ճարտարապետահատակագծային առաջադրանք տրամադրած մարմնի կողմից ճարտարապետաշինարարական նախագծային փաստաթղթերը Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած կարգով համաձայնեցնելուց և կառուցապատողի կողմից դրանք հաստատելուց հետո:

Շինարարության թույլտվությունը տրվում է տվյալ օբյեկտի ճարտարապետաշինարարական նախագծային փաստաթղթերի համաձայնեցման հետ միաժամանակ, իսկ նախագծային փաստաթղթերը համարվում են հաստատված, եթե կառուցապատողը նախագծային փաստաթղթերի հաստատման վերաբերյալ գրավոր առարկություն չի ներկայացրել:

Նշենք, որ շինարարության թույլտվություն չի պահանջվում Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած ցանկում ներառված շենքերի, շինությունների ընթացիկ նորոգման, ներքին հարդարման, տարածքների բարեկարգման և այլ ցածր ռիսկայնություն ունեցող աշխատանքների համար, եթե դրանք չեն խոչընդոտում անշարժ գույքի նպատակային օգտագործումը և չեն հակասում սահմանված սերվիտուտներին: Իսկ եթե նոր կառուցվող օբյեկտի շինարարությունը հնարավոր չէ առանց նույն վայրում գտնվող շենքի (շենքերի) և(կամ) շինության (շինությունների) քանդման, ապա սահմանված կարգով տրված շինարարության թույլտվությունը՝ համապատասխան նշումով, հանդիսանում է նաև քանդման թույլտվություն [47]:

Ինչ վերաբերում է Հայաստանի Հանրապետությունում քաղաքաշինության բնագավառի զարգացմանը հետագա տարիներին, ապա նախատեսվում է քաղաքաշինության ոլորտի հետևյալ խնդիրների լուծումը [19, պարագրաֆ 2.2.6].

- բարելավել քաղաքաշինության ոլորտում գործարար միջավայրը՝ կառուցապատման թույլտվությունների ստացման ընթացակարգերի օպտիմալացման և էլեկտրոնային համակարգերի ներդրման միջոցով,

- մշակել հանրապետության բնակավայրերի (առաջնահերթության կարգով՝ քաղաքային համայնքների, քաղաքաշինական գործունեության հատուկ կարգավորման տարածքների ու զբոսաշրջային կենտրոնների) քաղաքաշինական բնութագրերի բարելավմանը, ազգային ճարտարապետության հոգևոր ու մշակութային ավանդույթների պահպանմանն ու վերարտադրությանն ուղղված զարգացման ծրագրեր,

- իրականացնել մայրաքաղաքի և, հատկապես, քաղաքի կենտրոնի կառուցապատման օրենսդրական կանոնակարգումը՝ ձևավորված ճարտարապետական դիմագծի միասնականությունը, կենսամիջավայրի գեղագիտական հատկանիշների կատարելագործումն ապահովելու նպատակով,

- մշակել պետություն-մասնավոր հատված համագործակցությամբ՝ ճարտարապետական համալիրների և առանձին կառույցների իրականացմանն ուղղված ներդրումային նախաձեռնություններ,

➤ մշակել և իրականացնել տարածական պլանավորման փաստաթղթերի լիարժեք բազայի ձևավորմանն ուղղված քաղաքաշինական ծրագրեր՝ երկրի տարաբնակեցման համակարգի հավասարակշռման, տարածաշրջանային զարգացման անհամամասնությունների հաղթահարման, բնակավայրերի կայուն զարգացման, քաղաքաշինական համակարգերի անվտանգության, հուսալիության ու կայունության ապահովման նպատակով,

➤ մշակել նոր կառուցվող և վերակառուցվող շենքերի ու շինությունների էներգաարդյունավետության և էներգախնայողության բարձրացման միջոցառումներ,

➤ մշակել բազմաբնակարան շենքերի անձնագրավորման միջոցառումների ծրագիր, որի իրականացման արդյունքում կստեղծվի հիմնական տեղեկատվական ու կոնստրուկտիվ բնութագրերի վերաբերյալ հավաքագրված տվյալների միասնական համակարգչային բազա, ինչը թույլ կտա համապատասխան վերլուծությունների արդյունքում խմբավորել առկա խնդիրներն ըստ առաջնահերթության և մշակել շենքերի ու շինությունների պահպանմանը, վերակառուցմանը և անվտանգ շահագործմանը նպատակաուղղված՝ հիմնավորված ծրագրային առաջարկներ,

➤ մշակել քաղաքաշինության բնագավառում ժամանակակից և միջազգայնորեն ընդունված չափորոշիչներին համահունչ տեխնիկական նորմատիվ, ինչպես նաև շինարարության գնագոյացման փաստաթղթերը,

➤ մշակել և ներդնել ոլորտում գործող լիցենզավորված ընկերությունների կողմից իրականացվող շինարարության վերաբերյալ հաշվետվողականության, ինչպես նաև պետական մարմինների միջև տեղեկատվության փոխանակման գործուն համակարգ:

3.3. Իրական հատվածի համար ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիության ավելացման և ներդրումների գրավչության բարձրացման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում

ՀՀ տնտեսության կառուցվածքի վերլուծությունը վկայում է, որ իրական հատվածի, այդ թվում նաև շինարարության համար կարևորագույն հիմնախնդիրներից է ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիությունը: Այս հիմնախնդրի լուծման ուղղությամբ ներկայում, կարելի է ասել, չեն իրականացվում համակարգված գործողություններ:

Նշենք, որ ՀՀ կառավարության ծրագիրն ամրագրում է, որ տնտեսական աճի քաղաքականությունը տնտեսական աճի հայեցակարգից անցումն է տնտեսական զարգացման հայեցակարգին, որի հիմնական գրավականը ներքին ռեսուրսների մոբիլիզացիան է, դրանց օգտագործումը: Վերջինիս համար կարևոր խողովակ է հանդիսանում ֆինանսական համակարգը, որը վերջին տարիների ընթացքում Հայաստանում կայուն աճ և զարգացում է ապահովում: ՀՀ կառավարության կողմից, միջազգային ֆինանսական կառույցների հետ համագործակցությամբ, տնտեսության իրական հատվածի և, մասնավորապես, փոքր և միջին ձեռնարկությունների (ՓՄՁ) վարկավորման նպատակով մեծածավալ ռեսուրսներ են ներգրավվել:

Օրինակ, 2012 թվականի վերջի դրությամբ ֆինանսական համակարգի ակտիվներ/ՀՆԱ և վարկեր/ՀՆԱ ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար 66 և 40 տոկոս՝ նախորդ 4 տարիների ընթացքում ապահովելով այդ ցուցանիշների ավելի քան կրկնապատիկ աճեր: ՀՀ կառավարության և ՀՀ կենտրոնական բանկի հետ համագործակցության արդյունքում վերջին 5 տարիների ընթացքում միջազգային ֆինանսական կառույցներից ներգրավվել են և հայկական բանկերի միջոցով տեղաբաշխվել են մոտ 400 մլրդ դրամի ֆինանսական միջոցներ, որը կազմել է նույն ժամանակահատվածում բանկերի կողմից տնտեսության վարկավորման մոտ 7.0 տոկոսը [112]: Վարկային շուկայի մասնակիցների գերակշիռ մասը զարգացրել են իրենց առաջարկի մեջ ՓՄՁ վարկ բաղադրիչը, իսկ իրականացվող արդյունաբերական քաղաքականության շրջանակներում ՀՀ կառավարության կողմից կիրառվող գործիքակազմը նպաստել է և շարունակում է նպաստել տնտեսավարողների մոտ ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցների ձևավորմանը:

Միաժամանակ, միջազգային պրակտիկայում գոյություն ունեն միջնորդության այսպես կոչված «կրիտիկական արժեքներ», որոնց հասնելուց հետո այս ոլորտում էական աճ ապահովվում է միայն իրական հատվածում էական տեղաշարժերի արդյունքում: Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի գնահատականներով Հայաստանի ֆինանսական համակարգը մոտենում է այդ «սահմանին»: Մասնավորապես, վերջինիս հետագա էական աճի համար այսուհետ նախապայման է հանդիսանում իրական հատվածում ստվերայինության նվազումը և ընկերությունների կողմից թափանցիկ հաշվապահական հաշվառման վարումը, ինչի

արդյունքում ֆինանսական կազմակերպություններն ի վիճակի կլինեն գնահատել ընկերությունների իրական ֆինանսական վիճակը և ռիսկայնությունը, կաճեն անկանխիկ շրջանառության ծավալները և հետևաբար, բանկերի ցպահանջ ավանդների և հաշիվների բազան, որոնք էլ դրականորեն կազդեն ֆինանսական միջնորդության հետագա աճի վրա: Հետևաբար, ՀՀ կառավարությունը որդեգրում է միաժամանակ տնտեսության ֆինանսական և իրական հատվածներում նպատակային քաղաքականության իրականացման մոտեցումը:

ՀՀ կառավարության 2013 թվականի գերակա խնդիրներից մեկը իրական հատվածի համար ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիության էական բարձրացումն է համարվել [17, հավելված N 2, կետ 58]: Հայեցակարգի նպատակն այն առանցքային ուղղությունների և համապատասխան գործողությունների ամրագրումը, որոնց իրականացման արդյունքում կբարձրանա իրական և ֆինանսական հատվածների համար ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիությունը:

Իրական հատվածի համար ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիության հիմնախնդրի ռաուենասիրությունը հնարավորություն է տալիս առանձնացնել հետևյալ ուղղությունները:

1. Վարկային բյուրոյի գործունեության համար անհրաժեշտ հանրային տվյալների շտեմարանների հասանելիության ապահովումը: Հայաստանում ներկայումս գործող վարկային բյուրոն կարևոր ինստիտուտ է վարկերի հասանելիության բարձրացման համար և էական նշանակություն ունի վարկային ռիսկի և վարկային պորտֆելի կառավարման տեսանկյունից: Հայաստանում դեռևս առկա են տեղեկատվության հասանելիության հետ կապված որոշ խնդիրներ, որոնց լուծմամբ կընդլայնվի վարկային տեղեկատվության օգտագործումը բանկերի ռիսկերի կառավարման տեսանկյունից:

2. Շարժական գույքի գրանցման հարաբերությունների կարգավորման հստակեցումը: Ներկայումս շարժական գույքի գրանցման հետ կապված հարաբերությունները հստակ կարգավորված չեն: Գործնականում բազմաթիվ դեպքեր են արձանագրվում, երբ նույն շարժական գույքը գրավադրվում է մի քանի տեղ, որի արդյունքում խնդիրներ են առաջանում գրավի առարկայի ճշտման և նույնականացման հետ կապված: Ընդհանուր նկարագրով գրավի ընդունման հարցի վերաբերյալ

խնդիրներ կան՝ կապված գրավի իրավունքների գրանցման, գրավի իրացման, գրավի նույնականացման, հարկային և այլ հիմնահարցերի հետ:

3. Գույքի գրավադրման հարաբերությունների կարգավորման հստակեցումը:

Գործարարների կարծիքով որպես գրավի առարկա պահանջվող գույքը սովորաբար գնահատվում է ավելի ցածր, քան դրա «իրական» արժեքն է, ինչն ազդում է վարկավորման չափի վրա: Մյուս կողմից, բանկերը, ելնելով իրենց իսկ ռիսկերի կառավարման անհրաժեշտությունից, ինքնուրույն են սահմանում տարբեր վարկատեսակների գծով տվյալ բանկի համար ընդունելի վարկ/գրավ հարաբերակցության մակարդակները, որի ժամանակ հաշվի են առնում վարկառուի ռիսկայնությունը, դրական վարկային պատմությունը, գրավի տեսակը, անշարժ գույքի գների շուկայական տատանումները և անորոշությունը, գույքը հնարավորինս արագ և առանց էական կորուստների վաճառելու հնարավորությունը, ինչպես մայր գումարը և տոկոսները, այնպես էլ հաշվեգրված տուգանքները և պահանջվող հարկերն ամբողջությամբ մարելու անհրաժեշտությունը:

Հաշվի առնելով, որ գույքի գնահատման շուկայի մրցակցային միջավայրի ապահովումն առաջնահերթ նախապայման է խնդրի կարգավորման համար, անհրաժեշտ է ուսումնասիրել անկախ գնահատողների կողմից գույքի (շարժական և անշարժ) գնահատման մոտեցումների հետագա բարելավման հնարավորությունները:

4. Ավանդ չընդունող ֆինանսական կազմակերպությունների նկատմամբ կարգավորման և վերահսկողության մոդելի ներդրումը: Ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիության բարձրացումը մեծապես պայմանավորված է նաև ֆինանսական ծառայություններ մատուցողների թվով և վերջիններիս ռեսուրսային հնարավորություններով: Այս համատեքստում կարելի է քննարկել ֆինանսական շուկայում ավանդ չընդունող և վարկավորման գործունեություն իրականացնող գործակալների կարգավորման և վերահսկողության մոդելի քննարկումը:

5. Արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականություն շրջանակներում «Արտադրական գործունեության վարկավորման սուբսիդավորում» գործիքի կիրառման շարունակական ընդլայնումը:

«Արտադրական գործունեության վարկավորման սուբսիդավորում» ծրագիրը կնպաստի ՀՀ-ից արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականության

նազմավարությամբ ընտրված՝ արտահանման ուղղվածություն ունեցող արդյունաբերության ոլորտի կազմակերպություններին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների մինչև երեք տոկոսային կետին համարժեք սուբսիդավորմանը, որը կիրականացվի ՓՄՁ-ների համար ներդրումների ներգրավման ոլորտում մասնագիտացված վարկային կազմակերպության կողմից: Փորձնական ծրագրի իրականացման արդյունքներով, արդյունավետության վերլուծության հիման վրա, անհրաժեշտ է ընդլայնել գործիքի կիրառությունը, քանի որ այն թիրախային ոլորտներում գործող կազմակերպությունների համար ուղղակիորեն կբարձրացնի ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիությունը:

6. ՓՄՁ-երի նորամուծական նախաձեռնություններին վարկային երաշխավորությունների տրամադրման, ապահովման ճկուն և արդիական գործիքների («Տեխնոլոգիաների փոխանցում») ներդրումը: ՓՄՁ ներդրումային նախագծերի համար ֆինանսավորման մատչելիության ապահովման համար վարկային երաշխավորության փորձնական ծրագրի (ջերմոցային տնտեսության ծրագիր) իրագործումը կապահովի վարկի ռիսկայնության նվազեցում, տրանսակցիոն ծախսերի կրճատում և ծրագրի ձախողման դեպքում վարկի մարման երաշխավորում՝ հարյուր տոկոս պետական երաշխավորման և վարկային տոկոսադրույքի մասնակի սուբսիդավորման միջոցով: Ծրագրի արդյունքների հիման վրա ֆինանսական նոր գործիքի կիրառումը կընդլայնվի:

7. Մասնավոր հատվածի վարկավորմանն ուղղված ֆինանսական ռեսուրսների տեղաբաշխման արդյունավետության բարձրացումը: Ներկայումս մասնավոր հատվածի ֆինանսավորման բավականաչափ ռեսուրսներ տեղաբաշխվում են Գյուղական Տարածքների Տնտեսական Զարգացման ԾԻԳ-ի, Հայաստանում գյուղական տարածքների տնտեսական զարգացման հիմնադրամի, «ՓՄՁ ներդրումներ» ունիվերսալ վարկային կազմակերպություն» ՓԲԸ և այլ կառույցների միջոցով: Գործնականում այս ռեսուրսները կարևոր դերակատարում են ունենում մասնավոր հատվածի համար ֆինանսական մատչելիության բարձրացման առումով՝ հանդիսանալով այլընտրանքային վարկավորման առավել մատչելի աղբյուրներ: Դրանց արդյունքների ուսումնասիրությունը հնարավորություն կտա բացահայտել մեխանիզմի գործողության արդյունավետության բարձրացման ուղիները:

8. Լիզինգի և ֆակտորինգի շուկան զարգացնելու և խթանելու նպատակով հարկային օրենսդրության և ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում բարեփոխումների իրականացումը: Ներկայումս ՀՀ-ում գործող առևտրային բանկերից լիզինգային գործունեություն իրականացողների լիզինգային պորտֆելի մեծությունն այդ բանկերի վարկային պորտֆելի մոտ 0.7 տոկոսն է: Լիզինգի և ֆակտորինգի զարգացումը, մի կողմից, տնտեսավարող սուբյեկտների համար կարևորագույն խթան և ճկուն հնարավորություն է, մյուս կողմից՝ բխում է հենց բանկերի ու վարկային կազմակերպությունների շահերից, որոնք ձեռնամուխ կլինեն իրենց լիզինգային պորտֆելների մեծացմանը, եթե բիզնեսի տեսանկյունից բարձրանա գործիքի գրավչությունը: Այս առումով որոշակի օրենսդրական բարեփոխումների անհրաժեշտություն կա, որոնք կարող են առնչվել ինչպես համապատասխան հարկային դաշտին, այնպես էլ քաղաքացիական օրենսդրության դրույթներին:

Իրական հատվածի համար ֆինանսական գործիքների, մասնավորապես՝ լիզինգի և ֆակտորինգի կիրառության խրախուսման և ընդլայնման, բանկերի և վարկային կազմակերպությունների՝ այդ գործառնությունների գծով պորտֆելների մեծացման նպատակով՝ պետք է ուսումնասիրել ոլորտում առկա օրենսդրական կարգավորման խնդիրները և անհրաժեշտության դեպքում վերանայել հարկման մեխանիզմները:

9. Հաջորդող գրավի գործիքի գործնական կիրառելիության ընդլայնումը: Ֆինանսական հասանելիության ապահովման տեսանկյունից կարևոր է նաև հաջորդող գրավին առնչվող խնդիրների կանոնակարգումը: Հաջորդող գրավի հարաբերությունները կարգավորվում են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով, ըստ որի՝ գրավ դրված գույքը կարող է դառնալ այլ գրավի առարկա (հաջորդող գրավ): Տնտեսական նպատակահարմարությունից ելնելով՝ վարկառուների համար շատ դեպքերում շահավետ է մարել գործող վարկը և նոր վարկ վերցնել մեկ այլ՝ վարկավորման ավելի նպաստավոր պայմաններ առաջարկող ֆինանսական կազմակերպությունից: Հաճախ լրացուցիչ գույքային արժեքների բացակայության պայմաններում անհրաժեշտություն է առաջանում գրավադրել արդեն իսկ գրավադրված գույքը, որի համար ներկայումս գործող օրենսդրության համաձայն պարտադիր պայման է սկզբնական վարկատու կազմակերպության (գրավառուի)

համաձայնությունը:

Հայաստանի գործատուների հանրապետական միության <<Տնտեսություն և ձեռնարկատիրություն>> վերլուծական ակումբի չորրորդ նիստը նվիրված էր ՀՀ-ում ներդրումների ընդգրկմանը խոչընդոտող լուրջ արգելքներին [66]: Այդ միջոցառմանը մասնակցել են օտարերկրյա ներդրողներ, հայտնի տնտեսագետներ և վերլուծաբաններ, պետական կառույցների, հասարակական կազմակերպությունների և մասնավոր հատվածի ներկայացուցիչներ:

Նիստին նախորդել է ՀՀ-ում ներդրումներին խոչընդոտող պատճառների քննարկումը, որոնք պայմանավորված են տարբեր պետական և առևտրային կառույցների գործունեությամբ, օրենսդրության անկատարությամբ և այլ գործոններով: Առանձնացվել են ութ հիմնական ուղղություններ. դատական համակարգի գործունեությունը, հարկային և մաքսային օրենսդրությունը, գործունեության թույլտվությունների (լիցենզիաների) տրամադրումը, ներդրումային կլիման և մրցակցային գործոնները, ֆինանսական ռեսուրսների մատչելիությունը և Հայաստանի կենտրոնական բանկի քաղաքականությունը, աշխատուժի մրցունակությունը, բյուրոկրատական արգելքները: Նիստի մասնակիցները արտահայտեցին իրենց տեսակետներն այն մասին, թե ամենից շատ ինչն է խոչընդոտում ՀՀ-ում ներդրումներ կատարելուն:

Ներկայումս Հայաստանում ոչ մի պետական կառույց պատասխանատվություն չի կրում չկատարած աշխատանքի համար: Այդ կապակցությամբ հանրապետությունում անհրաժեշտ է սահմանել բարձր պաշտոններ զբաղեցնող ծառայողների (քաղաքապետարանում, հարկային ոլորտում դատական համակարգում և այլն) աշխատանքի համար պատասխանատվության ինստիտուտ:

Նկատենք, որ ձեռնարկատիրական շահույթը օգտագործվում է արտադրության արդիականացման և արտադրության ծավալների ընդլայնման համար, մինչդեռ ներկայիս կիրառվող պրակտիկան, երբ ստացված շահույթները հարկային մարմինների կողմից մանրակրկիտ դիտարկվում են՝ նպատակ ունենալով վերցնել դրանք, ձեռնարկատիրական գործունեության վատթարացման պատճառ դարձավ: Անհրաժեշտ է չմոռանալ, որ ողջ աշխարհում սեփականության իրավունքի պաշտպանությունը համարվում է տնտեսական քաղաքականության

գերակայություններից մեկը: Եվ եթե երկրում ներդրումներ են իրականացվում, ապա պետք չէ մտածել, թե որքան փող կարելի է ստանալ ներդրողից: Այս հանգամանքը ներդրողներին վանում է երկրից, և պետք է զերծ մնալ այդպիսի պրակտիկայից: Յուրաքանչյուր որոշում պետք է ընդունվի ելնելով այն հանգամանքից, թե որքանով ներդրումները կնպաստեն ՀՀ տնտեսության զարգացմանը:

Ինչ վերաբերում է դատական համակարգին, ապա այստեղ խնդիրը չի կարող քննարկվել ընդհանրական տեսքով: Եթե դատական համակարգի նկատմամբ պահանջներ գոյություն ունեն, ապա դրանք անհրաժեշտ է հստակ ձևակերպել, որպեսզի հնարավոր լինի քննարկել և համապատասխան լուծումներ գտնել: Կոնկրետ հարցերի (դեպքերի) քննարկման ընթացքում հաճախակի պարզվում է, որ հիմնախնդիրը ոչ թե դատական համակարգի անարդյունավետ գործունեության մեջ է, այլ այս կամ այն պետական մարմնի կողմից օրենքների կամ այլ իրավական ակտերի կիրարկման հարթությունում է գտնվում: Եվ եթե ՀՀ Ազգային ժողովը մի օր օրենք ընդունի որ, օրինակ, մաժունը սև է, ապա այդպիսի օրենքը պարտադիր է դառնալու դատարանի համար: Եվ պետք չէ դատական համակարգի անարդյունավետության մասին խոսել այն դեպքերում, երբ խոսքը վերաբերում է օրենսդրական բացերին կամ չկարգավորված հարաբերություններին: Անհրաժեշտ է նաև տարանջատել յուրաքանչյուր հիմնախնդիրը, վերհանել այդ հիմնախնդրի առաջացման պատճառը և գտնել լուծման ուղիները: Միայն այս դեպքում դրական արդյունքների կարող ենք հասնել: Սովորաբար, օրենքներն ընդունվում են որոշակի խավերի շահերի պաշտպանության համար: Օրինակ, եթե խոսենք բանկային համակարգի մասին, որը գործարարների կողմից բազմաթիվ քննադատությունների առիթ է դարձել, ապա պետք է նշել, որ Հայաստանում օրենսդրությունը մշակված է այնպես, որ պաշտպանվում են բանկերի շահերը:

Հասարակական կազմակերպությունները կարող են աշխատել ոչ միայն կառավարության հետ՝ իրենց անդամների շահերը առաջ տանելու համար, այլ նաև ՀՀ Ազգային ժողովի հետ, և այդպիսի մեխանիզմեր արդեն ներդրված են:

Ներկայում դատական համակարգի գործունեությունը բնակչության ուշադրության կենտրոնում է գտնվում, և պետք է հաշվի առնել այդ հանգամանքը: Գոյություն ունեն ինչպես օրենսդրական հիմնախնդիրներ, այնպես էլ տարբեր խմբերի

շահերի բախումից առաջացող հիմնախնդիրներ: Չնայած այդ ամենին, քաղաքացիների մոտ արդարադատության պահանջը (արդարության ապահովման համատեքստում) շատ խիստ է արտահայտված, և այդ հանգամանքը պետք է հաշվի առնել:

Պետք է նշել, որ հարկային օրենսդրության հաճախակի փոփոխությունները բացասական ազդեցություն են ունենում հատկապես փոքր և միջին ձեռնարկատիրության համար, որը և՛ չի հասցնում այդ փոփոխությունները <<յուրացնել>>, և՛, ի տարբերություն խոշոր ձեռնարկությունների, չունի համապատասխան լծակներ պատասխանատվությունից խուսափելու համար: Այս տեսանկյունից, անհրաժեշտ է ապահովել հարկային օրենսդրության կայունությունը, օրինակ, որոշակի ժամանակահատվածում զերծ մնալ հարկային օրենսդրության փոփոխություններից, հակառակ դեպքում իրավական դաշտն անկանխատեսելի է դառնում:

Օրենսդրության կատարելագործման ոլորտում բավականին մեծ դերակատարում ունի <<Կարգավորիչ գիլյոտին>> ծրագիրը, որը ներկայումս իրականացվում է Հայաստանի Հանրապետությունում: Նշենք, որ այս ծրագրի իրականացման աշխատանքները սկսվել են 2011 թվականից, երբ ՀՀ կառավարության և Ավստրիայի զարգացման գործակալության միջև (որը հիմնական դոնոր կազմակերպությունն է) ստորագրվեց Հայաստանում տնտեսական կառավարման արդյունավետության բարձրացման և բարեփոխումների իրականացման մտադրությունների մասին փաստաթուղթը: Ծրագրի նպատակն է՝ գործարարության և ներդրումների համար մակրոտնտեսական միջավայրի բարելավումը, ինչպես նաև փաստաթղթաշրջանառության, բոլոր ոլորտներում ավելորդ ծառայությունների ծախսերի կրճատումը, ձեռնարկատիրական գործընթացների օպտիմալացումը, մասնավոր ընկերությունների ծախսերի կրճատումը 50-60%-ով, այսինքն՝ այնպիսի գործընթացների և գործողությունների բացառումը, որոնցից կարելի է հրաժարվել: Ծրագրի շրջանակում նախատեսվում է շուրջ 2500 իրավական ակտերի վերանայում և 326 գործարար ընթացակարգերի օպտիմալացում:

Մինչ օրս դիտարկված է <<Կարգավորիչ գիլյոտին>> ծրագրով նախատեսված իրավական ակտերի և ՀՀ կառավարության որոշումների կեսից ավելին: Ընդ որում,

այս գործընթացում գործող կարգերը (կանոնակարգերը) կիրառող մարմինների և այդ փաստաթղթերի ուժը կորցրած ճանաչելու հարցում շահագրգռված անձանց շահերի բախում է առաջանում: Օրինակ, երբ հարց է բարձրանում հողամասի նկատմամբ սեփականության կամ օգտագործման իրավունքի առկայության դեպքում շինարարության թույլտվությունների տրամադրման անհրաժեշտությունը վերացնելու մասին, ապա այդ առաջարկը դիմադրության է արժանանում շինարարության թույլտվություն տրամադրող մարմնի կողմից: Ըստ որում, կոռուպցիայի դեմ պայքարը նպաստում է այդ երևույթի կենտրոնացմանը: Եթե նախկինում կաշառք էին վերցնում, օրինակ, 10 տեղում, ապա ներկայումս՝ մեկ տեղում՝ սակայն շատ ավելի մեծ չափով:

<<Կարգավորիչ գիլյոտին>> ծրագրի շրջանակում առաջարկվում է զգալիորեն կրճատել լիցենզիաների քանակը և անցնել <<տեղեկացման>> համակարգին, երբ գործարարը համապատասխան գործունեությամբ զբաղվելու մասին տեղեկացնում է իրավասու մարմնին, այնուհետև նոր սկսում է զբաղվել տվյալ գործունեությամբ: Օրենքի նախագիծն արդեն մշակված և ներկայացված է ՀՀ Ազգային ժողովի քննարկմանը: Փաստաթղթաշրջանառության կրճատման կամ պետական մարմինների կողմից մատուցվող որևէ ծառայության վերացման վերաբերյալ ցանկացած առաջարկություն բախվում է որոշակի պաշտոնյաների շահերին, ովքեր էլ անմիջապես նախաձեռնում են ամեն ինչ նախկին ձևով թողնելու աշխատանքները:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ռիսկի կառավարմանը վերաբերող առաջին տեսական տնտեսագիտական ուսումնասիրություններն երևան եկան դեռևս XX դարի սկզբին, իսկ ռիսկի քանակական գնահատման և կանխատեսման նկատմամբ հետաքրքրությունները և այդ խնդրի լուծմանն առնչվող առաջին գործնական բնույթի մասնագիտական հետազոտությունները հրապարակում հայտնվեցին 1929թ.-ի համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամին զուգահեռ:

2. Տնտեսագիտության տեսանկյունից (ի տարբերություն, օրինակ, քաղաքականի) գոյություն ունեն ռիսկի մի քանի տեսակներ՝ ներդրումային, ձեռնարկատիրական, կորպորատիվ, ֆինանսական, վարկավորողի, դրամական միավորի արժեզրկման, բարոյական և այլն, որոնք ժամանակին զուգընթաց ունեցել են կիրառման տարբեր ինտենսիվություն և տարածվածություն: Այդ հանգամանքը կապված է եղել ռիսկի, որպես այնպիսի իրավիճակի հետ, երբ իրադարձությունը կարող է տեղի ունենալ կամ որոշակի հավանականությամբ կամ էլ որոշակի գործոնը ունի հավանականության բաշխում, գնահատման և տնտեսական գործունեության ընթացքում դրա կիրառմամբ:

3. Ինչպես ռիսկի բացառումը, այնպես էլ այն նկատի ունենալը և կիրառությունը կախված է որոշումներ կայացնողի գիտելիքներից, հոգեբանական խառնվածքից և որոշումների հավանական արդյունքները (թե՛ օգուտները և թե՛ վնասները) ճիշտ հաշվարկելուց: Նման իրավիճակում վճռական է դառնում տնտեսական երևույթների միջև պատճառահետևանքային կապերի գնահատումը և դրանք հաշվի առնելը, հատկապես տնտեսական գործունեության ռազմավարության մշակման ժամանակ: Իրերի նման վիճակը պահանջում է կազմակերպություններից ուշադրության կենտրոնում պահել և կարևորել ռիսկ-մենեջմենթի արագ կիրառումը կառավարման ինչպես մակրո, այնպես էլ միկրո մակարդակներում:

4. Ռիսկ հասկացության տարբեր մեկնաբանություններից հետևում է, որ այն բնութագրվում է հետևյալ հատկանիշներով.

- իրադարձությունները զարգանում են անորոշ ձևով,
- հնարավոր են կորուստներ և բացթողումներ,
- իրավիճակին հնարավոր է որակական և քանակական գնահատական տալ:

Ելնելով այդ հատկանիշներից տնտեսության մեջ ռիսկն ունի 4 գործառույթ՝ նորարարական (խթանող), կարգավորիչ, պաշտպանիչ և այլընտրանքային վերլուծական: Դրանցից հետևում է, որ ռիսկերի կառավարման նպատակը տնտեսական գործունեության հնարավոր ֆինանսական արդյունքների պահպանումն է թույլատրելի (ընդունելի) սահմաններում: Այդ գործընթացում կարևոր է դառնում մոդելավորումը, որը ցույց է տալիս զուտ բերված արժեքի հնարավոր փոփոխման տիրույթները՝ հաշվի առնելով ժամանակի ընթացքում փոփոխվող գործոնները և հանգամանքները:

5. Առևտրային կազմակերպությունների ռիսկը հավանական այն կորուստների մեծությունն է, որը կապված է չստացված եկամուտների լրացուցիչ ծախսերի և այլ տեսակի վնասների առաջացման հետ: Կազմակերպությունների մակարդակում ձեռնարկատիրական ռիսկի հիմնական տեսակներն են՝ արտադրական, առևտրային, ֆինանսական (վարկային), ներդրումային, շուկայական, ապահովագրական և հարկային ռիսկերը: Ասվածից հետևում է, որ տնտեսավարող սուբյեկտների ռիսկերի հաշվառումը, վերլուծությունը և դրանց հետևանքների գնահատումը պետք է իրականացնել որոշակի և տրամաբանական հաջորդականությամբ՝ սկսելով ռիսկի ներքին և արտաքին գործոնների բացահայտումից, վերջացրած ռիսկի նվազեցման միջոցառումների մշակմամբ:

6. Առևտրային կազմակերպությունների ռիսկի կառավարման փուլերը կարելի է բաժանել երկու խոշոր խմբերի՝ ռիսկի վերլուծություն և ռիսկի նվազեցում ու դրա իջեցման ուղիներ: Առաջին խումբը ընդգրկում է ռիսկի գնահատման համար անհրաժեշտ տվյալների հավաքագրումն ու մշակումը, ռիսկի որակական և քանակական բնութագրիչների վերլուծությունը, իսկ երկրորդ խումբը՝ ռիսկի թույլատրելի սահմանային մակարդակի հիմնավորումը և ընտրության չափորոշիչները, ռիսկի նվազեցման մեթոդների ընտրությունը, ռիսկային ներդրումների տարբերակների ձևավորումը, ակնկալվելիք հատույցի (շահույթ, վնաս և այլն) համադրման հիման վրա ռիսկի մեծության գնահատումը: Այս համատեքստում կարևորվում է ռիսկի վերլուծության որակական բնույթի վերլուծության մեթոդների ընտրությունն ու կիրառումը: Տնտեսավարող սուբյեկտների համար առանձնապես մեծ

նշանակություն է ձեռք բերում ներդրումային ռիսկի արդյունավետությունը և դրա գնահատումը:

7. Շինարարությունը արժեքի ստեղծման դասական տնտեսագիտության մոտեցումների համաձայն պատկանում է տնտեսական գործունեության այն տեսակներին, որոնցում ստեղծվում են իրական նյութական բարիքներ: Առանց շինարարության գործնականում անհնար է ապահովել ինչպես պարզ, այնպես էլ ընդլայնված վերարտադրությունը: Շինարարության միջոցով է ապահովվում թե՛ արտադրական, թե՛ սոցիալական ենթակառուցվածքների կայուն վիճակը, ինչը մրցունակ տնտեսության ապահովման կարևոր պայմանն է:

ՀՀ-ում 2013թ-ին տնային տնտեսությունների անդամների համար առավել առաջնային խնդիրների շարքում <<ոչ պարենային առաջնային կարիքներից>> հետո (33.5%), <<բնակարանային հիմնահարցը>> երկրորդն է (20.4%), իսկ երրորդը <<սննդի ապահովման խնդիրն>> է (15.1%): Այսինքն շինարարության դերը բնակարաններով ապահովման գործում հիմնականն է (հատկապես աղքատ ընտանիքների համար), որն ունի կարևոր նշանակություն ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական, այլև ազգային անվտանգության ապահովման և բնակչության արտագաղթը սահմանափակելու տեսանկյունից:

8. Շինարարության ցուցանիշները մակրոտնտեսական ցուցանիշների համակարգում բնութագրվում են առաջին հերթին ՀՆԱ-ի կառուցվածքում այդ ոլորտի տեսակարար կշռով: Այսպես, 2008թ.-ին ՀՀ ՀՆԱ-ի կազմում շինարարության բաժինը կազմել է 25.3%, որը ծառայությունների ոլորտի ունեցած բաժնից (35.4%) հետո երկրորդ մեծությունն է (համեմատության համար նշենք, որ 2008թ.-ին արդյունաբերության բաժինը կազմել է 13.1, իսկ գյուղատնտեսությանը և անտառտնտեսությանը՝ 16.3%): Այդ ցուցանիշները ԼՂՀ-ում կազմել են համեմատաբար՝ 9.8%, 54.0%, 13.9%, 16.1%:

Հաջորդ տարիների ընթացքում շինարարության բաժինը նվազել է: Ըստ որում, ՀՀ-ում այդ նվազումը եղել է էական, իսկ ԼՂՀ-ում՝ ավելի քիչ: Այսպես, 2014թ.-ին ՀՀ ՀՆԱ-ի կազմում շինարարության բաժինը կազմել է 9.8% (նվազման չափը 2008թ-ի համար կազմել է 15.5 տոկոսային կետ), իսկ ԼՂՀ-ում համապատասխանաբար՝ 9.5% և 0.3 տոկոսային կետ: Շինարարության ծավալների կշիռը ՀՀ տնտեսության ճյուղերի

ապրանքային կառուցվածքում 1990-2014թթ. միջին տվյալներով կազմել է 13.6%, արդյունաբերությունը՝ 20.1%, գյուղատնտեսությունը և անտառտնտեսությունը 23.4%: Շինարարության ծավալը 2008թ.-ին գերազանցել է 2000թ.-ի ցուցանիշը շուրջ 8.5 անգամ: Սակայն, սկսած 2008թ.-ից նկատվում է շինարարության ծավալների անընդհատ անկում, ինչի հետևանքով 2014թ.-ին շինարարության արտադրանքի մեծությունը կազմեց 453.4 մլրդ դրամ, որը շուրջ 3 անգամ ավելի փոքր է, քան արդյունաբերական արտադրանքի և շուրջ 2 անգամ՝ գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալներից:

Շինարարության ծավալների այդպիսի անկումը հետևանք էր 2008թ.-ից սկսված համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի, որի հետևանքով նվազեցին շինարարության ֆինանսավորման աղբյուրները, իսկ 2009թ.-ին ՀՀ-ում արձանագրվեց ՀՆԱ-ի 14.1% անկում (որի 11.6%-ը բաժին էր ընկել շինարարությանը), որն աշխարհում ամենաբարձր ցուցանիշներից մեկն էր: Բերված տվյալներից հետևում է, որ անցած ժամանակահատվածում շինարարությունը ՀՀ տնտեսության համար եղել է ամենառիսկային ոլորտը:

9. ՀՀ-ում, հատկապես 2000-2008թթ.-ին շինարարության ծավալները նկատելիորեն ավելի արագ են աճել, քան ՀՆԱ-ի ցուցանիշը (այդ թվում նաև արդյունաբերական և գյուղատնտեսական), ինչի արդյունքում շինարարությունը դարձավ տվյալ ժամանակահատվածում ՀՀ տնտեսության շարժիչ ուժն ու տնտեսության աճի հիմնական աղբյուրը: Դրա հետևանքով հանրապետության տնտեսության զարգացումը կապվեց մեկ ոլորտի (շինարարության) զարգացման հետ, ինչը ռիսկային էր և մինչև վերջ չկշռադատված: Առավել ևս, որ այն չէր բխում տնտեսության դիվերսիֆիկացման պահանջներից: Թերևս նաև դա էր պատճառը, որ 2013թ.-ին շինարարության ծավալը կազմեց 2008թ.-ի ծավալի կեսը: Հարկ է նաև նշել, որ ՀՀ ավելացված արժեքում շինարարության բաժինը 2008թ.-ին կազմել է 28.6%, վարձու աշխատողների աշխատանքի վարձատրության միջոցների մեջ՝ 28.4%, համախառն շահույթում և համախառն խառը եկամուտներում՝ 29.2%, այդ թվում՝ հիմնական կապիտալի սպառման մեջ՝ 15.3%, տնտեսության զուտ շահույթի և զուտ խառը եկամուտների մեջ՝ 33.0%: Այսինքն, տնտեսության մյուս ճյուղերի համեմատությամբ ավելի շատ ավելացված արժեքի ստեղծումը և մյուս ցուցանիշների

աճն այն գրավիչ կողմն էր, որը նպաստեց շինարարության զարգացմանը: Պակաս դեր չի խաղացել նաև ոլորտի բարձր սովորարարության մակարդակը: Մեծ է նաև շինարարության դերը բնակչության եկամուտների ձևավորման և զբաղվածության ապահովման գործում (2013թ.-ին շինարարությունում զբաղվածների թվաքանակը կազմել է 66.1 հազար մարդ, (տնտեսությունում զբաղվածների 5.7%-ը):

10. Շինարարության ոլորտը ներկայումս նույնպես շարունակում է մնալ ՀՀ տնտեսության լոկոմոտիվներից մեկը, ինչը բացատրվում է ոլորտի բարձր աշխատանքի արտադրողականությամբ (մեկ միջին զբաղվածի հաշվով արտադրված ավելացված արժեքը): Այսպես, 2008թ.-ին ՀՀ-ում մեկ զբաղվածի հաշվով ավելացված արժեքը (համախառն, հիմնական գներով) կազմել է 2830.1 հազ. դրամ, գյուղատնտեսությունում՝ 1179.2 հազ. դրամ, արդյունաբերությունում՝ 3717.4 հազ. դրամ, շինարարությունում՝ 14951.0 հազ. դրամ, առևտրում, նորոգման, կացության և հանրային սննդի կազմակերպման ոլորտում՝ 3649.0 հազ. դրամ, փոխադրումների, պահեստային տնտեսության, տեղեկատվության և կապի ոլորտում՝ 4696.3 հազ. դրամ, ֆինանսական, անշարժ գույքի, մասնագիտական գիտատեխնիկական, վարչարարական և օժանդակ գործունեության ոլորտում՝ 6861.2 հազ. դրամ: Շինարարությունում մեկ զբաղվածի հաշվով 2008թ.-ին 5.3 անգամ ավելի շատ ավելացված արժեք է ստեղծվել, քան տնտեսության միջին ցուցանիշն է: Գյուղատնտեսության համեմատությամբ այդ ցուցանիշը կազմել է 12.7 անգամ, արդյունաբերության համեմատությամբ՝ 4.0 անգամ: Այսինքն այդ, ինչպես նաև հաջորդ տարիներին նույնպես պահպանվել է շինարարության, որպես տնտեսության զարգացման արդյունավետ ոլորտի դերակատարումը: Ու թեև 2013թ.-ին 2008թ.-ի համեմատ շինարարության ծավալը նվազել է կրկնակի չափով, սակայն շինարարությունը շարունակում է մնալ տնտեսության շարժիչ ուժերից և աճի աղբյուրներից մեկը: Այսպես, 2013թ.-ին շինարարությունում աշխատանքի արտադրողականությունը (մեկ զբաղվածի հաշվով 7209.7 հազար դրամ) տնտեսության միջին ցուցանիշը գերազանցել է 2.2 անգամ, գյուղատնտեսությանը՝ 3.6 անգամ, արդյունաբերությանը՝ 1.3 անգամ: Այսինքն ներդրումներ կատարելու տեսանկյունից գյուղատնտեսության և արդյունաբերության համեմատությամբ շինարարությունը

շարունակում է մնալ ՀՀ տնտեսության գրավիչ ոլորտներից մեկը, իսկ իրական հատվածի ճյուղերի շարքում՝ առաջինը:

11. Շինարարության զարգացման ընթացքը բնութագրող հիմնական ցուցանիշների շարքում առաջին հերթին առանձնանում են հիմնական միջոցների գործարկման ծավալները, որոնք 2000-2013թթ.-ին ավելացել են 335.8%-ով: Այդ ցուցանիշն իր գազաթնակետին է հասել 2008թ.-ին՝ գերազանցելով 2000թ.-ի ցուցանիշը շուրջ 7.5 անգամ: 2013թ.-ին 2000թ.-ի համեմատ շինմոնտաժային աշխատանքները ավելացել են 448.4%-ով, սարքավորումների, գործիքների և գույքի արժեքը՝ 736.9%-ով, այլ կապիտալ ծախսերը՝ 274.0%: Այսինքն շինարարության տեխնոլոգիական կառուցվածքն առաջադիմական է: Բնակելի շենքերի ընդհանուր մակերեսի գործարկումը նշված ժամանակահատվածում ամենամեծ մեծություն է ունեցել 2010թ.-ին՝ 520.3 հազ. մ², իսկ 2013թ.-ին՝ 320.2 հազ. մ² (համեմատության համար նշենք, որ 2000թ.-ին այն կազմել է 194.0 հազ. մ²):

12. 2012թ.-ին շինարարության 49.2%-ը, այդ թվում՝ շինմոնտաժային աշխատանքների 45.3%-ը կատարվել են կազմակերպությունների, համապատասխանաբար՝ 20.6%-ը և 22.1%-ը բնակչության, իսկ 15.7%-ը և 17.3%-ը պետական բյուջեի միջոցների հաշվին: 2013թ.-ին այդ ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար՝ 42.6%, 31.3%, 29.6%, 31.3%, 15.3% և 16.8%, 2014թ.-ին համապատասխանաբար՝ 46.1%, 42.2%, 25.1%, 26.3%, 13.8% և 15.2%: Համեմատության համար նշենք, որ 2000թ.-ին շինարարության ֆինանսավորման աղբյուրների կազմում պետական բյուջեի բաժինը կազմել է 18.0%, կազմակերպությունների միջոցներինը՝ 48.0%, բնակչության միջոցներինը՝ 29.0%, օտարերկրյա ներդրումներինը՝ 16.0%: Այդ ցուցանիշները 2008թ.-ին կազմել են համապատասխանաբար 7.3%, 19.5%, 69.8%, 3.3%: Ինչպես տեսնում ենք շինարարության ծավալների գազաթնակետին (2008թ.) ոլորտի ֆինանսավորման աղբյուրների շուրջ 70%-ը ապահովվել է բնակչության միջոցների հաշվին: Այդ ցուցանիշը 2009թ.-ին կազմել է 31. 9% և շարունակել է նվազել մինչև 2011թ.-ը կազմելով 15.3% (պետական բյուջեինը՝ 17.2%, կազմակերպությունների միջոցներինը՝ 49.9%, օտարերկրյա ներդրումներինը՝ 13.5%, այլ աղբյուրներինը՝ 4.1%): Սկսած 2012թ.-ից 2011թ.-ի համեմատ շինարարության ֆինանսավորման աղբյուրների կազմում բնակչության միջոցների բաժինը կազմել է 20.4%, 2013թ.-ին 28.9%, 2014թ.-

ին՝ 25.1%: Սկսած 2009թ.-ից և հաջորդող տարիներին ՀՀ-ում շինարարության ֆինանսավորման աղբյուրների կազմում հատկապես նկատելի է օտարերկրյա ներդրումների էական նվազումը: Բավական է նշել, որ այդ ցուցանիշը 2009թ.-ին կազմել է 20.5%, իսկ 2013թ.-ին՝ 8.5%, 2014թ.-ին՝ 8.7%:

13. ՀՀ-ում 2014թ.-ին շինարարական կազմակերպությունների քանակը կազմել է 849 միավոր, (2012թ.-ի համեմատ աճը՝ 19 միավոր), որից 379-ը (ընդհանուր քանակի 44.6%-ը) կազմել են գերփոքր (մինչև 5 մարդ ունեցող) կազմակերպությունները (աճը 2012թ.-ի համեմատ 44 միավոր), 326-ը (38.4%) փոքր (6-25 մարդ ունեցող, 2012թ.-ի համեմատ կազմակերպությունների քանակը նվազել է 13 միավորով), միջին (26-50 մարդ ունեցող) կազմակերպությունների քանակը կազմել է 67 (2012թ.-ի համեմատ աճը կազմել է 5 միավոր), խոշոր կազմակերպությունների քանակը կազմել է 68 միավոր (2012թ.-ի համեմատ նվազել է 17 միավորով): Եթե 2012 թ.-ին շինմոնտաժային աշխատանքների ծավալում (ընթացիկ գներով) գերփոքր կազմակերպությունների բաժինը կազմել է 18.1%, փոքրերինը՝ 19.9%, միջիններինը՝ 10.2%, խոշորներինը՝ 51.8%, ապա 2014թ.-ին այդ ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար 5.4%, 24.7%, 11.9%, 58.0%:

Բերված տվյալները վկայում են խոշոր շինարարական կազմակերպությունների առավելությունները ավելի պակաս աշխատողներ ունեցող կազմակերպությունների համեմատությամբ: Այսպես, 2014թ.-ին ՀՀ շինարարությունում աշխատողների թվաքանակն ըստ վերը բերված դասակարգման համապատասխանաբար ունի հետևյալ վիճակը՝ 6.0%, 26.0%, 15.8%, 52.2%, ինչը բացատրվում է ըստ աշխատողների թվաքանակի դասակարգված շինարարական կազմակերպությունների աշխատանքի արտադրողականության (աշխատողների միջին ցուցակային թվաքանակի մեկ մարդու հաշվով շինմոնտաժային աշխատանքների ծավալով (ընթացիկ գներով)), տարբերություններով: Բավական է նշել, որ 2014թ.-ին աշխատանքի արտադրողականությունը գերփոքր կազմակերպություններում կազմել է 11490 հազ. դրամ, փոքրերում՝ 12113 հազ. դրամ, միջիններում՝ 9637.2 հազ. դրամ, խոշորներում՝ 14219.1 հազ. դրամ, միջինը՝ 12783.5 հազ. դրամ: Բերված տվյալները ցույց են տալիս, որ ամենացածր աշխատանքի արտադրողականություն ունեն միջին (26-50 մարդ) կազմակերպությունները, ինչը նշանակում է, որ դրանք պետք է փոխեն իրենց խումբը՝

վերակառուցելով կամ փոքր կամ էլ խոշոր ընկերությունների, մանավանդ որ դրանց թիվը (2014թ.-ին) կազմել է կազմակերպությունների քանակի 7.9%-ը:

14. Շինարարության արտադրանքը շուկայում երևան է գալիս հիմնականում անշարժ գույքի տեսքով: Այդ առումով անշարժ գույքի շուկան այն տեղն է, որտեղ սպառվում է շինարարության արտադրանքը՝ շենքերը, շինությունները, բնակարանները, առանձնատները, ավտոտնակները և բազմաթիվ այլ միջոցները: Ընդ որում, անշարժ գույքի շուկայում իրականացված գործարքների մեծ մասը բաժին է ընկնում մարդկանց և մեքենաների միջոցով ստեղծված շինարարության արդյունքին (ի տարբերություն հողամասերի հետ կապված գործարքների): Այս տեսանկյունից կարևոր է դառնում << անշարժ գույքի շուկայի վերջին տարիների վերլուծությունը:

2013թ.-ի ընթացքում անշարժ գույքի նկատմամբ իրականացված գործարքների ընդհանուր քանակի 27.6%-ն արձանագրվել է բազմաբնակարան շենքերի բնակարանների նկատմամբ: Գործարքների ընդհանուր քանակի 35.9%-ը գրանցվել է Երևան քաղաքում: Անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցումներում մեծ տեսակարար կշիռ ունեն օտարման գործարքները՝ 25.5%:

2008-2013թթ.-ին հանրապետությունում անշարժ գույքի շուկայի ակտիվացումը նկատելիորեն նվազել է: Այսպես, անշարժ գույքի օտարումների քանակը 2009թ.-ին 2008թ.-ի համեմատ նվազել է 23.5%-ով՝ 54615-ից հասնելով 41766-ի: Ընդ որում, 2009-2011թթ.-ին նկատվել է օտարումների 115.2%-անոց աճ, ինչը 2012թ.-ին նորից նվազել է, իսկ 2013թ.-ին 2012թ.-ի համեմատ ավելացել է 103.6%-ով, սակայն նկատելիորեն (10.8%-ով) ետ է մնացել 2008թ.-ի ցուցանիշից : Անշարժ գույքի վարձակալության գործարքների քանակը 2013թ.-ին 2008թ.-ի համեմատ նվազել է 28.0%-ով (այդ թվում նաև Երևանում՝ 28.7%-ով): 2013թ.-ին 2008թ.-ի համեմատ անկում է նկատվել նաև անշարժ գույքի գրավադրման, ժառանգության ձևակերպման, օրինականացման, մասնավորեցման (այդ թվում՝ սեփականաշնորհման) գործարքներում: Գործարքների քանակի նվազումը վկայում է անշարժ գույքի նկատմամբ պահանջարկի նվազման մասին:

Նման իրավիճակը հանգեցրել է նաև 2008-2013թթ.-ին բազմաբնակարան շենքերի բնակարանների 1 քմ մակերեսի շուկայական միջին գների անկման: Երևանում (բացի Նորք-Մարաշից) նշված ցուցանիշի միջին մեծության նվազման չափը

կազմել է 9.4%՝ 2008թ.-ի 296300 դրամից հասնելով 271300 դրամի: Այդ ցուցանիշի անկում է նկատվել առանց բացառության Երևան քաղաքի բոլոր վարչական շրջաններում: Նույնը վերաբերում է նաև արտադրական նշանակության օբյեկտների նկատմամբ իրականացված օտարման գործարքների քանակներին:

2015 թվականի առաջին եռամսյակում ՀՀ-ում գրանցվել է բնակարանների և բնակելի տների առքուվաճառքի 3318 գործարք՝ նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի 4581-ի դիմաց: Առքուվաճառքների գործարքների քանակը նվազել է 1263-ով կամ 27.6%-ով: Այդ թվում՝ Երևանում առքուվաճառքի գործարքների քանակը նվազել է 31.6%-ով:

Մայրաքաղաքում բնակարանների նկատմամբ պահանջարկը կտրուկ նվազել է, սակայն, ըստ պաշտոնական տվյալների (Կադաստրի պետական կոմիտեի կողմից ներկայացվող շուկայական գների) գները ոչ միայն չեն նվազել, այլ որոշ դեպքերում նաև աճել են:

Երևանում բնակարանների գները դրամային արտահայտությամբ մեկ տարվա ընթացքում գործնականում փոփոխություն չեն կրել: Այսպես, 2015թ.-ի առաջին եռամսյակում մեկ քառակուսի մետրի միջին գինը կազմել է 274 հազ. դրամ, 2014թ.-ի առաջին եռամսյակում՝ 273.4 հազ. դրամ և 273.8 հազ. դրամ 2014թ.-ի չորրորդ եռամսյակում: Դոլարային արտահայտությամբ գները նվազել են 14%-ով:

Մարզերում 2015թ.-ի առաջին եռամսյակում բնակարանների առքուվաճառքի գործարքների թիվը նվազել է 29.6%-ով՝ 2014թ.-ի չորրորդ եռամսյակի համեմատությամբ և 22.8%-ով՝ 2015թ.-ի առաջին եռամսյակի համեմատությամբ: Գների փոփոխության տեսանկյունից մարզերում նույն իրավիճակն է, դրամային արտահայտությամբ գները չեն փոփոխվել, իսկ դոլարային արտահայտությամբ նվազել են:

15. Ռիսկերի կառավարման ընթացքում բացահայտվում, գնահատվում և կառավարվում են դրանք: Շինարարության ոլորտում ռիսկերի գնահատման նպատակով հաշվարկվել են հնարավոր ռիսկերը՝ <<Ռիսկի արժեքային արտահայտության>> (ՌԱԱ) մեթոդաբանության հիման վրա, ինչպես նաև, հաշվի առնելով շինարարության ոլորտի զարգացման տարբեր սցենարները,

տնտեսաչափական մոդելների հիման վրա հաշվարկվել են հնարավոր ազդեցության աստիճանները տվյալ ոլորտի հետագա զարգացման վրա:

Հետազոտության համար ՌԱԱ մեթոդաբանությամբ իրականացված հաշվարկները պատասխանում են հետևյալ հարցին՝ 1 կամ 5 տոկոս հավանականությամբ որքանով կփոփոխվեն շինարարության ոլորտի թողարկման ծավալները: Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ դիտարկվող ժամակահատվածում (2006-2013թթ.).

ա) շինմոնտաժային աշխատանքների իրականացման ծավալների հնարավոր անկման մակարդակը կազմել է 39.1%,

բ) 2013 թվականին 5% հավանականությամբ շինմոնտաժային աշխատանքների իրականացման ծավալների անկումը կգերազանցեր 153.05 մլրդ դրամը:

Աշխատանքում օգտագործվել է նաև բազմագործոն տնտեսաչափական մոդելը, որտեղ որպես կախյալ փոփոխականներ հանդես են գալիս շինարարության ծավալները, իսկ որպես անկախ փոփոխականներ՝ շինմոնտաժային աշխատանքների ծավալները և հիմնական միջոցների գործարկման ծավալները:

ՌԱԱ մեթոդաբանությամբ ամենաբարձր արդյունք գրանցած ոլորտը Օ-ական ազդեցություն ունի շինարարության ծավալների վրա: Նման արդյունքների պատճառը կարող է պայմանավորված լինել հիմնական միջոցների շահագործման ոլորտում կոռուպցիոն բարձր ռիսկերով և ոլորտի բարձր ստվերայնությամբ:

16. Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի դասերը ցույց են տալիս, որ համաշխարհային տնտեսության վատթարացումը չի կարող ազդեցություն չունենալ ցանկացած, հատկապես բաց տնտեսություն ունեցող երկրի տնտեսության վրա: Այս առումով, Հայաստանում ևս արտաքին տնտեսական միջավայրի վատթարացումը կարող է որոշակի ճշգրտումներ մտցնել կառավարության ծրագրերի իրագործման համար անհրաժեշտ ռեսուրսներում և գործընթացներում՝ արդյունքում վտանգելով թիրախային ցուցանիշների հասանելիությունը:

Հայաստանի Հանրապետությունում գործունեություն իրականացնող առևտրային կազմակերպություններում ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների համակարգը ներդրվեց 2011 թվականի հունիսի 23-ին ընդունված՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ

օրենքով, որով սահմանվեց ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների համակարգը և ստուգումների պլանավորումը, ինչպես նաև ստուգումների իրականացման ժամկետները [26, 111]:

17. 2014 թվականին շինարարության ոլորտում ներդրվեց ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների գործընթացը, և այդ նպատակով ընդունվեց համապատասխան մեթոդաբանությունը և սահմանվեցին ռիսկայնության չափանիշները: ՀՀ քաղաքաշինության նախարարության աշխատակազմի քաղաքաշինական պետական տեսչությունը ՀՀ կառավարության կողմից նախաձեռնած տեսչական բարեփոխումների գործընթացներին ինտեգրելու արդյունքում ներդրվեց ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների իրականացման ընթացակարգը:

Վերլուծելով և գնահատելով գնահատվող սուբյեկտներին՝ ըստ նրանց քաղաքաշինական ռիսկի գործոնների, նախատեսվում է ձևավորել տվյալների բազա՝ ստուգման օբյեկտներն ըստ ռիսկայնության դասակարգելու նպատակով, ինչն իր հերթին կբերի քաղաքաշինական պետական տեսչության ռեսուրսների ճիշտ օգտագործմանը և ստուգումների արդյունավետության մակարդակի զգալի բարձրացմանը:

Ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների համակարգը իրենից ներկայացնում է շինարարական օբյեկտի ռիսկայնության գնահատումը, տարբերակումը ըստ ռիսկայնության և դրա հիման վրա կառուցված ստուգումների կազմակերպումը:

Շինարարական օբյեկտի ռիսկի գնահատումը կատարվում է ելնելով օբյեկտների տեսակի և շինարարական օբյեկտում քաղաքաշինական գործունեություն իրականացնելու համար սահմանված կարգով ներկայացված՝ կառուցապատողի, նախագծող, փորձաքննություն, շինարարական աշխատանքներ, տեխնիկական և հեղինակային հսկողություն իրականացնող կազմակերպությունների ռիսկայնության գնահատականի հանրագումարից: Գնահատվող օբյեկտների ոլորտային ռիսկը որոշվում է որպես ցածր, միջին, միջինից բարձր, բարձր և բարձրագույն ռիսկայնության օբյեկտներ:

18. Վերջին 8 տարիների տվյալները վկայում են, որ այդ ժամանակահատվածում աշխարհի 83 երկրներում շինարարությունում իրականացվեց 146 բարեփոխում, որոնց արդյունքում դյուրինացվեց շինարարության թույլտվություններ ստանալու գործընթացը: Ամենաշատ թվով բարեփոխումներն իրականացվել են Արևելյան

Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի երկրներում, որոնց արդյունքում 2005 թվականից սկսած զգալիորեն կրճատվել է թույլտվություններ ստանալու ժամանակահատվածը՝ միջին հաշվով 88 օրով:

Շինարարության թույլտվությունների տրամադրման հետ կապված բարեփոխումների ամենադժվար ուղղությունը կապված է մեկ պատուհանի սկզբունքի (որի դեպքում բոլոր ծառայությունները մատուցվում են մեկ վայրում) ներդրման հետ: Հիմնական դժվարությունները կայանում են նրանում, որ շինարարության հետ կապված փաստաթղթերի համաձայնեցման, դրանց հաստատման գործում ներգրավված են տարբեր պետական մարմիններ, գործակալություններ: Դրանց գործառույթների կրկնությունը բացառելու, փաստաթղթերի դիտարկման և համաձայնեցման ընթացակարգը արդյունավետ կերպով կազմակերպելու համար բազմաթիվ երկրներում կիրառվում է այնպիսի գործելակերպ, երբ տարբեր մարմինների ու գործակալությունների ներկայացուցիչները տեղաբաշխվում և աշխատում են մեկ վայրում: Այդպիսի գործելաոճը թույլ է տալիս կազմակերպել ներկայացված փաստաթղթերի դիտարկումը մեկ վայրում՝ առանց բացառելու թույլտվություն տալու համար էական պայմաններից որևէ մեկի քննարկումը կամ նվազեցնելու ստուգման ենթակա տեղեկությունների քանակը, միևնույն ժամանակ հստակ համակարգելով տարբեր մարմինների աշխատանքներն ու գործառույթները: Անցած 8 տարիների ընթացքում նախաձեռնվել է շինարարության թույլտվությունների տրամադրման գործընթացի կարգավորման թվով 18 բարեփոխում, որի հիմնական իմաստը մեկ պատուհանի սկզբունքի ներդրումն է կամ գործելաոճի բարելավումը:

Դժվարությամբ ներդրվող, սակայն կարևորագույն բարեփոխման մյուս ուղղությունը շինարարության թույլտվությունների տրամադրումն է՝ ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների արդյունքում: Ոչ բոլոր շինարարական նախագծերն ունեն միևնույն տնտեսական կամ բնապահպանական ազդեցությունը, ուստի և դրանց հետ կապված ռիսկերը չեն կարող միևնույնը լինել: Հաշվի առնելով այս հանգամանքն, իմաստ ունի տարբերակել շինարարության թույլտվությունների տրամադրման գործընթացը՝ ելնելով շինարարության հետ կապված ռիսկերի մակարդակից և շինության տեղաբաշխման վայրից: Այդպիսի գործընթացի ներդրումը թույլ է տալիս և՛ խնայել ձեռնարկատերերի ու իրավասու մարմինների ժամանակը, և՛ արդյունավետ

կերպով բաշխել սեփական ջանքերն ու ռեսուրսները: Վերջին 8 տարիների ընթացքում 17 երկրներում նախաձեռնվել է շինարարության թույլտվությունների վերաբերյալ ռիսկի վրա հիմնված որոշումների կայացման բարեփոխում:

19. Հայաստանի Հանրապետության և հարևան երկրների 2011-2015 թվականներին գործարարությամբ զբաղվելու ընդհանուր ցուցանիշների ամփոփումը վկայում է, որ բոլոր ցուցանիշների գծով Վրաստանը համարվել է տարածաշրջանի լավագույն երկիրը, ընդ որում, սեփականության գրանցման հարցում այդ երկիրը 2012-2015 թվականներին առաջին տեղն է զբաղեցրել բոլոր երկրների շարքում: Հայաստանը ուսումնասիրվող բոլոր ցուցանիշների գծով երկրորդն է Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում:

Նախկին Խորհրդային Միության երկրների շարքում շինարարության թույլտվությունների տրամադրման բնագավառում վատագույն ցուցանիշը 2011 թվականին ունեին Ռուսաստանի Դաշնությունը (աշխարհում՝ 182-րդ տեղը, իսկ նախկին ԽՍՀՄ երկրների շարքում՝ 14-րդ տեղը), Ուկրաինան (աշխարհում՝ 179-րդ տեղը, իսկ նախկին ԽՍՀՄ երկրների շարքում՝ 13-րդը) և Տաջիկստանը (աշխարհում՝ 178-րդ տեղը, իսկ նախկին ԽՍՀՄ երկրների շարքում՝ 12-րդը): Նշված երկրներից Ուկրաինան 2015 թվականին զգալիորեն բարելավել է իր դիրքերը՝ շինարարության թույլտվությունների տրամադրման ցուցանիշով զբաղեցնելով աշխարհում 70-րդ տեղը, որոշակիորեն բարելավել են իրենց դիրքերը նաև Ռուսաստանի Դաշնությունը (182-րդ տեղից բարձրանալով 156-րդ տեղը) և Տաջիկստանը (178-րդ տեղից տեղափոխվելով 168-րդը): 2015 թվականին նախկին ԽՍՀՄ 14 երկրներից վատագույն ցուցանիշը գրանցվել է Մոլդովայում՝ 175-րդը: Հայաստանը 2015 թվականին այդ ցուցանիշով աշխարհում զբաղեցրել է 81-րդ տեղը (2011թ.-ին՝ 78-րդ տեղը), իսկ նախկին ԽՍՀՄ երկրների շարքում՝ 9-րդ տեղը:

Շինարարության թույլտվությունների տրամադրման գործողությունների թիվը Հայաստանի Հանրապետությունում 2015թ.-ին կազմել է 19, Վրաստանում, Ուկրաինայում՝ 8, Էստոնիայում՝ 11, Ղրղզստանում՝ 10, Լիտվայում՝ 11, Լատվիայում՝ 12, իսկ շինարարության թույլտվությունների տրամադրման ժամկետը 2015թ.-ին ՀՀ-ում կազմել է 83 օր (2011թ.-ին՝ 137 օր), Վրաստանում՝ 73.5 օր, Ադրբեյջանում՝ 151 օր:

Շինարարության թույլտվությունների տրամադրման արժեքը (%-ով մեկ շնչի հաշվով եկամտի նկատմամբ) Հայաստանում 2011թ.-ին կազմել է 123%, 2014թ.-ին՝ 68.4%, Ադրբեջանում՝ համապատասխանաբար 389% և 282%, Բելառուսում՝ 51% և 21%, Էստոնիայում՝ 30% և 15%: Սկսած 2015 թվականից սկսած շինարարության թույլտվությունների տրամադրման արժեքը գնահատվում է ոչ թե %-ով մեկ շնչի հաշվով եկամտի նկատմամբ, այլ %-ով շինության արժեքի նկատմամբ: Եվ այդ ցուցանիշով Հայաստանը նախկին խորհրդային երկրների շարքում զբաղեցնում է 7-րդ տեղը:

20. Իրական հատվածի (այդ թվում՝ շինարարության) համար ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիության հիմնախնդրի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս առանձնացնել հետևյալ միջոցառումների իրականացումը՝

- վարկային բյուրոյի համար հարկային պարտավորությունների չկատարման վերաբերյալ տվյալների բազայի հասանելիության վերաբերյալ առաջարկությունների մշակում,

- բարելավել շարժական գույքի գրավը կարգավորող օրենսդրական դաշտը և ստեղծել շարժական գույքի միասնական պետական ռեգիստր,

- ուսումնասիրել բանկերի պահանջով անկախ գնահատողների կողմից գույքի (շարժական և անշարժ) գնահատման մոտեցումների բարելավման հնարավորության խնդիրը,

- խթանել վարկերի խմբային փոխանցում/ վաճառքի հնարավորությունը մի կազմակերպությունից մյուսին առանց առանձին վարկերի համար պայմանագիր կազմելու,

- քննարկել ավանդ չընդունող վարկային կազմակերպությունների կարգավորման և վերահսկողության մոդելը,

- արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականության շրջանակներում «Արտադրական գործունեության վարկավորման սուբսիդավորում» գործիքի կիրառման շարունակական ընդլայնում,

- ներդնել ՓՄՁ-երի նորամուծական նախաձեռնություններին վարկային երաշխավորությունների տրամադրման, ապահովման ճկուն և արդիական գործիքներ («Տեխնոլոգիաների փոխանցում»),

- ուսումնասիրել մասնավոր հատվածի վարկավորմանն ուղղված

ֆինանսական ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը և ընդլայնել ՓՄՁ-ների ներդրումների ոլորտում մասնագիտացված վարկային կազմակերպության միջոցով ռեսուրսների տեղաբաշխումը,

- ներկայացնել առաջարկություններ մասնավոր հատվածի վարկավորմանն ուղղված պետական ֆինանսական ռեսուրսների տեղաբաշխումը մրցակցային դարձնելու վերաբերյալ՝ նշելով տեղաբաշխման ենթակա ոլորտները և պայմանները,

- լիզինգի և ֆակտորինգի շուկան զարգացնելու և խթանելու նպատակով հարկային օրենսդրության և ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում բարեփոխումների իրականացումը,

- ուսումնասիրել հաջորդող գրավի կիրառելիության արդյունավետության բարձրացման համար անհրաժեշտ իրավական բարեփոխումների հնարավորությունը:

21. Հայաստանը շինարարության ոլորտում, առանձին փորձագետների կարծիքով, ամեն տարի չի ստանում ավելի քան մեկ մլրդ ԱՄՆ դոլարի չափով ներդրումներ շինարարության թույլտվությունների ձգձգման կամ չտրամադրման պատճառով: Ըստ որում, Երևանի քաղաքապետարանը և ՏԻՄ-երը շինարարություն թույլտվություններ տալու հարցում աշխատում են <<սիրողական մակարդակով>>: Այսպես, երբ քննարկվում է շինարարության թույլտվությունների տրամադրման հարցը օտարերկրյա ներդրողների հետ շինարարություն իրականացնելու համար, անհասկանալի է մնում, թե ինչպիսի չափանիշներով են ղեկավարվում ծառայողները: Հաճախ, անհասկանալի պատճառներով ներդրողների նկատմամբ դրսևորվում են տարբեր մոտեցումներ շինարարության թույլտվությունների տրամադրման ժամանակ: Իսկ երբեմն էլ միևնույն ներդրողին, շինարարության թույլտվություններ տրամադրելու մասին որոշումները հակասում են միմյանց: Հայաստանում 2000-2007 թվականների շինարարության վերելքը մեծապես պայմանավորված էր նրանով, որ շինարարության ոլորտն ազատված էր որոշ հարկատեսակներից, իսկ ներդրումների ամենամեծ ծավալը բաժին էր ընկնում միջին ներդրողներին (1-ից 10-ը մլն ԱՄՆ դոլարի չափով ներդրումներ իրականացնողներին): 2007 թվականին, այնուհետև 2009 թվականին իրականացված հարկման մեխանիզմների փոփոխության արդյունքում, երբ ներդրողների շահույթը վերահսկվում էր <<մանրադիտակի>> ներքո, շինարարության ոլորտը, որը միևնույն ժամանակ և՛ սպասարկում էր ՀՀ բանկային համակարգը, և՛

ստեղծում էր բազմաթիվ աշխատատեղեր, անկում ունեցավ: Հայաստանի տնտեսության ներկայիս անբավարար վիճակը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ փոքր և միջին ձեռնարկատերերը զրկվեցին շահույթ ստանալու հնարավորությունից:

Գոյություն ունի հիմնախնդիրների մի ամբողջ տիրույթ, որն առաջին հայացքից չի վերաբերում շինարարությանը: Այդպիսի հիմնախնդիրներից են, օրինակ, ներքին և արտաքին ներդրումները, որոնք զգալիորեն տարբերվում են միմյանցից: Ինչ վերաբերում է քննարկվող մեխանիզմներին, ապա պետք է հաշվի առնել, որ Հայաստանը անդամակցել է Եվրասիական տնտեսական միությանը (ԵՏՄ), շարունակվում են բանակցությունները նաև Եվրամիության հետ, սակայն մինչ օրս հստակեցված չեն բանկային համակարգին, սոցիալական ոլորտին, ինչպես նաև ապակենտրոնացմանը վերաբերող հայեցակարգային լուծումները: Սակայն ներկայումս Հայաստանի Հանրապետությունը լուրջ խնդիրներ ունի ներդրումների ներգրավման տեսանկյունից (այդ թվում նաև շինարարությունում): Եթե ՀՀ տնտեսությունում, այդ թվում նաև շինարարությունում չձևավորվի տնտեսական ազատական քաղաքականություն և այդ քաղաքականության շրջանակում չիրականացվեն մասնավոր սեփականության իրավունքի պաշտպանության ու շահույթների ստացման (տնօրինման) հստակ մեխանիզմներ, ապա Հայաստանի տնտեսությունում առաջացած հիմնախնդիրները միայն կավելանան:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. «Անհատ ձեռնարկատիրոջ մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2001 թվականի ապրիլի 3-ին, ՀՕ-167, www.arils.am
2. Աշխատանքի շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում 2009-2013, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2014, 200 էջ:
3. «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2001 թվականի սեպտեմբերի 25-ին, ՀՕ-232, www.arils.am
4. Բայադյան Ա.Հ. Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական արդյունքների վերլուծությունը, Երևան, 2000, 62 էջ:
5. Բայադյան Ա.Հ. Տնտեսավարող սուբյեկտների սնանկացման և ռիսկերի գնահատման մեթոդիկան, Երևան, 2001, 72 էջ:
6. Բայադյան Ա.Հ. Ֆինանսական կայունության, գործարար ակտիվության և իրացվելիության գնահատման ցուցանիշներն ու դրանց հաշվարկման մեթոդիկան, Երևան, 2004, 334 էջ:
7. Բայադյան Ա.Հ. Ֆինանսական վերլուծություն. Ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, «Լիմուշ» հրատ., 2010, 299 էջ:
8. «Բանկերի և բանկային գործունեության մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 1996 թվականի հունիսի 30-ին, ՀՕ-68, www.arils.am
9. Բարսեղյան Լ.Թ. «Ներդրումային նախագծերի կառավարման արդյունավետության գնահատումը և բարձրացման ուղիները», տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, Երևան, 2011թ., 153 էջ:
10. Գները և գների ինդեքսները Հայաստանի Հանրապետությունում 2009-2013, Վիճակագրական ժողովածու, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2014, 102 էջ:
11. Գրիգորյան Ռ. <<Ռիսկի կառավարում>>, ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, ԵրՃՇՊՀ հրատ., 2010թ., 234 էջ:
12. Թամազյան Ա. «Ձեռնարկատիրական ռիսկի գնահատման մեթոդական որոշ մոտեցումներ» ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի տնտեսագիտության

ինստիտուտ. հետագծի և ապագայի ուրվագծեր, արդի հիմնահարցեր, 2013թ. էջ 80-106:

13. «Իրավաբանական անձանց, իրավաբանական անձի կարգավիճակ չունեցող ձեռնարկությունների և անհատ ձեռներեցների անվճարունակության (սնանկացման) և ֆինանսական առողջացման մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 1996թ. դեկտեմբերի 3-ին, ՀՕ-101:

14. Խուրշույան Է.Ա. ՀՀ Ռիսկի կառավարումը ձեռնարկատիրության համակարգում>>, ՀՀ Տնտեսության, նրա ճյուղերի տնտեսագիտություն և կառավարում>> մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության սեղմագիր, Երևան, 2012թ., 28 էջ:

15. ՀՀ Ծախսեր – արդյունք վերլուծություն>> ձեռնարկ, Երևան, ՀՀ Պետական ծառայություն>> հրատ., 2005թ., 216 էջ:

16. Հայաստանի Հանրապետության բնակարանային ֆոնդը և կոմունալ տնտեսությունը 2013 թվականին (և 2008-2013թթ. ցուցանիշների շարժընթացը (դինամիկ շարքերը)), Վիճակագրական ժողովածու, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2014, 166 էջ:

17. «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2013 թվականի գործունեության միջոցառումների ծրագիրը և գերակա խնդիրները հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2013 թվականի հուլիսի 18-ի N 800-Ն որոշումը:

18. «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության ծրագրի մասին» ՀՀ կառավարության 2013 թվականի մայիսի 16-ի N 515 - Ա որոշումը:

19. «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության ծրագրի մասին» ՀՀ կառավարության 2014 թվականի մայիսի 19-ի N 511 - Ա որոշումը:

20. «Հայաստանի Հանրապետությունում շինարարության թույլտվության և քանդման թույլտվության կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2002 թվականի փետրվարի 2-ի N 91 որոշումը:

21. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2010 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, Տեղեկատվական ամսական զեկույց, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2011, 252 էջ:

22. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2012 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, Տեղեկատվական ամսական զեկույց, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2013, 298 էջ:

23. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2013 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, Տեղեկատվական ամսական զեկույց, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2014, 284 էջ:

24. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2014 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, Տեղեկատվական ամսական զեկույց, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2015, 292 էջ:

25. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2015 թվականի հունվար-մարտին, Տեղեկատվական ամսական զեկույց, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2015, 344 էջ:

26. «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2011 թվականի հունիսի 23-ին, ՀՕ-243-Ն:

27. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը, ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 1998 թվականի մայիսի 5-ին: Փոփոխություններով և լրացումներով տարբերակը հասանելի է Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգի www.arlis.am կայքում:

28. «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքաշինության նախարարության աշխատակազմի քաղաքաշինական պետական տեսչության կողմից իրականացվող դիսկի վրա հիմնված ստուգումների մեթոդաբանությունը և դիսկայնությունը որոշող չափանիշների ընդհանուր նկարագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2014 թվականի հունվարի 16-ի N 55-Ն որոշումը:

29. Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2014, 232 էջ:

30. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2004, վիճակագրական ժողովածու, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2004, 582 էջ:

31. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2010, վիճակագրական ժողովածու, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2010, 608 էջ:
32. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2012, վիճակագրական ժողովածու, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2012, 596 էջ:
33. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2013, վիճակագրական ժողովածու, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2013, 598 էջ:
34. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2014, վիճակագրական ժողովածու, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2014, 560 էջ:
35. Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն 2005-2010, Վիճակագրական ժողովածու, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2011, 49 էջ:
36. Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն 2006-2011, Վիճակագրական ժողովածու, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2012, 49 էջ:
37. Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն 2007-2012, Վիճակագրական ժողովածու, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2013, 56 էջ:
38. Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն 2014, Վիճակագրական ժողովածու, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2014, 55 էջ:
39. Շինարարությունը Հայաստանի Հանրապետությունում 2013 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, Վիճակագրական տեղեկագիր, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2014, 15 էջ:
40. Շինարարությունը Հայաստանի Հանրապետությունում 2014 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, Վիճակագրական տեղեկագիր, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2015, 14 էջ:
41. «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2001 թվականի հոկտեմբերի 24-ին, ՀՕ- 252, www.arils.am
42. Սարգսյան Ա.Զ., Առաքելյան Կ.Ա. Տնտեսական գործունեության վերլուծություն, Երևան, 2005, 446 էջ:
43. Սարգսյան Ա. <<Մնանկացման ռիսկի գնահատումը ՀՀ արտադրական կազմակերպություններում>>, <<Տնտեսական զարգացման քաղաքականության արդի հիմնախնդիրները ՀՀ-ում>> գիտաժողովի նյութեր, ՀՊՏՀ, Եր., Տնտեսագետ, 2014, էջ 459-464:

44. <<Սնանկության մասին>> ՀՀ օրենքը, ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2006 թվականի դեկտեմբերի 25-ին, ՀՕ-51-Ն, www.arils.am
45. «Տեսչական մարմինների մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2014 թվականի դեկտեմբերի 17-ին, ՀՕ-254-Ն:
46. «Քաղաքաշինական փաստաթղթերի փորձաքննության իրականացման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2010 թվականի մայիսի 6-ի N 711-Ն որոշումը:
47. «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 1998թ.-ի մայիսի 5-ին, ՀՕ-217: Փոփոխություններով և լրացումներով տարբերակը՝ www.arlis.am կայքում:
48. Քեյնս Զ.Մ. <<Զբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսություն>>, Երևան, <<Տիգրան Մեծ>> հրատ., 2006թ., 392 էջ:
49. «Օտարերկրյա ներդրումների մասին» ընդունվել է ՀՀ Գերագույն խորհրդի կողմից 1994 թվականի հուլիսի 4-ին, Հ.Ն-1093-Լ, www.arils.am
50. Агапова И.И. “История экономических учений”, Учебное пособие для студентов экономических специальностей, М., Юристъ, 2001г., 285 с.
51. Буянов В.П. Управление рисками (рискология) / В.П. Буянов, К.А. Кирсанов, Л.А. Михайлов. М., “Экзамен”, 2002, 384 с.
52. Ван Хорн Дж. К. “Основы управления финансами”, М., 2004, 799 с.
53. Вяткин В.Н. “Управление риском в рыночной экономике”, М., ЗАО “Издательство “Экономика”, 2002, 195 с.
54. Глазов М.М. “Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия”, “Андреевский издательский дом”, 2006, 448 с.
55. Грабовый П. Г. и др. Риски в современном бизнесе. М., 1994, 200 с.
56. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения (учебное пособие). М., Изд.-во “Дело и сервис”, 2010г., 208 с.
57. Дамодаран А. “Инвестиционная оценка. Инструменты и техника оценки любых активов”, Пер. с англ., М., Альпина Бизнес Букс, 2004г., 1342 с.

58. Джулакян А., Недвижимость без спроса. В первом квартале 2015 года число сделок с недвижимостью резко сократилось. Деловой Экспресс, N 18 (1109), Май, 2015г., стр. 4.
59. Дыбаль С.В. Финансовый анализ: теория и практика; Учебное пособие, М., 2004, 304 с.
60. Долан Э.Дж., Линдсей Д. “Рынок: микроэкономическая модель”, Пер. с англ., Под общей редакцией Б.Лисовика, В. Лукашевича, СПб., 1992г., 496 с.
61. Зимин Н.Е. Финансовое состояние предприятий: анализ и диагностика, М., 2002, 240 с.
62. Качалов Р.М. Управление хозяйственным риском, М., “Наука”, 2002, 192 с.
63. Клейнер Г.Б., Тамбовцев В.Л., Качалов Р.М. “Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность”, М., Экономика, 1997г.
64. Ковалев В.В., Волкова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятия, Учебное пособие, М., 2004, 424 с.
65. Крейнина М.Н. “Финансовый менеджмент”, М., “Дело и сервис”, 2001, 400 с.
66. Кулешова Ю. “Как стать привлекательными?”, Инвестиции в Армении, барьеры и пути их преодоления, “Деловой Экспресс”, N 22 (1113), стр. 1, 4.
67. Любушин Н.П, и др. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия, М., 2002, 471 с.
68. Маркова В.Д., Кузнецов С.А. Стратегический менеджмент (Курс лекций), М., 2000, 288 с.
69. Маршалл А. “Принципы экономической науки”, в 3-х томах, М., Прогресс, 1993г., том 2, 312 с.
70. Миллер Н.Н. “Финансовый анализ”, М., Проспект, 2005г., 624 с.
71. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. “Основы менеджмента”, Пер. с англ., М., Дело, 1992г.
72. Найт Ф. “Риск, неопределенность и прибыль”, М., Дело, 2003г., 360 с.
73. Нейман Дж., Моргенштерн О. “Теория игр и экономическое поведение”, М., Наука, 1970г., 708 с.

74. Попова Т.А. “Определение понятия риска в рамках концепции приемлемого риска”, Научные записки НГУЭУ: [Электронное научное издание], Выпуск 4, 2008г., <http://nsuem.ru/dt/informRes/nauchTrudy/popova.php>.
75. Пястолов С.М. Экономический анализ деятельности предприятия, Учебное пособие для вузов, М., 2004, 576 с.
76. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебное пособие, М., 2001, 688 с.
77. “Словарь современной экономической теории Макмиллана”, под общей редакцией У.Пирса, перевод с английского, М., ИНФРА-М, 2003г., 608 стр.
78. Смит А. “Исследование о природе и причинах богатства народов”, М., Эксмо, 2007г., (Серия: Антология экономической мысли).
79. Сумцова Н.В. “Экономическая теория”, М., ЮНИТИ-ДАНА, 2000г., 655 с.
80. Чернова Г.В., Кудрявцев А.А. “Управление рисками”, Г.В. Чернова, М., 2005, 160 с.
81. Шапкин А.С. “Теория риска и моделирование рискованных ситуаций”, А.С. Шапкин, В.А. Шапкин. М., “Дашков и К”, 2005, 880 с.
82. Шарп У.Ф., Александер Г.Дж., Бэйли Джеффри В. “Инвестиции”, Пер. с англ., М., Инфра-М, 2004г., 1028 с.
83. Шеремет А.Д. “Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия”, М., ИНФРА-М, 2009, 367 с.
84. Шеремет А.Д. “Методика финансового анализа деятельности коммерческих организаций”, А.Д. Шеремет, Е.В. Негашев, М., ИНФРА-М, 2003, 237 с.
85. Шоломицкий А.Г. “Теория риска. Выбор при неопределенности и моделирование риска”, Гос. ун-т, Высшая школа экономики, М., ГУ ВШЕ, 2005, 400 с.
86. “Эконометрика”, Под ред. И.И. Елисеевой. М., “Финансы и статистика”, 2005, 576 с.
87. “Энциклопедия финансового риск-менеджмента”, Под ред. А.А. Лобанова и А.В. Чугунова, М., Альпина Бизнес Букс, 2006, 878 с.
88. Ягдаров Я.С. “История экономических учений”, 4-е изд., переработанное и дополненное, М., ИНФРА, 2009г., 480 с.

89. Arthur Cecil Pigou, The Economics of Welfare (1920), fourth edition, 1932, 551 pages. http://files.libertyfund.org/files/1410/Pigou_0316.pdf
90. Doing Business 2011: Making a Difference for Entrepreneurs, WB and IFC, 2011, 256 pages.
91. Doing Business 2012: Doing business in a more transparent world, WB and IFC, 2012, 212 pages.
92. Doing Business 2013: Smarter regulation for small and medium size enterprises, WB and IFC, 2013, 272 pages.
93. Doing Business 2014: Understanding Regulations for Small and Medium-Size Enterprises, WB and IFC, 2014, 306 pages.
94. Doing Business 2015: Going Beyond Efficiency, A World Bank Group Flagship Report, WB, 2015, 318 pages.
95. FRM: Quantitative Analysis, Kaplan Schweser, Part 1, Book 2, 2012, p.175
96. FRM: Foundations of risk management, Kaplan Schweser, Part 1, Book 1, 2012, p.10
97. Gallagher R.B. Risk management: A new phase of cost control, Harvard Business Review, N 34, September-October, 1956.
98. How to Calculate Value-at-Risk – Step by Step, տե՛ս <http://thegordian.net/calculate-value-at-risk/> կայքում 28.03.2015թ.-ի դրությամբ հասանելի հոդվածը:
99. Lintner J. The valuation of Risk Assets and the Selection of Risky Investments in Stock Portfolios and Capital Budgets. // Review of Economics and Statistics, 47, №1 (February 1965), pp. 13-37.
100. Lintner J. Security Prices, Risk, and Maximal Gains from Diversification // Journal of Finance, 1965, December, pp. 587-616.
101. Markowitz H. “Portfolio selection”, Journal of finance, Vol. VII, N 1, March 1952, pp. 77-91.
102. Miller M. H., Modigliani F. Dividend Policy, Growth and the Valuation of Shares // Journal of Business, 1961, October, pp. 411-433.

103. Modigliani F., Miller M. H. The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment // American Economic Review, 1958, June, pp. 261-297.
104. Modigliani F., Miller M. H. Taxes and the Cost of Capital: A Correction // Journal of Finance, 1963, June, pp. 433-443.
105. Mossin J. Equilibrium in a capital asset market. Econometrica 34: 1966, pp. 768-783.
106. Sharpe W. Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium Under Conditions of Risk // Journal of Finance, 1964, September, pp. 425-442.
107. Sharpe W. Portfolio Theory and Capital Markets. McGraw-Hill, New York. 1970.
108. Stein J. The Simultaneous Determination of Spot and Futures Prices. American Economic Review 51, 1961, pp. 1012-1025.
109. Tobin J. Liquidity preference as behavior towards risk, The Review of Economic Studies, 1958, N 25, pp. 65-86.
110. www.armstat.am ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության պաշտոնական կայքը:
111. www.arlis.am Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգի պաշտոնական կայքը:
112. www.cba.am Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի պաշտոնական կայքը:
113. www.gov.am Հայաստանի Հանրապետության կառավարության պաշտոնական կայքը:
114. www.mud.am Հայաստանի Հանրապետության քաղաքաշինության նախարարության պաշտոնական կայքը: